

تضامین حصہ دوم مجموعہ فتاویٰ شاہ عبدالغنی صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ

مضمون

مضمون

مسئلہ طلاق

مسائل بیع و عیوہ

(مسئلہ) امر مباح حرام ہے تردد ہر گاہ کہ کو سیلہ
فعل حرام ہے شود۔
بیان بیع بالوفا
مسئلہ مہن
مسئلہ اجارہ
صورت فاسدہ در بیع سلم۔
حکم اراضی مدوحاں کہ آنرا در ہند ملک گویند۔

مسائل مہبہ

تفسیر آیات

آیات وحدانیت باری تعالیٰ۔
سوال جواب تعلق قل لا ایزد الا اللہ الی محمد علی نام بطریق
ربانیہ کلمہ شریفہ قل ہیبتہ الانعام است یا نیست
در تفسیر کبریا انما ولکم اللہ النحر مرقوم شدہ کہ برہایتش
خاتم ثعلبی شریف است۔
تحقیق متعلق آیہ محمد رسول اللہ واللہ بن محمد الخ۔
تحقیق متعلق آیہ انا المنصور سلنا الذین آمنوا الخ
تفسیر آیہ وان نعیم حسنہ بقول واحدہ من عند اللہ الخ
تفسیر آیہ ما اصحابک من حسنہ فمن اللہ الخ
تفسیر آیہ ثم انما من بعدہم قرنا آخرین الخ
توضیح لطیف در آیہ واتسقط من در قہ الا علیہا ولا حبیہ فی
ظلمت الارض الخ۔

مسائل نماز وغیرہ

اختلاف در سایہ پل مثل و در مثل۔
ذکر برداشتن انگشت سبابہ پر شہادتین۔
شترائط صحت نماز جمعیہ
اقامت جمعہ حق سلطان و نائب اوست
صلوۃ التبیح۔
مدامت سلام علیک بعد نماز بخت است
تعیین وقت تہجد۔
حکم نماز جنازہ وقتیکہ بیک دفعہ چہل جنازہ آورہ شوند
در یک متفاوت باشد
کراہت نماز جنازہ در گورستان۔

اجابت دعا

تفاضل اجر در اعمال
نکتہ در بیان اذکار۔

رسالہ احکام حج

مسئلہ قربانی

بیان حرمتہ متعہ

عدم اطلاع ابن عباس رحمہما بخریم متعہ
استدلال بآیہ سورہ مومن و سورہ مارج۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۸۰	۱۰۰ شکستہ و تخصیص لفظ مصطفیٰ در القاب آن حضرت	۱۰۰	مسئلہ وحدت وجود -
۸۱	۱۰۱ صلے اللہ علیہ وسلم و لفظ مرتضیٰ در القاب حضرت علی کرم اللہ وجہہ -	۱۰۱	قول بوحیدت وجود بوجهی کہ مخالف شرع نباشد عین مسلمانی است -
۸۲	۱۰۲ بیان آنکه سیوطی در تصانیف خود طلب یا بس لب ایرے آرد -	۱۰۲	شخصیکہ اذہل قبلہ باشد احکام کفر بانی سے جلدی سخت خلاف طریق اہل اسلام است -
۸۳	۱۰۳ رسالہ ستر جلیل و فضیلت شیخین -	۱۰۳	مرید شدن از انگلس درست است کہ در ان پنج شرط متحقق باشد -
۹۳	۱۰۴ جواب مسئلہ معرکہ الارار و فضیلت شیخین -	۱۰۴	مرید شدن عبد البیتن است بردست یکے از بندگان کہ در سطرہ در واسطہ ناسب پیغمبر است و غیر ناسب خداست -
۹۴	۱۰۵ بیان آنکه مکر خلافہ صدیق رحم کافر است و فضیلت یونہی علی رض بر غیر ان از اصحاب بدعتی و امامت مکر خلافت ہر چہ از اصحاب جائز نیست -	۱۰۵	طواف قبور اولیاء و صلحا بر بدعت است -
۹۶	۱۰۶ ہر کہ در مجلس اصحاب را از بدی یا کند پس وجبت انکار آن از قول باز فعل اگر نتواند -	۱۰۶	استعداد بار و اح بزرگان در قسم است -
۹۸	۱۰۷ دفع توہمات شعی	۱۰۷	ارواح را بعد موت فنا نیست بلکہ انقطاع قلوب بہ بدن است -
۹۹	۱۰۸ بیان دصابت کہ مختلف فیہ است -	۱۰۸	عدم ثبوت نقل اموات -
۹۹	۱۰۹ بطلان توجیہ شعی در قول قائل الزیر فی النار -	۱۰۹	فائدہ بنکے طریقہ قادریہ بر تصفیہ روح است -
۹۷	۱۱۰ فرق در سہ طائفہ - ناکثین - قاسطین - ماروقین -	۱۱۰	طعام المیت نیست القلب حدیث نیست
۹۸	۱۱۱ قصہ رباعی کہ در باب حکماء مرقوم است -	۱۱۱	شیہ سخی و حلوا وغیرہ کہ مردم رو برو سے تعزیرہ و قبور وغیرہ ہنہد مکروہ است -
۱۰۰	۱۱۲ حدیثی کہ کلینی آورده دروغ سے بندوبست است	۱۱۲	در نہ عبارت است از مسجد کہ کن و دیگر رسم شرک بجای آوردن حکم برگ سبز با گل خوشبو نہادن بر قبر -
۱۰۱	۱۱۳ در اصل قصد فدک کہ کتب اہل سنت و اہل بدعت نیست	۱۱۳	بطلان فتنہ کہ علوم بر بقا بر صلحا رفتہ میگویند کہ یا فلان اگر حاجت من رو کنی اینچنین خواہم کرد -
۱۰۲	۱۱۴ بیان آنکہ نفس نفیس از اہل بیت درین آیت تطہیر تخصیص عقلی است -	۱۱۴	بیان آنکہ بر مودہ چہ میگذرد و کجا میماند -
۱۰۳	۱۱۵ مسائل متفرقہ	۱۱۵	خیال جہال کہ بعد من اولیاء اللہ حضرت جبریل برے

ردیف	مضمون	ردیف	مضمون
۳۴	تحقیق متعلق آیه کلمی فنجت لهم بدناهم جلودا انهم	۶۰	بیان فرقه ناجیه -
۳۵	توجیه در آیه ولقد سبقت کلنا انهم	۶۱	شرح حدیث شهر بن لایقسان رمضان دزد و بخت - انهم
۳۶	سرلیف در تحت آیه ربنا انتانی الدینا حسنة انهم	۶۲	شرح حدیث ثلثة یوتون اجرهم مرتین انهم
۳۷	تائید قول خدا ملاک آیه دانا ان شمارا مد لم یهدون ففزع انهم	۶۳	تفصیل اسباب ضلالت -
۳۸	تحقیق قرآه بما یعلمون محیط در آیه انکم کتمتم تسویم و انکم	۶۴	بیان استبرار من البول -
۳۹	سبیه خیرا بها انهم - موافق قرآه سبعة	۶۵	شرح حدیث بنی رسول الله صلی الله علیه و سلم عن عشره انهم
۴۰	تحقیق متعلق آیه قل لا اذناک ان کنتم ترون الله و رسله انهم	۶۶	بیان حدیث ان المؤمن لای تجنب نجس - انهم
۴۱	رفع اشکال از آیه هو الذی خلق السموات و الارض فی ستة ايام	۶۷	سوال و رد فی شرح الصد و حدیث لای تمینن احدکم الموت انهم
۴۲	تحقیق در آیه انما المشرکون نجس انهم	۶۸	جواب در حدیث لای تمینن احدکم الموت انهم
۴۳	توجیه اقوی در آیه و نختار یوم القیامة اعن انهم	۶۹	ترجمان حدیث که مولانا مرحوم در بیان وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم در وعظ سیفر مودند -
۴۴	بطلان تفصیل دندان قدم فرج - و فرق در بیان پوشش و دعوت	۷۰	دیدن ابن عباس جبریل ۳ را نزد آنحضرت صلی الله علیه و سلم -
۴۵	نوح علیه السلام - و نبیا محمد صلی الله علیه و سلم -	۷۱	فائده در بیان الصحابة کلمهم عدول -
۴۶	نکته در تفسیر لفظ (تبیح)	۷۲	بیان حدیث ما منکم ان تسب ابا تراب انهم
۴۷	نکات عجیب و فرق لفظی در آیه با یومعه که در سوره	۷۳	ذکر دلالت و خلافات
۴۸	تقرآه (بدنی القرنی) بیای و موده که در سوره نسا آمده	۷۴	علایت فقره لا یمک ان تحت قوله تعالی و لا ان تکلموا الذین
۴۹	دو کربابات -	۷۵	قول شیخ ابن حجر عسقلانی مدعیان -
۵۰	تجدید قول صاحب ملاک در حل کردن لفظ جنت بر ملائکه -	۷۶	معنی حدیث من حسن اسلام المرء انهم
۵۱	تفسیر آیه انما وضنا الالامنة انهم	۷۷	تحقیق در حدیث انما عشر امیر را ثنی عشر ظیفه انهم
۵۲	نکته در تفسیر لفظ دخی بالی و علی -	۷۸	نتیج در حدیث من مات ولم یعرف امام زمانه انهم
۵۳	احادیث	۷۹	قول فیصل در حدیث من مات ولم یعرف امام زمانه انهم
۵۴	تخریج حدیث مر فوجیه تبریب ابجد -	۸۰	بیان حدیث طبر -
۵۵	حل معراج	۸۱	بیان حدیث عن ابی زر بن عبید الله انه قال قلت یا رسول الله
۵۶	حال شجره بیعة الرضوان -	۸۲	این کلام ربنا قبل ان یخلق الخلق - انهم
۵۷		۸۳	بیان حدیث الف شهم و ملائکه بانعامیت انهم

مسائل از غفریہ

= اللہ اعلم =

سوال در کتب فقہیہ کہ انتہای وقت ظهر تا رسیدن سایہ ہر شے بدو مثل بایک مثل سوے فی الزوال مرقوم
 است منشأ این اختلاف چیست معلوم نمیت کہ مجتہد دوش را از کجا و یک مثل را از کجا بر آورده است مینوالتوجروا -
 الجواب قال فی الہدایہ و اول وقت الظہر اذا زالت الشمس لامامۃ جبریل النبی علیہ السلام فی الیوم الاول من
 زالت الشمس و آخر وقتہا عند ابی حنیفہ و اذا صار ظل کل شیء مثله موجود
 عن ابی حنیفہ و فی الزوال النبی الذی یکون الاشیاء وقت الزوال لہما امامۃ جبریل علیہ السلام فی الیوم الاول
 فی العصر فی ہذا الوقت و لہ قولہ علیہ السلام ابرو و بالظہر فان شدة الحر من فجع جنم و اشد الحر فی ما بعد فی ہذا الوقت و لہما من
 الامام فلا ینقض الوقت بان شک انتهى فی البحر الرائق قال و الظہر من الزوال الی بلوغ کل شیء مثله سوے فی الزوال
 اسی وقت الظہر المأمورہ مجمع علیہ لقولہ تعالی و اقم الصلوۃ لکل خمس اسی لزوالہا و اما آخرہ فقیر و ایسان عند ابی حنیفہ
 روا محمد بنہ ما فی کتاب و الثانیۃ روا بہ الحسن اذا صار ظل کل شیء مثله سوے فی الزوال و ہو قولہما امامۃ جبریل
 فی الیوم الاول فی ہذا الوقت و لہ قولہ علیہ السلام ابرو و بالظہر فان شدة الحر من فجع جنم و اشد الحر فی ما بعد کان فی ہذا
 الوقت و اذا تعارضت الآثار لا ینقض الوقت بان شک و ذکر شیخ الاسلام ان الاحتیاط ان لا یؤخر الظہر الی مثل
 وان لا یصلی العصر حتی ینفخ النخلین لیکون مودیا للصلا تین فی وقتہا بالاجتماع کذا فی السراج انتهى مختصر ادنی المشکوۃ

منشأ اختلاف
 در سایہ بدو مثل
 و دوش

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	غسل دادن سے آئندہ غلط است۔	۱۱۱	حقیقت برکت بردن اجنہ از جنس غلہ وغیرہ
۱۱۱	بیان آنکہ گنج مخفی کرا میگوبند۔	۱۱۲	حکم ماہی کہ در دریا میبرد
۱۱۲	بعضے گویند کہ خدا تعالیٰ را مکان نیست بعضے گویند این صحت	۱۱۳	حکم شتر طماندن نصاب در سرقہ انحر
۱۱۳	این تن فانی از کدہ شمع محض است۔ و عبادت امیر و غریب	۱۱۴	حکم نوکری انگیزان۔
۱۱۴	لباس تن با متفرق۔ و عبادت چند نوع است۔	۱۱۵	حرمت افیون۔
۱۱۵	بیان حدوث عالم۔	۱۱۶	معنی عبارت قانون شیخ کہ فیما بین حکماء لکھنؤ اختلاف واقع شدہ بود۔
۱۱۶	کتاب مجالس الامامین را معتبر است۔	۱۱۷	حال دیوار قہقہہ۔
۱۱۷	فعل مسلمانان شے الاسلام بر سفاح و زنا محمول نمیشود۔	۱۱۸	بیان وضع میزان در قیامت۔
۱۱۸	حکم طعام نخاس ابو و لب۔	۱۱۹	احکام فرق ضالہ۔
۱۱۹	حکم اعتقاد نخست بعضے چیزها۔	۱۲۰	احوال آفاق۔
۱۲۰	طریق سلام علیک	۱۲۱	حقیقت آسمان۔
۱۲۱	فائدہ محبت دینی و دینی دارو	۱۲۲	حقیقت زلزله۔
۱۲۲	مسئلہ یمن۔	۱۲۳	حقیقت برد و برق
۱۲۳	شرح مایکفریہ بالالیکفریہ	۱۲۴	حکم اعلام کلمہ ہا بر عقد نکاح۔
۱۲۴	مذہب علماء محمد بنین۔	۱۲۵	فائدہ در دعائے مطالب و انتفاع بلا و مصائب
۱۲۵	سوائے کسانیکہ انحضرت مبعوثی بودند آنها بشارت	۱۲۶	فتوا مدعیان عمل بر رواج۔
۱۲۶	دادند حکم جنتی بودند نباید داد بلکه تقویٰ علیہم علماء	۱۲۷	رد رسالہ مولوی عبدالرحمن صاحب لکھنوی۔
۱۲۷	النیوب باید کرد۔		
۱۲۸	حکم خوردن طعام با نغسہ رے وغیرہ۔		
۱۲۹	حکم خوردن طعام در ظروف مشرکین۔		

دشتمه دهمه است باتباع انتهى مانی الترجمة خلاصه ایست که مستند شافعی در حدیث امامت جبرئیل علیه السلام است و در وقت مذکور در متمسک ابو حنیفه در حدیث ابرار است چنانکه تفصیلش گذشت والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب -

سوال در وقت نماز النحیات را تا عبده و رسوله خوانده انگشت سبابه دست راست بلند میسازند این طریق درست است یا نه **جواب** بر داشتن انگشت شهادت وقت خواندن شهادتین سنت است از احادیث صحیحه ثابت شده و در روایات کتب فقه معتبره نیز صحیح و ثابت است چنانچه در شرح دقایق سطورت و مثل هذا جاعلین علمائنا البیضا و غیره امام محمد در موطا خود حدیث رفع سبابه نقل نموده اند و بعد این گفت بعضی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ناخذه و هو قول ابی حنیفه و کسیکه در بعضی کتب فقه اشاره این انگشت را این وقت منع میکنند پس قول او مردود است که خلاف پیغمبر و خلاف مجتهد خود گفته است پس قول او اعتبار ندارد.

سوال صحت ادای نماز جمعه و سقوط فرض ظهر درین زمان و درین مکان چه حال دارد - حنیفه سلطان یاناب سلطان شرط میکنند آن معدوم است و شافعیه باین شرط قائل نیستند مگر فقه جمعه را در یک بلد انکار میکنند و ثانی را باطل میگویند و جماعت اربعین شرط میکنند و آنچه فقها تجویز نموده اند که فرض ظهر باید خوانده بعضی بعضی و بعضی قبل جمعه اولی گفته اند خواندن این چهار رکعت ضرورت یا احتیاط است - در عالمگیر نیست اذ اکان فی البلد و لاه کفار فعلی اهل البلد ان یقیموا الجمعة ازین روایت تسلی خاطر میشود و قد استولی الکفر علی بلاد المسلمین فی الزمان السابق من السلاطین الجنگلیه و غالب الظن ان المسلمین فی هذا الزمان کالواقعیون الجمعة و کالانوار کیه **جواب** صحت ادای نماز جمعه نزد قدام حنیفه مشروط بسلطان یا نائب سلطان است متاخرین ایشان در عهد جنگی به قومی واوه اند یا آنکه هرگاه از طرف کفار دالی مسلمان در شهر متکثر باشند او حکم سلطان دارد و اقامت جمعه و دعایا و از وی صحیح است و کسانیکه متاخر تر پیدا شدند ازین قدم هم توسع کردند فی العالمگیریه بلاد علیها و لاه کفار یجوز للمسلمین اقامه الجمعة بصیر القاضی قاضیا بر رضی المسلمین و بسبب علیهم ان یلتسوا و الیا مسما که فی معراج الدرر ایه انتهى - پس اینها اجماع اهل بلد را قائم مقام تعیین سلطان ساختند با کمال ادای چهار رکعت علی سبیل الاحتیاط ضرور است والله اعلم.

سوال و **جواب** در باب نماز جمعه اقامت جمعه حق سلطان و نائب اوست و متاخرین حنیفه همین قسم نوشته اند که مرقوم فرمودند و عند الاضطراب عمل بان درست است و روایات فتاوی فی الواقع

ذکر کرده اش
انگشت سبابه
بر شهادتین

شرط صحت
نماز جمعه

اقامت جمعه حق
سلطان و نائب
اوست

عن عبد الله بن عمر قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وقت الظهر اذا زالت الشمس وكان ظل الرجل
 كظلله الم يحضر العصر الى الحديث و ترجمه شيخ عبدالحق محدث دهلوی بذیل این حدیث مرقوم است بدانکه در شب نشسته
 ابی یوسف و محمد و زفر و جبر الی شان نیست که آخر وقت ظهر تا رسیدن سایه شمس است بمثل قاصد و
 و بعد از دو سه وقت عصر است و این حدیث و دلیل ایشان است و بر وایت از امام ابوحنیفه و نیز یحیی بن است
 و بعضی گفته که فتویٰ یحیی بن است و مشهور اند بهب و سه رضی الله عنه انست که وقت ظهر تا رسیدن سایه
 بشکله و دلیل ایشان در هدایه گفت که حدیث ابرو و ابانظر که بایده دلالت دارد بر ابرو و باشد حرور و بار ایشان وقت
 رسیدن سایه مثل است و حدیثین تعارض آمده احتیاط در انست که وقت بشک در گذر و دلائل دیگر نیز در شرح
 تحریر یافته است و گفته اند که مختار انست که ظهر از مثل در گذر اند و عصر پیش از مثلین گفتند الله اعلم انتی و حدیثی
 که در ترجمه حواله بآن کرده نیست عن ابی هریره رضی الله عنه قال قال رسول الله تعالى عليه وآله وسلم اذا شئت
 الحرف ابرو و بالصلاة وقتیکه سخت شود گرمی پس سر روی کنیدی نماز یعنی نماز ظهر را تاخیر کنی از اول وقت تا بشکند
 سورت حرارت را و در حدیث بخاری آمده است که صحابه ابرو میکروند تا ملها سایه بر زمین افتاد و ملها چون
 منبسط است سایه بعد از نوال در زمان کثیر افتد بخلاف چیز های که دلاز مانند منار و جبر آن که سایه آنها نود و تر نمایان
 گردد و از این مسعودی تا بیخ قدم آمده و در بعضی روایات آمده که در سایه های دیوار بنماز میفرستند و بار بار در آن زمان
 هفت گرد و بند و بعضی نمایان وقت گفته و حمل ابرو و وقت زوال بجهت برودت و سه نسبت گرمی وقت
 است و آنچه بعضی شافعی گفته اند بعد است و بدون او سه و تر نسبت با ستوا خلاف تجربه است چه دوام سبب
 ..... مؤثر است از قوت آن چنانکه از سر روی وقت صبح نسبت نیم شب تجربه میگردد و هر چند که آفتاب بیکتر
 می آید و نیز در باب موقیت گذشت که سر و گیده و بسیار سرد و در حدایه میگوید که سخت تر گرمی در آن دیار در وقت
 رسیدن سایه است بمثل پس ابرو و تاخیر از آن باشد و باجملة احادیث صحیح و در مبالغه با بر او واروده و آنکه در احادیث
 جناب آمده که مشکایت کردیم آنحضرت را از گرمی نیم روز پس قبول نکرد و از محمول است که التماس ایشان
 تاخیر از تمام وقت بود و الله اعلم و آنچه امام شافعی میگوید که ابرو و خصم است و آن نیز برای کسانی که طلب
 جماعت مسجدی است نشاند و مشقت میکشند و هر که تنها بگذارد و یا در مسجد قوم بگذارد و درست میدارم که تاخیر کنند از اول
 وقت بخلاف ظاهر حدیث است و ترمذی حدیثی آورده که دلالت دارد بر آنکه آنحضرت در سفر امر میکرد و بار بار با وجود
 آنکه هر در یک منزل جمع میبودند و گفته است ترمذی که قول کسی که گفته است بسوس تاخیر ظهر در شدت حر اولی

که بعد النوم او بعد وقت یعتاد فیه النوم و عمده تمسکات ایشان حدیث حضرت عائشه است رضی اللہ عنہا
 من کل اللیل اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وانتهی وتره الی السحر۔ جو ایش نگہ نظر او ترجمول بر معنی آنوقت
 نیست یعنی تہجد بکبر او بر تحقیق است کہ وقت آن بعد عشا است بالاجماع ولہذا مذہب مختار اکثر صحابہ و ائمہ
 کبار ان عمل سالکان طریق عبادات است ہمین است کہ اول وقت آن بعد از نصف شب است سوار
 سبقتہ النوم ام لا اکثر احادیث کہ دلالت بر فضیلت این وقت میکنند اشعارے بتوقیت نماز آن وقت
 سے نماییش اسے العار فی فضل قال جو فی اللیل الآخر و فیہ تاخیر نماز عشا تا نصف لیل بلکہ اگر بہ جائز است
 بالاجماع و نماز تہجد از توالیع عشا نیست بالاجماع فوجب ان یکون وقتہا بعد وقتہا۔ واللہ اعلم۔

سوال چہ پیغمبر باند علماء دین و مفتیان شرع متین بر تقدیر یک یکیکہ فیچہ چہار جنازہ آورده شدند و منجمدان
 یک نعلش خرد و سالہ و یک دختر خرد و سال و یک مرد کبیر سن و یک زن بالغہ۔ پس نماز جنازہ ہر چہارشان
 بیک انامت و جماعت خواندہ خواہ شد و نیت بچہ طور کردہ خواہ شد۔ بیوا فتوہ جردا

کلنا جنازہ وقتیکہ
 یکیکہ چہار جنازہ
 شفاعت آوردہ

جواب اولی آنست کہ نماز ہر یک جدا گانہ او اگر کردہ شود و اگر جمع کردیم جائز است و ہند ہر چہار اہل پیش
 بطرف قبلہ رعایت تہریم کند مثلاً قریب امام جنازہ مرد و باشد پس آن جنازہ کودک عقب آن جنازہ زن
 عقب آن جنازہ دختر و نیت بہمہ یکند و عاے واحد کفایت است کما فی الدر و حاشیۃ الطحاوی واللہ اعلم

کر است ناچہا
 در گریستان

الصلوۃ فی المقابر الکلام شرح حدیث کہ در باب نہی نماز در مقبرہ واقع شدہ ارجح ہمین است
 کہ نہی از براے لزوم نوعی از شائبہ کفارہ است در سجود جمادات و البتہ نماز در مقبرہ مکروہ است بسبب کہ
 مذکور شد و انچہ در کتب فقہاء حنفیہ مسطور است کہ اگر قبر پیش مصلی باشد اشند است از روے کراہت
 و اگر است یا چپ باشد مکہر است ازان و اگر پس مصلی باشد کمتر از انست اصح و معتد علیہ است و انچہ
 بعضے از شرح سبب نہی بنحاست مقبرہ نوشتہ اند قول فقہاء شافعیہ است کہ بروجہ صواب نیست۔

اجابت الدعاء

اجابة الدعاء در وجوب استحباب دعا را انبیاء علیہم السلام روایات مختلف وارد اند بعضہا بدلیل علی
 الوجوب و بعضہا علی عدمہ و الذی تحقیق فی مجلس سیدنا الوالد المرحوم قدس سرہ المکتوم
 بعد طول المراجعتہ و الکلام ان دعا را نبی اذاکان بامر اللہ تعالی او البامہ او ناشیا من صلب نبوتہ فہو
 واجب القبول وان لم یکن کذلک لم یجب قبولہ وان کثر کمایدل علی ذلک متبع کتب السیر و هو
 وجہ التوفیق بین الروایات المختلفہ واللہ اعلم۔

بجسبت کثرت اختلاف محل سخریہ و استہزایہ جہاں میباشد۔ سبیل تفسی ازین ابتلا از حدت متفقو است
و آن آنست کہ بادشاہ اسلام را بیاید کہ علماء معتبرین را جمع نموده روایات سابقہ را بمحک امتحان زودہ مسرورہ را
ازنا سرہ ممتاز ساختہ مروج و معمول بسازد چنانچہ معمول خلفاء راشدین بود خصوصاً حضرت ذی النورین
و درصاحت بہمن قسم لعل آوردند و درین نزدیک عالمگیر بادشاہ را بہمن توفیق رفیق گشتہ بود کہ علماء معتبرین
را جمع نموده روایات معتبرہ از روایا غیر معتبرہ ممتاز ساختہ و آن روایات غیر معتبرہ را از محل اعتبار انداختہ و معتبرات را در فتاوی
عالمگیری مدون نموده در ممالک محروسہ خود منادی در داده بود کہ ہر کہ خلاف این روایات بر روی کار آرد
بسیاست بادشاہی گرفتار شود چنانچہ تا آخر عہد محمد شاہ درین مشہر بہمن طریقہ سلوک متقیان بود از ان
ہا کہ اختلاف کلمی در امور دین بہر سید و مردم بسبب انقلابات و ضعف سلطنت و غفلت حکام از پیش
بر باب مطمئن شدند باز این اختلاف روایات کہ بیشتر معدن آنها خزائن الروایات و خزائن الفقیہین و غیر ذلک
است در دعاوی و خصوصاً خود نک جستن گرفتند والی اللہ المشتکی و ہوا المستعان *

ذکر صلوة التسبیح

در حدیث صلوة التسبیح ہر چند مخاطب حضرت عباس اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ اما بحکم قاعدہ اول
کہ حکمی علی الواحد حکمی علی الجماعت شامل است مالم ثبت دلیل تخصیص چنانکہ در حدیث ابو الیسر است کہ
آیتہ ان الحسنات یذہبن السیئات را فرمودند لمن عمل بہا من امتی *
سوال اکثر و مان بعد نماز صبح سلام علیک میکنند سنت است یا نہ جواب التزام مداومت
او بدعت است۔

ذکر صلوة التسبیح

ماوت علیک
بعد نماز صبح

ف در اول وقت نماز تہجد در قرن صحابہ اختلافی بود بعد از تسبیح مذہب حضرت ابن عباس و عکرمہ و غیر ہما
رضی اللہ عنہم چنین دریافت میشود کہ اول وقتش بعد النوم بعد العشاء است او درین باب تمسک نموده
لنقلہ تعالیٰ و من الملیل تہجد بعد التہجد لغیر ترک النوم فی وقت بقاء ذیہ النوم و چون بر ایشان اشکال لازم
مے آید کہ اگر شخصی احیاء تمام لیل کند باید کہ او وقت تہجد میسر نشود و چون مذہب ایشان چنین نمیکند و

تغییر وقت تہجد

محض دارد و دیگر آیات که مشتمل بر احکام و قصص و وعده و وعید اند حکم کتب نفه و حدیث دارند پس ذات عمل
عند تحقیق مغایرت پیدا کرد و قرائت شریک شوند و تحت تغایر الذوات لاجرم بالمقادیر المتساویة
یا قوت اگر چه از چند سرخ بیش نباشد از چند من آهن و دیگر فلزات نافعه در قیمت افزون می شود کذا بقا
هزار بار درود گفتن و اللهم صل علی محمد الف مرة یکبار گفتن از همان عالم اجمال و تفصیل است حوصله قابل
و استعدا و اورا باید دید و بهر تقدیر اللهم صل علی محمد یکبار گفتن برابر اللهم صل علی محمد الف مرة یکبار
گفتن نمیتواند شد.

سوال هر یک که علی از اجمال نفل و صدقه و تلاوت قرآن و تلاوت درود و جز این نماید مالک ثواب
آن میشود جواب بمقتضای آیه من جابا حسنة فله عشر امثالها ده چند از هر یک و زیاده ازین را بعض
دون بعض مستحق می شود پس تمام را بهر که خواهد بدو بمقتضای حساب پس همان ثواب اگر براس جماعت کرد
در آن جماعت مقوم خواهد گشت و اما بمقتضای فضل حق تعالی مالک است و اگر خواهد مثل این ثواب بهر یک که
برای ایشان بخشیده است و صل کرد و اند لیکن حکم قطعی نیست و این شخص عامل را احتمال است بلکه توقع است
که بمقابل دادن این عمل که چند دیگر شد سوائی این عمل تضعیف دیگر حاصل شود اگر چه صراحت این نگذاشته
در روایات بمطالعه نیامده و الله اعلم.

نکته در بیان
اذا کار-

قد حقن هذا الفقير فی بعض تالیفاته ان الاذکار الماثورة كلها محصورة فی صیغ تسع لانکما یخطاها اولها
التسبیح و ثانیها الحمد لله و ثالثها التکبیر و رابعها التهلیل و خامسها التفویض و التوکل و سادسها التعوذ
و السجدة و السواحب و سابعها الصلوة علی النبی المختار و ثامنها الاستغفار و تاسعها الادعیه الجماعه
للمطالب الکلیه و الخیریه علی حسب الحاجات و الاوقات و کل من هذه الصیغ اجمال و تفصیل و الله فی
نفس الذکر و خواص فی حصول المطالب و کلمات التفویض و التوکل من التریاق و المرجب عن
حصول الیاس بحسب الظاهر و قد زاد بعض اصحابی صیغه عاشرة و هی التسمیه و لکن تلك لیست صیغه
مقصوده عند هذا الفقیر بل هی انما وردت وسیله لصحة الاحتیاج بحیث الاذکار اللهم الا فی بعض المواضع
کقوله بسم الله الذی لا یضرع اسمی فی فی الارض و لا فی السماء فی روح من صیغ التخصن و التعوذ و الیای
فیها متعلقه بالاستعاذه المقدرة فکانه یقول اعوذ بسم الله الذی لا یضرع فی هذا هو تحقیق کفیف بالتصدق
و الله الموصی الی سوا الطرق.

در تفاضل اعمال فی الاجر در تفاضل اعمال و ثواب تحقیقی است نفیس که بسبب آن اشکالات
 مانند این اشکالات دفع می شود اشاره اجمالیه بان تحقیق مدد ساله السکر الجلیل فی تحقیق تفضیل به تحریر آمده
 ملاحظه بایز فرموده و شخص آنکه عامل ماله هر عمل یکی از سهفت و جبه فضل و زیادت به عامل دیگر حاصل می تواند شد و پس
 اول ما بهیت عمل یعنی ذات و جوهر عمل مثل نماز از دیگر اعمال دوم کیت عمل مثل چهل رکعت نماز برود رکعت
 لیکن در صورت استعاده جمیع وجوه دیگر سوم کیفیت عمل یعنی اداء حقوق ظاهره و باطنه آن عمل و مراعات آداب
 و سنن آن و اجتناب از منافیات آن عمل کا تورع و التقوی - چهل کم غرض و نیت آن عمل زیرا که اخلاص در
 عمل اجراء الضعاف مضاعف می سازد - تعجیز زمان عمل مثل صدقه اسلام و مانند تصدق فی یوم ذی مسغبته و الیه
 الاشارة فی حدیث روان احکم المنق مثل احد ذهابا بلع ما حدیم و لا انصفه و فی آیه لا یستوی منکم من انفق
 من قبل الفتح و قاتل اولئک عظم درجه من الذین انفقوا من بعد و قاتلوا و کلا و حد الله الحسنی - ششم مکان عمل صلاوة
 فی مسجدی یا غیر من الف صلاوة فیما سواه الا المسجد الحرام - هفتم قصد عمل و رفق عمل مثل عبادتے که از نبی
 صادر شود یا بهمه را نهی کرده آید از نماز و ذکر و صوم و صدقه و تلاوت اضعاف مضاعف استحقاق اجر می کند
 از همان عبادت چون از غیر نبی یا بهمه را غیر نبی کرده شود چون این وجوه سبعة تفضیل عمل بر عمل ظاهر نشین
 شد پس زیاده فی لقب و مشقت و کثرت و کمیت عمل در رجحان ثواب دقتی فائده می کند که در وجوه دیگر
 مساوات باشند و الا رجحان آن وجوه تاثیر خواهد کرد و تعارض خواهد شد و معاودله فی علم الله تعالی و علمه المکمل
 بقواعد مقرر نموده ثواب خواهند داد این یک سخن اجمالیست که بیخ تحقیق این مسئله است و تفصیل لایسیر
 الا ان لا یقتضی تطویلا با لافا الا اننا متعرض للموارد الثلاثة المذكورة فی کلام الشریف -

در اینجا سه سوال است یکے آنکه در حدیث وارد شده که زنی از صبح تا صبح تسبیح گفت

الحديث و تم خواندن سورة اخلاص سه بار ثواب آن معادل ختم قرآن - سیوم کسی که هزار بار درود خواند و دیگر
 گوید اللهم علی محمد الف مرة جواب زنی که از صبح تا صبح تسبیح میکرد و بالقطع از عدد خلق الله کمتر بود لیکن
 ملاحظه عدد خلق الله اجمالاً حاصل میشود و عدد تسبیحات او تفصیلی بود ازین جهت آن تفصیل بر این اجمال
 جزئی میکند اما چون قابل آن اجمال وسیع الاستعداد و ضبط الذهن باشد این اجمال ابرر تفصیل بهر از مرتبه ثواب
 می آید و آنحضرت صلی الله علیه و سلم آن زن را باین ارشاد و تسبیح حوصله و استعداد عنایت می فرمودند
 قل هو الله اذ بحجت آنکه خاص بتوحید و تنزه حق است غیر مشوب با حکام و قصص و تخويف و تطبیح حکم ذکر

از زن خود جماع و دوائی آن مثل قبله و مس بشہوت کند و آواز بخلا سخنان سے حیا و ذکر جماع رو بر روی زنان
بر زبان نیارد و آواز بخلا فسق و فجور نکند و با کسی جنگ و جدال نسا ند و آواز بخلا از شکار صحرائی حتنے کہ از دلالت
و اشارت و اعانت احتراز نماید و شکار در بانی مثل ماہی و دست و آواز بخلا استعمال خوشبو پرہیز سازد و آواز بخلا
ناخن و موسی سر و ریش بلکہ موسی تمام بدن دور نکند لاطلاقاً و اقتصاد موسی سر و ریش را از خطمی و غیبہ و نشوید
ہذا بخلا و در سر خود از چیز سے نہ پوشد و پا یکچہ دوختہ کہ پوشیدن آن معتاد است از آن پرہیز نماید و اگر بس آن
غیر معتاد و نمود باک نیست مثلاً اگر تہ را و پا یکجا مہ را رنگ نمودہ مضائقہ نیست قتل نمودن چند جانور آن در حالت
احرام جائز است نہ دم واجب بود نہ صدقہ و آن اینست نافع و حداثہ و مار و کرم و موش و کتہ و سنگ پشت
و ارگ و شغال و پروانہ و کس و مورچہ و آفتاب پرست و زنبور و جغوث و قنفذ و پلشہ و درندہ و حلقہ کنندہ و
و دیگر موزیات - فراکش حج چہا چیز است اول احرام دوم وقوف عرفات بعرفہ بعد از زوال تا فجر روز عید الاضحی
سوم طواف الزیارت کہ روز عید کردن بہتر است و از ایام بخیر تا خیر نمودن موجب دم چہارم ترتیب دین
انفال یعنی احرام و بعد از آن وقوف بعرفہ و بعد از آن طواف الزیارت اگر یکے ازینہا فوت شد حج ادا شد
و واجبات حج چند چیز است یکے وقوف در مزدلفہ دوم سعی در میان صفا و مہرہ سوم سنگریزہ رمی نمودن
چہارم آنانی را طواف رخصت نمودن پنجم حلق موسی سر نمودن یا تراشیدن ششم حرام از میقات
بستن ہفتم وقوف عرفات تا غروب آفتاب ہشتم شروع کردن از حجرا سود بعضی این را در سن شمر دانہ
نہم طواف شروع نمودن از طرف راست دہم طواف پیادہ نمودن سے عذر یا دہم طواف بطہارت کردن
دوازدهم در طواف عورت را پوشیدن سیزدهم سعی در میان صفا و مہرہ از صفا شروع کردن چہاردهم سعی
در میان صفا و مہرہ پیادہ نمودن سے عند پانزدہم فرج کردن گو سفند و مانند آن قلان و متمتع را شانزدہم بعد
سہ ہفت شوط دور کعت نماز گذاردن ہفتمدم ترتیب در میان رمی و طوق و فرج باینکہ اول رمی کند
بعد از آن فرج باز طواف زیارت سیزدهم طواف زیارت در ایام بخیر نمودن یعنی روز
عید الاضحی و دو روز بعد از آن نوزدهم طواف بطور سعی نمودن کہ حطیم در طواف آید بستم سعی و صفا و
مہرہ بعد طواف نمودن بستم و یکم حلق در مکان معین و زمان معین یعنی در حریم و در ایام بخیر نمودن -
بستم دوم ترک ممنوعات بعد وقوف عرفہ نمودن مثل جماع و غیر آن در اسے اینہا سنن و مستحبات
و آداب است ہر چیز کہ تبرک آن دم لازم آید آن چیز واجب است دوم عبارت یکے از سہ چیز است

۱۲
بیشتر از شکار
روزی یکبار
موت چھچھ
موت تنفس
بیشتر از شکار
و غیرہ
بیشتر از شکار
بیشتر از شکار
بیشتر از شکار

رساله احکام حج

بسم الله الرحمن الرحيم

بدانکه هر که اراده حج از مهندوستان کند و براه سورت در جهاز نشسته بطرف مکة معظمه رود پس از محاذی میلم
احرام بپند و بستن احرام بر چهار وجه است اول فخط احرام حج بستن آنرا افراد گویند دوم احرام عمره بستن باز در مکة
معظمه رسیده افعال عمره در ماه حج نمود حلال شود باز احرام حج بسته حج ادا کند این قسم را تمتع
گویند سیم احرام عمره بستن در غیر کث شهر حج و افعال عمره نموده حلال شود چهارم آنکه برمیقات یا محاذی
آن رسیده احرام حج و عمره هر دو معا بپند و پس در نیصورت در مکة شریف رسیده افعال عمره بجا آورد حلال
نشود بلکه محرم بماند هرگاه ایام حج آیند افعال حج ادا نموده از احرام بیرون آید این قسم را قرآن گویند و این قسم
نزد امام اعظم از تمتع و افراد بهتر و افضل است بچون اراده بستن احرام کند ناخن دست و پا و موسی بخل و غیر
ناف و شوارب و در کند اگر عادت دور کردن موسی سر هم دارد آنرا هم زائل کند و الا شانه نماید اگر زوجه
یا ائمه نزد خود داشته باشند صحبت نماید استعمال خوشبو کند وقت احرام این چیزها کردن مستحب و بهتر است
از واجبات و ضروریات احرام نیست باز وضو کند و غسل کردن واجب است و انگ و چادر پاکیزه و نو پوشد
یا شونیده بپوشد و دو رکعت نماز نفل بجا آورد و بعد ازان اگر اراده قرآن دارد چنین نیت کند اللهم انی ارید النجی
و العمره فیسرهامانی و قبلهما منی اگر اراده تمتع باشد چنین نیت کند اللهم انی ارید العمره فیسر لی و قبلها منی
و قتیکه تلبیه بر نیت حج یا عمره گفت پس مخرم گشت الفاظ تلبیه اینست لبیک اللهم لبیک لبیک لا شریک
لک لبیک ان الحمد و النعمه لک و الملك لک لا شریک لک ازین الفاظ کم نکنند اگر زیاده گوید پاک نیست
بعد ازین اکثر اوقات تلبیه با و از بلند گفته باشد خصوص بعد نماز فرض باشد یا نفل در وقت سحر و وقت ملاقات
با قافله و وقت بالا رفتن بر مکان بلند در صحرا و وقت فردا آمدن از بلندی غرض که این سفر را حکم نماز است
چنانچه در نماز وقت انتقال تلبیه میگویند همچنین درین سفر در وقت بلندی و پسنی تلبیه در زبان نماید
هرگاه محرم شد لازم است ایچند چیز اجتناب سازد از انجمله پارچه دوخته نبوشد مثل کتیه و انگر که به و جامه و نیمه
و فرقل و حبه و قبای و پا جامه و بارانی و موزه و دستمانه و کلاه و مانند آنها و از انجمله پارچه رنگین بزرگ و عفران
و محضر و نسکه که خوشبو داشته باشد آنرا هم استعمال نسازد و بستن همیانی در مکة مضائقه ندارد و از انجمله

و بر چاہ ز نرم رود آب آن بر سیر می شکم نباشد و باز بمقام ملتزم آید و حرج اسود را تقبیل کند و تهلیل و درود باز بخواند متفر در ابتر است که بعد طواف زیارت سعی در میان صفا و مروه نماید اگر بعد طواف قدوم کرد جائز است و از مسجد الحرام بیرون شده بسوس صفا آید و بالای صفا ایستد و بلند شود که خانه کعبه در نظر او افتد و استقبال پشت در رفع یدین بسوی آسمان و تکبیر و تهلیل و حمد و درود بجا آورد هر چه خواهد و عاکنه باز بسوس مروه فرو آید و بهیئت مشی نماید چون در بطن الوادی رسید انبیل اخضر تا میل دیگر سعی نماید یعنی بسیرت تمام بگذرد و برود بالای مروه آید و مستقبل قبله ایستاده شود و حمد و تهلیل و ثنا و درود بجا آورد و تکبیر و رفع یدین همچو بر صفا نموده بکند همین قسم هفت بار آمدت بکند شروع از صفا و ختم بر مروه و شرط سعی آنست که بعد طواف واقع شود و اگر قبل از طواف سعی کرد و باز اعاده سعی لازم است طهارت براسے این سعی ضرورت نیست اگر بطهارت ادا نماید بهتر و اولی است بلکه وقوف بعرفه و مزدلفه درمی چهار طهارت شرط نیست طواف را طهارت ضرورت است در شناسی طواف و سعی سخن گفتن مکروه است هر گاه ادوی فایغ شد باز در مسجد الحرام رفت و دو رکعت نماز بخواند این بهتر است واجب نیست بعد از این هر مکمل خطبه اقامت کند و طواف نفل هر قدر که خواهد بگذارد و اگر حلال شده باشد روز ترویج یعنی ششم ذیحجه باز احرام حج بندد و اگر بهفتم ذیحجه اگر امام خطبه بخواند و در آن بیان احکام حج مثل خروج بطن مشی وقوف بعرفه و مزدلفه و رمی جمار و حلق و ذبح و طواف و ماندن در مناد و دیگر احکام بیان میکند آنرا استماع میکند بهتر است و همچنین در روز عرفه بعرفات و یا در دهم در منا احکام حج بیان میشود آنرا بشنود و روز هشتم ذیحجه احرام بسته بعد فجر و طلوع آفتاب و رونا آید و اگر ظهیر خوانده آید انهم مضائقه نیست و شب عرفه در منا گذارد و نماز فجر در غلخ روز عرفه خواند بسوس عرفات رود و اگر روز هشتم در منا نیاید در روز عرفه بعرفات رفت جائز است لیکن خلاف سنت است و در عرفات هر جا که خواهد نزول نماید مگر در بطن عرفه و فروکش شدن نزدیک جبل فضل و بهتر است درین روز بعد زوال غسل کند که سنت است و انجا وقوف نماید که فرض است بدون آن حج ادا نمیشود و استماع خطبه امام کند و همراه امام بشرط احرام نماز ظهر و عصر جمع کند استغفار و تلبیه و تهلیل و تسبیح و ثنا و درود و بخشوع و تذلل و اخلاص بسیار سازد و حاجت خود طلب نماید و وقت غروب آفتاب همراه امام بمزدلفه آید و در انتاسے راه استغفار و تلبیه و ذکر و حمد و صلوة بسیار نموده باشد و در مزدلفه آمده همراه امام نماز مغرب و عشاء جمع سازد و بعد نماز عشاء شب در انجا گذارد و در انجا ماندن واجب است و مستحب است که تا صبح شب به نماز و تلاوت قرآن و ذکر و دعا راجعاً نموده باشد و بجز و شدن فجر در غلخ یعنی در تاریکی فجر نماز او سازد

شتر و گاو و گوسفند و دم گو سفند کفایت میکند مگر در دو چیز است یکی آنکه طواف فرض در حالت جنب
نمودن و دم و طی بعد وقت نمودن درین دو چیز گو سفند جایز نیست بلکه گاو یا شتر فسخ باید نمود و از بدی
قرآن و تمتع خوردن خود را جایز است بلکه مستحب است مثل انجیه و از بدی نفل نیز خوردن جایز است و از غیر
اینها خود را خوردن جایز نیست اگر از بدی قرآن و تمتع عاجز باشد پس بروده روزه لازم است سه روزه
پیش از یوم نحر یا نیکه آخر روزه روز عرفه باشد و هفت روزه بعد از فراغ حج هر جا که خواهد بود و اگر پیش
از حلق موی سر بر بدی قادر شد پس برود بدی لازم است و این وقت روزه بدل نمیشود و وقتیکه اراده آمد
که مغفله کند غسل نماید این مستحب است و از جانب بلند می که مغفله که سنی علماء است آنرا سنی ابراهیم گویند
داخل شود و در روزه بهتر است برای دخول از شب و وقتیکه در شهر که داخل شود اول مسجد الحرام برود بعد از آنکه
اسباب و متاع خود جا نیکه داشتن منظور باشد نهند و مستحب است که وقت در آمدن مسجد الحرام تعبیه گوید و از طرف
دروازه نبی شیشه که آنرا باب السلام نیز گویند در مسجد در آید و در حالیکه مواضع و خاشع و متذلل و کلا است
چون معانیه بیت الله کند تبلیل یعنی الله اکبر و لا اله الا الله گوید و چون در مسجد الحرام داخل کعبه را ملا حظ
کرده با لطف و رحمت داخل شود طواف عمره و طواف قدوم که قارن و مفرد غیر کمی رحمت است بجا آر و بآن
طریق که اول استقبال حج را سو کند و تکبیر و تبلیل بخواند و در وقت استیلام حجر اسود رفع یدین کند چنانچه وقت
تکبیر تحریمه رفع میکند و حجر را بوسه دهد بشرطیکه اندکی نرساند اگر بسبب از حجام و مسح بوسه دادن ممکن نباشد
دست رسانیده دست را بوسه نهد و اگر این هم ممکن نباشد دیگر چیز را رسانیده بوسه آن چیز بگیرد و اگر این هم ممکن
نباشد محاذی حجر استقبال نماید تکبیر و تبلیل و حمد و درود بگوید و طواف از جانب حجر اسود شروع نماید بیست بار
گرد اگر دانه کعبه بگردد و طواف بتقلیل مضطرب کند یعنی چادر خود زیر بغل رست خود انداخته و طرف دیگر را
بر شانه چپ بیندازد و باین بیت هفت بار مع حطیم طواف کند اول سه بار که گردش کند در آن رمل هم کند
یعنی بعسرت مشی نماید و کفین را در آشنای رفتن جنبش دهد و وقتیکه گذر بر حجر اسود شود همون قسم سابق که
نذکر شد بجا آر یعنی استیلام و تبلیل و تکبیر و درود و ختم طواف نیز بتقلیل کند و برکن یابی که مقابل
حجر اسود است بوسه ملون بهتر است بعد از آن ده کعبت نماز و اساسا نذکره نزو خفیان واجب است
این دور کت را نزد مقام ابراهیم بخواند اگر بسبب از حجام مدانجا ممکن نباشد هر جا که در مسجد بخواند
در کتب مل و ملز فاقه قل یا ایها الکافرون دور کت دوم قل هو الله بخواند و بعد از نماز دعای حاجت خود طلب نماید

آید اگر میسر شود اندرون دخیل شود و اگر داخل شدن ممکن نباشد آستانه را دو مقام ملتمس را بوسه دهد
و سینۀ دروے خود را بر داند اندو از ملتمس سینۀ را بچسباند و آستانه کعبه را گرفته گریه و زاری بسیار نماید
و اینوقت هم در تکیه و تبلیل و دیگر اشغال و از کار و حمد و ثنا مشغول باشد و حاجت خود از خدا متعالی
بطلبه دروے خود را بسوے کعبه نموده از مسجد بیرون شود و هر جا که خواهد روانه گردد و عمره منت است
و حاجب نیست در یکسال مکرر ادایه شود و وقت آن تمام سال است گویا با جمیع مکروه است و آنروز عرفه
و روز نحر ایام تشریف است و عمره که مکروه است غیر قارن است در احرام عمره طواف است و واجبات
آن دو چیز است یکے سعی در میان صفاد و مردوم حلق یا تقصیر و مشراط آن مشراط حج است و سنن
و آداب آن سنن و آداب حج است و احکام جنایات نیست اگر محرم استعمال خوشبوے یک عضو کمال
را نمود یا خضاب سر خود را بجا نمود یا استعمال زیت نمود یا پوشید پارچه دوخته تمام روز بطور یکپوشیدن
آن مقدار است یا پوشید سر خود را تمام روز یا حلق نمود چهارم سر خود را یا یک بغل را یا عانۀ را یا گردن را
یا تراشید ناخن هر دو دست یا هر دو پاے یا یک دست و یک پاے خود را یا طواف قدم با صدر در حالت
جنب نمود یا طواف فرض نمے وضو کرد یا از عرفات پیش از ایام بازگشت یا ترک سعی نمود یا ترک وقوف
مزدلفه نمود یا همه رمی را ترک نمود یا رمی یک روز را یا روز اول را ترک نمود یا در حالت احرام بوسه یا سنن
خود را بشهوت نمود یا تاخیر کرد حلق را یا طواف زیارت را از ایام نحر یا مقدم کرد نسک را بر نسک دیگر مثلاً
حلق کرد قبل از رمی و حلق کرد قبل از نحر پس در همه اینصورت با دم واجب است اگر قارن حلق کرد قبل
از نحر پس بعدی دو دم لازم است و اگر محرم استعمال طیب نمود کم از یک عضو یا ستر نمود سر خود را یا پوشید
پارچه دوخته را کم از یک روز یا حلق کرد کم از چهارم سر خود را یا تراشید ناخن کم از پنج یا پنج در محاسن
متفرقه یا طواف قدم با صدر نمے وضو کرد یا رمی یکے از حجرات ثلثه ترک نمود بعد بوم نحر یا سر غیر را
حلق نمود پس در اینصورتها صدقه واجب میشود و صدقه نصف صاع گندم است اگر محرم استعمال
و شبوی نمود یا حلق کرد یا پوشید پارچه دوخته بعد از بیماری پس در اینصورت بر محرم لازم است
یکے از سه چیز بجا آورد پنج کدۀ کوسفند را یا شش مسکین را سه صاع طعام بدو هر مسکین را نصف نصف
ملع تا سه روز متصل باشد یا متفرق یا روزه دارد و اگر محرم شکار جانور نمود یا دلالت بر آن کرد پس
روے جزا لازم گشت و جزا قیمت آن شکار است و متقل آن بازار قیمت خرید بدی نموده و رکه

و هر جا که خواهد در مزدلفه وقوف سازد و گرد وادی محسّر اگر درین وادی گذر شود بيسعت تمام بپزدن شود و بعد فجر
 وقوف نماید تا اسفار و بعد اسفار بسوسه مناید و در منایده جمعه عقبه بهفت سنگریزه رمی کند همراه به سنگریزه
 تکبیر گوید و تیسکه اول سنگریزه رمی کرد پس تکبیر موقوف شود باز پنج کند باز حلق کند با قصه نماید بعد از آن که خطبه
 آمده طواف زیارت کند اگر سعی سابق نموده است پس این وقت حاجت سعی نیست اگر سابق اتفاق
 نیفتاده بعد طواف زیارت سعی کند بطوریکه فکرش در تعبد حلق متخبط است که ناخن را تراشد و شواب را
 درست کند و استخاره نماید بعد حلق هر چیزی که حرام شده باشد بر حلال شد و گویا مع و توابع آن بعد طواف
 زیارت آنهم حلال خواهد شد بعد طواف زیارت در منایده شب باشد و در روز در مکه رفته
 طواف زیارت کعبه نموده باشد بوقت شب اقامت در مناکند و در روز دوم از یوم النحر هر سه حجرات را
 سنگ اندازی کند اول حجر که متصل مسجد خیف است بهفت سنگریزه بیندازد و بعد جمعه را که متصل این
 جمعه وسطی نامند بعد از آن جمعه عقبه را وقت هر سنگ اندازی تکبیر گفته باشد بهین قسم روز سوم هر سه حجرات
 را رمی کند بهفت سنگریزه و روزه چهارم اگر در آنجا باشد پس برو رمی هر سه حجرات لازم است و اگر کوچ
 کرد پس رمی از وساقه گشت لیکن وقت رمی درین هر سه روز بعد از زوال است لیکن در روز چهارم اگر
 قبل از زوال و بعد طلوع فجر رمی نموده جائز میشود اگر چه متخبط مسنون بعد زوال است و در روز دهم و سیم
 قبل از زوال رمی جائز نیست و متخبط است که سنگریزه خورد باشد بسیار کلان نباشد و پاک باشند و از
 نزدیک حجرات تکبیر و کعبه از مزدلفه یا از راه گرفته باشند و در میان سبابه و ابهام گرفته بیندازد و وقت رمی
 فاصله از حجرات کم از پنج ذراع نباشد اگر زیاده باشد مضائقه نیست رمی که بعد از آن رمی است از آبیاده
 کند و هر رمی که بعد از آن رمی نیست پیاده و سوار در آن یکسان است و در وادی ایستاده بطرف بالا
 رمی کند و منار ایجاب راست و کعبه را بجانب چپ و در واین بهیت رمی نماید اگر سنگریزه از حجرات دور
 افتاده درست نشد نزدیک او رسد یا بر واقعه و از دست راست بیندازد و هر سنگریزه علمه و علمه بیندازد
 اگر یکشت همه انداخت جائز نیست مگر یکبار بعد ازین افعال در وادی متخبط آمده یک دو ساعت قرار کرده
 و مکعبه براس طواف صدر رود اگر از انجام جمعیت کردن منظور باشد والا در مکه شریفه رفته اقامت نماید
 و این طواف واجب است این طواف اهل سعی نیست و بعد از طواف بر جاوه زمزم آمده آب بشکم سیری
 بنوشند چند بار کرده و هر بار نظر بطرف کعبه کرده باشد و هر دو سه و سر و بدن خود نیز مالیده بسوی بیت الله

نازل میشد چنانچه حرمت شراب در بوا و سال بست و یکم ثبوت شد که سال هشتم از هجرت بود پنجمین پیش از نزل حکم آبی مردان اجلوت جاہلیت متعہ میکردند در روز جنگ خبر متعہ حرام شد چنانچه این روایت از نجاشی امیر المؤمنین مرتضیٰ علی کرم اللہ وجہہ بصرہ و ثبوت رسیده و این سال ہفتم بود از هجرت بعد از آن در اوایل سال هشتم در جنگ او طاس تا سہ روز نعت ماند بعد از آن انجناب صلی اللہ علیہ وسلم در کعبہ بست سترہ بجز آنہ تشریف آمدند وقت بر آمدن از کعبہ بہرہ بانندی در کعبہ را گرفته بہرہ دست فرمودند کہ متعہ حرام کردہ شد تا روز قیامت و تا اہ چہل این سخن وقت شب بود اندک مردان حاضر بودند این حکم چنانچہ می باید استہدایافتہ بود و بعضی مردم بسبب پیغمبری و خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ از کتاب نمودند چون خبر حضرت امیر المؤمنین رسید بر سر سہر بر آمد و خطبہ فرمودند کہ این متعہ گاہ گاہ مذمان انجناب سترہ بود لیکن آخر حرمت این ثابت شد چون پیش ازین این حکم نکرده بودم این بار در گذر کہ ہم اما سہر کہ بعد ازین انجوکت خواہد کرد برو حذر ناجاری خواہم ساخت از ہمان وقت باز این کلام موقوف گشت گردان فص کہ از احکام عمر رضی اللہ عنہ و کلی از ہر گاہ قابو می یابند مرکب زنا مدین پرورہ میشوند حالانکہ چہا آیت از قرآن مجید دلالت وضع بر حرمت متعہ میداند اول آیت قوله تعالی والذین ہم افراد ہم حافظون الاعلیٰ انہم لو مالکتم ایمانہم غیر ملوین فمن استغنی و اراد ذلک فاولئک ہم العادون۔ یعنی فلاح درست کاری زنان راست کہ شہر گاہ خود را نگہبانی میکنند مگر بر زنو جہاے پاکیزگان خود کہ برایشان ملامتش نیست پس کسیکہ نخواہد سواسے این جمیع از حد شرع در گذرندہ است و ظاہر است کہ زن متعہ را نہ شیعہ زوجہ میگوند نہ مخالفان ایشان و بیچ حکم زوجہ از قسم نان و نفقہ و سکنی و طلاق و عدت و میراث برای او ثابت نیست و کنیز ہم گشتہ پس رغبت باو یقیناً تعدی از حکم شرع است۔ آیت دوم فان خضتم ان لا تقسطوا فی الیتامیٰ فاکموا ما طاب لکم من النساء منین و ثلاث در بایع وان خضتم ان لا تقعدوا فواحدة او مالکتم ایمانکم یعنی اگر تبر سید کہ مادر حق زنان یتیمہ اگر نکاح کنیم انصاف نخواہم نمود و آنہا را بگزاید و نکاح کنید زنان دیگر را خواہ یک خواہ دو خواہ سہ خواہ چہار پس اگر تبر سید کہ در زنان متعہ و نیز انصاف نخواہم کرد پس نکاح کنید کیے فقط یا تصرف کنید کنیزان را ہر قدر کہ خواہید پس ثابت شد کہ نکاح محصور است تا چہار و ظاہر کہ متعہ بیچ عدد محصور نیست پس زن متعہ کہ نہ منکوحہ است و نہ کنیز البتہ حرام باشد زیرا کہ اباحت دارد آیت حصہ در ہین دو قسم کردہ شد منکوحہ و کنیز آیت سیوم و احل لکم ما دار و لکم ان تبغوا با ما لکم محصنین غیر مسامحین۔ حق تعالی بعد شمار محرمات نکاح میفرماید و حلال

ذبح کند یا خرید طعام نموده شش مسکین را نصف نصف صاع تا سه روزه متصل باشد متفرق از گندم یا یک یک صاع از خرما و چاقو تصدق سازد یا بدل هر طعام مسکین روزه دارد و در همه این جنایات عامد و سهوی عالم و جاهل و راضی و مکراه یکسانست اگر محرم خوشبوی صرف بقصد کثیر استعمال که و م لازم شد و از مسکین شنی خوشبوی دارد و میوه خوشبوی دارد بر محرم هیچ واجب نمیشود مگر این عمل مکروه است و اگر شستن پسین خود بر طعام تصدق کند مثل یک کف دست این دین و سوزنیک از بدن خود یا از سر خود یا از پاچه خود گرفته قتل کرده باشد اگر از زمین گرفته قتل نموده واجب نمیشود پاچه را در آفتاب نه اندازد باین نیت که پس بامیزند اگر این قسم نمود از پس نامزد پس برود تصدق نصف صاع گندم لازم شد و اگر در آفتاب برای خشک شدن داشته بود و نیت آن نبود که این جانور بمیرد پس برود هیچ چیز جائز نشود فقط

مسئله قربانی

بقول العلام رحمه الله تعالى عليهم اندرین صورت که بارت کتاب مفتاح الصلوة است که وقت انجیم از صبح مساوی روزاضعی تا نماز مغرب و دوازدهم ماه مذکور است و نام کتاب و قید مصر و غیره ضرر نیست این مسئله تمام اختلافات جمهور است آنچه صحیح باشد دستخط فرمایند

آنچه باب اول وقت انجیم براسه ساکنان مصر بعد نماز عید ضحی است و براسی اهل یوادی و قری بمصر طلوع فجر روز نحر است یعنی دهم و نهم و آخر وقت آن قبیل غروب روز سوم است پس یک روز نحر و دو روز بعد از آن مات انجیم باشد و این در مذہب حنفی است اما نزد مالک و شافعی پس انجیم بعد صلوة قبل از نحر امام جائز نباشد و انجیم پیش شافعی تا چار روز یک روز نحر و سه روز بعد از آن جواز دارد قال فی شرح الوقایة هم با اول وقت بعد الصلوة ان ذبح فی مصر ش اسے بعد صلوة العید یوم النحر و بعد طلوع فجر یوم النحران ذبح فی غیره و آخره قبیل غروب الیوم الثالث و عند مالک و الشافعی الذبح بعد الصلوة قبل نحر الامام و یجز عند الشافعی فی اربعة ایام و فی الهدایة وقت الاضحية یذبح طلوع الفجر من یوم النحر الا انه لا یجز لاهل الامصار الذبح حتی یسلی الامام العید فاما اهل السواد فذبحون بعد الفجر و ہی جازة فی ثلثة ایام فی یوم النحر و یومان بعده و قال الشافعی فی ثلثة ایام بعده و الله اعلم فقط

بیان حرمت متعه

سوال متعه حرام است یا طلال جواب و ابداً اسلام شرائع حلال و حرام آهسته آهسته

این آیت را محرم متعد یافتند و اما حتی که در حقه او طاس بنقل صحابه نزد ایشان یعنی ابن عباس رسید موجب تخصیص بوقت ضرورت گشت نهیدند که متعد در حالت السعة والاختیار حرام است بوقت مقتضای این آیت و عند الضرورت والاختیاج حلال است بدلیل خصصت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در غزه او طاس و فعل آنحضرت را در خصصت نیز در همین تخصیص عمل نمودند و تحریم دیگر را که بعد از سه روز واقع شد به وجهی برافطاع خصصت با ارتفاع ضرورت نمودند نه بر تحریم موبد پس مجموعه مذموب ابن عباس با این اجتهاد که چندان در راز کار نبود بمجموع آیات و قصه او طاس ثابت شد لیکن حقیقت الامر چنین نبود ایشان را در این اجتهاد و خطا و داد و بهمین تفصیل حضرت علی کرم الله وجهه بعد از شنیدن مذموب ابن عباس بکلمه محمله اشاره فرموده اند که انک مطلب این مقام را بهین طریق در ذهن شریف جا باید داد که غایت تحقیق همین است فقط

هذا جواب سؤال لفهم مضمون السؤال من الجواب و اما الاستدلال بآیه المؤمنین المعاجز
 علی حرمة المتعة فقد نقل بالطرق الصحاح عن اکابر الصحابة و فقهاء التابعین منهم ابن عباس کما فی مشکوٰۃ
 و منهم عائشة الصد لقیه رضی الله عنها اخرج ابن المنذر و ابن ابی حاتم و الحاکم و صححه ابن الملیکة قال سلت
 عائشة عن متعة النساء فقالت مینی و بینکم کتاب الله فقرأت و الذین هم لغروهم حافظون الا علی اراؤهم او
 مالکک ایما منهم من اتبعی و اراؤکم ای ما رآه الله او ملک فقد عدی و اخرج عبد الرزاق و ابو داود فی ناسخه
 عن القاسم بن محمد انه سئل عن المتعة فقال انی لارای تحريمها فی القرآن ثم تلا هذه الآية و کذا روى عن محمد بن
 القطری عن قتادة عن السدی عن ابی عبد الرحمن السلی و غیرهم من مشاهیر التابعین فلا شبهة لاین
 السورین کیمان فی الاستدلال بهذه الآية الواقعة فیها علی تحريم المتعة نزع اشکال الجواب عنه من وجوه
 الاول ان هذه الآية مدنیة و ان كانت السورتان کلییین و قولکم فی الاتفاق ان لیس فیها آیه مدنیة قلنا اصحابه
 و مشاهیر التابعین اعترف بالناسخ و المنسوخ و المتقدم و المتأخر فاستدلوا بهم بهذه الآية علی حرمة المتعة اول
 دلیل علی کون الآية مدنیة لا بعارضه ما فی الاتفاق البتة و لا سیما المکی و المدنی عندهم لیطلقان باعتبار الغالب
 فعمل ما فی الاتفاق مینی علی ما روى من اصحابه و التابعین من حکم کونها کلیتین و هو لا ینافی کون بعضها یتما
 مدنیین - و الثاني سبب ان الآية مکية لکن فهم تحريم المتعة منها متأخر فالناسخ هذه الآية بعد لحوق البیان و هذه
 المجموع لم یکن متحققا قبل التحريم فلا جرم نفی حکم المتعة علی الاباحة الاصلیة و تحقیق المقام ان بعض آیات یدل
 علی بعض الاحکام بطریق الاشارة فاذا اراد الله تعالی و ضوح الحکم المدلول علیه بتلك الطریق اوحی الی الرسول

استدلال بآیه
 سوره مؤمنون
 و صوره حجاب

کرده شد براس شما آنچه سوا سے اینها اند نه بآن معنی که هر کس سوا سے آن محرمات بخوراند و طی کنند بکند بجهیزین
 شرط اول آنکه بوض مال که مهرانم کرده میشود بخوراند و دوم آنکه آنها را در قید خود دارند پس یک زن را زیاده
 از یک شوهر نباشد سیوم آنکه تنها ابریزی یعنی منی انداختن از ایشان نخوراند بلکه تحصیل ولد و خانه داری منظور
 دارند و ظاهر است که در متعه فقط ابریزی منظور میباشد و شرط دیگر که حضور شهود است در آیات دیگر بعد ازین
 آمده است ولا تتخذی اخدان یعنی نگیر نه باشند دوست پنهانی را باین شرط چهار گانه و طی حلال میشوند
 آیت چهارم قوله تعالی ولینصف الذین لایجدون نکاحا حتی یغنیهم الله من فضله یعنی بتکلف برخورد
 عفت و عصمت بکنند تا آنکه نمی یابند مالی را که بآن توانا شوند بزرگکاج از مهر و نفقه تا آنکه غنی سازد و حقیقاً
 ایشان را از فضل خود اگر متعه جائز می بود زنی را و چهار فلوس و سه آنه خرج یک شب داده و دو بار
 و سه بار و چهار بار و زیاده و طی کرده فراغت می یافتند حاجت استغاث نمی بود و از این جهت وجود حد و قدرت
 بزرگکاج بجز استغاث روانه آشته اند و الله اعلم فقط

وعدم اطلاع ابن عباس بنحرم متہ اندو سے تاریخ دانی و سیرت شناسی بسیار قریب بفہم است و مسلماً استبعادی ندارد این استبعاد محض کسانی را ہم میسر شد کہ قرب مراتب ابن عباس را با جناب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میدانند و اذکیت عمر ایشان و محل سکونت ایشان آگاہ نیستند ابن عباس دو سال با یک سال پیش از ہجرت متولد شدہ اند و تا ہشت سال بلکہ نہ سال از عمر خود در مکہ معظمہ سکونت داشتند و در مکہ اصلماً اطلاع بر احکام شرعیہ کے را نہ وہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر اخذ غزوۃ الفتح کہ در سال ششم از ہجرت است از مدینہ منورہ برآمدند ایشان ہمراہ حضرت عباس از مکہ رسیدند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عباس را ہمراہ گرفتند و ایشان را با جمیع ذریات و ستورات بمدینہ روانہ نمودند پس غزوہ خیبر قبل از آمدن ایشان در مدینہ بچند سال گذشتہ بود و غزوہ او طاس کہ عبارت از غزوہ خنین است بعد فتح مکہ متصل آن در غیبت ایشان واقع شدہ اطلاع دقائق این ہر دو غزوہ ایشان را اصلاً ممکن الحصول نبود مگر بسامع از صحابی، دیگر تقریب روایت و دقائق غزوات میکردند این واقع را چو لے تقریب روایت میکردند ہمگی صحبت اخذ استفادہ ابن عباس از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دو سال و دوران دو سال در باب تخریم متہ تقریب کہ مقتضی اعادہ تاکید آن باشد رودادند ناچار ابن عباس را در حضور آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اصلاً برین امر اطلاع نشد و در وقت حضرت عمر رضی اللہ عنہما بحث عنہا گفت ایشان

عديم اطلاع
بن عباس
تحریر مستعدہ۔

في الغل يتخذون منه سكر اهدر قاحسا وكما روى عن ابن عباس رضي الله عنهما انه تمسك في حرمة التمتع بقوله تعالى في المؤمنين وفي المعارج فمن يتنفي وادرك ذلك فادرك هم العادون بل هذا القسم واقع في غير الاسكالم ايضا كما في قصة سرية منقذ ابن عمرو الانصارى فانه نزلت الاشارة اليها بمكة في قوله والعايات ضجعا الى قولهم سلطان بهجاء وتحقيق هذه الانسار ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم والمجتهد من من الصحابة ما كانوا يتفرغون لاستنباط احكام الوقائع المفروضة المقدرة بل يكتفون ببيان احكام الوقائع النازلة فمتى ما لم يتحقق وقوع واقعة لم يتوجهوا الى اخذ اولم يستدلوا به في استخراج حكمها فلا جرم لم يمتدحوا على ما كان عليه من الخمول والخطا حتى اذا آن وقت بيان حكمها في علم الله وقعت واقعة تقضي ذلك صف الله اذا نهم الى ذلك الماخذ وتسكوا به كما وقع ذلك في قصة تطفيف اهل المدينة كما سلمهم وتمسك النبي صلى الله عليه وآله وسلم بصدر سورة التطفيف ومن معن بهذا الاصل استراح عن كثير من التفككات التي اركبها اهل التفسير اهل الاصول كما انجني على المنهج - ايضا من فتح الغرر تحت قوله تعالى في المؤمنين فمن اتبعني وادرك ذلك فادرك هم العادون فان قالوا هي الشيعة قد صح عندكم ان التمتع كانت مباحة الى زمن خيبر بعد نزول هذه الآية فكيف يصح التحكم بها في تحريمها قلنا ان اردتم بالاباحة الاباحة الشرعية التي تتوقف على فعل الرسول او قوله او تقرره بره منعنا كونها مباحة لهذا المعنى بعد نزول هذه الآية اذ لم ينقل لاعدائنا ولا عندكم ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم اطلع على حتمته وقعت فقررنا اذ اذن فيها ومعاذ الله ان يفعل هو واصحابه من ذلك شيئا فاسمى ذلك على اثبات هذه الاباحة وان اردتم بالاباحة الاباحة الاصليّة اعني عدم دعوى النبي عنها صراحة فذلك انما كان اعتمادا على هذه الآيات فانها مصرحة بتحريمها وكم من حكم صرح به في القرآن ولم يتوجه النبي صلى الله عليه وآله وسلم الى تأكيده وشرحه وبسطه الا بعد سنوح الحاجة الى ذلك من وقوع الواقعة او سوال السائل ولما لم يتحقق في باب المتعة شيء من هذه الامور الى زمن خيبر لم يتعرض النبي صلى الله عليه وآله وسلم لتأكيد حرمتها كما لم يتعرض لأكثرة احكام النكاح والتزوج الى ان باجرا الى المدينة وقعت في ذلك وقائع يقتضي شرعها وبسطها نعم قد خص النبي صلى الله عليه وآله وسلم عام او طاس لاجل الضرورة في النكاح الموت لاني المتعة كما صرح بذلك رواية عمران بن حصين وابي موسى الاشعري وغيرهما ما هو في صحيح مسلم وغيره من الصحاح قد خص لئلا رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عام او طاس ان تنكح المرأة بالشوب الى اجل فهذه النص في ان الماذون فيه كان نكاحا موقتا لا متعة وانما ساءه من سمى متعة مجازا او تشبيها وانما اذن فيه

صلى الله عليه وآله وسلم ان سبين للناس تلك الطريقة فيصير الآية روح والده على ذلك الحكم دلالة الصريح
 وتختلف به العوام والخواص ومتى اراد الله اخفاء ذلك الحكم لم يبين الرسول تلك الطريق وان فقههم الخواص لا ذلك
 ذلك الحكم فلا يكون التكليف به ما اشار له قوله تعالى يتخذون منه سكرا ذوقا حسنا فان توصيف الرزق بالحسن وترك
 هذه الوصف في السكر يدل اشارة على حرمة الخمر مع ان الآية كميت نزلت قبل تحريم الخمر مدة مديدة وكذا قوله تعالى
 فيها لهم كثير منافع للناس يدل اشارة بل صريح على حرمتها لان دفع الضرر لاسيما اذا كان اخرويا واما مقدم على طلب
 النفع سيما اذا كان عاجلا ونوبا باجماع العقل والشرع ولهذا كان عمر رضي الله عنه يدعى بهذا الباب ويقول اللهم بين
 لنا في الخمر بينا شافيا دون ان يقول حرم علينا الخمر فيصح استدلالهم ان هذه الآية بعد بيان الرسول يدل قطعاً على
 حرمة المتعة وكانت قبل البيان دليلاً لاعتناء اذن المحتمل ان يكون المراد ما ملكت ايماهم اعم من ملك الرقبة
 وملك المنافع فلما فقههم تحريم المتعة قطعاً بقي ههنا اشكال صعب اصولي وهو انه خلاف ما تقرر عندهم اذ تانيه البيان
 عن وقت الحاجة لا يجوز عندهم وفي هذه الآية يلزم ذلك قطعاً المحذور من ذلك ما لولاه لم يفهم المعنى المتكلف
 به اصلاً كما فيمو الصلوة بلا بيان بصفة الصلوة اما اذا فهم اصل المعنى ولم يفهم بعض ما يدل عليه الكلام بطريق
 الاشارة فلا محذور في ذلك اصلاً والثالث سلمنا ان هذه الآية كانت والله على حرمة المتعة بلا حاجة الى البيان
 لكن كان حكمها موخر في التكليف به الى زمان فلما جاز ذلك الزمان ثبت ذلك الحكم بتلك الآن وكانت
 الآية ناسخة قبل الهجرة ووقع النسخ بها في غزوة خيبر بسبب تاخير حكمها الى ذلك الزمان كما صرح عن النبي صلى الله
 عليه وآله وسلم ان قال قوله تعالى يا ايها الذين امنوا عليكم الفسكم ناسخة الامر بالمعروف والنهي عن المنكر في آخر الزمان
 والله اعلم فقط - من فتح الغزير تحت قوله تعالى او منسها في سورة البقرة بعد ذكر قرارة الهجرة من الانصار
 وهو التاخير والتحقيق ان الانصار سوار كان مهموزا في الاصل محققا اذ ناقصا يا ثمان النسيان بمعنى الانفعال
 والاذبال امر غير النسخ مقابل له مقابلة الصعود والهبوط في الحركات ومقابلة السلم والبيع الموصل في المعاملات
 وهو ان يقدم نزول الآية على حكمها وتاخير حكمها عن تلاوتها الى مدة كما ان النسخ تقدم الحكم على بقاء التلاوة
 وتاخير التلاوة عن مدة بقاء الحكم وهو كثير الوقوع في الآيات وبهذا القسم يرتفع الاشكال عن ما يروى من
 اكار الصحابياتهم تسكوا في الاحكام المدنية بالآيات الملكية كما روى ذلك بطريق صحيح عن امير المؤمنين
 على كرم الله وجهه في قوله تعالى قد افلح من ترك ذكرا سمى ربه فصلى الله اشارة الى اداء صدقة الفطرة وتكبيرات
 العيد وصلاة العيد كما روى عن امير المؤمنين عمر رضي الله تعالى عنه انه تسك في حرمة الصلاة بقوله تعالى

نقل نموده شد عبارت حمادیه نقل از ابن الجوابه نوشته فرستادند و هیچ نما صورتی بیع الوفا در فی الباب
للاول من الجوابه ان يقول بعت منك على ان تبقيه مني حيث بالتمن وعلمه حكم الرهن والمذكور مبنيان صورته
ان يقول بعت منك بكذا يقول الاخر اشتريت ولم يذكر في العقد موسي الايجاب والقبول الا انها ذكر قبل
العقد ان يرد البيع اذ روى عليه الثمن اذا كان قصد به ذلك حكم ذلك ان يكون سببا لازما فاذا لا يخالف المذكور ههنا ثمة
ازين عبارت جواز بيع وفا بغير مفهوم نمیشود بلكه در صورت متعارفه كه اول المذكور است موافق قاعده معروفه كه العبرة
في العقود بالمعاني لا بالالفاظ عقد من منعك من غير تسليمك منافع صحيح نمیشود در صورت ثانیه وجوب رد ثبات
نمیشود و ظاهر است كه اني معني اخني تصحيح بيع وفا بصورته وعلمه مخالفت اصول مفترقه است و معلوم است كه جواز
خيار في البيع فيه بصريح حديث على القياس ثابت كرده اند و موقت بسره رفته و پیش بعضی بكماء نموده و نیز
اگر شرط رد بيع را اعتبار دهند بيع بشروط مذکور شده فاسد میگردد في الحال اين را نه سند سے قابل اعتماد و نه وجهی
صحت یافته میشود -

مسائل رهن

سوال چه میفرمایند علمائے دین و مفتیان شرع متین اندین باب كه زيد باغ خود را نزد بکر رهن داشت
و اثمار آن باغ در هر سال قیمت بست رویه خواه پانزده رویه فروخت میشود بكذا كه رازي مضطرب اول گفت
كه اثمار و خزان مرابحش تا رویه بدیم و قتیكه رویه من ادا خواهي كرد بلوغ را و گذاشت خواهم نمود رویه بچاره
بباعث غرض خود گفت كه من محل كرم اين محل جائز است یا نه ياكه بگفت كه يك رویه زیاده اندر نظر
رهن ازین بگيرد و اثمار باغ با من بيع كن و قتیكه بعد گذشتن هر قدر سالها كه رویه رد اصل من خواهي داد باغ را
و گذاشت كرده خواهد شد پس اين بيع فمرد درست باشد یا نه بنوا فتو جردا -

جواب در صورتیکه رهن اجازة دهد مرتین را بخوردن اثمار از ضمان بر لیه حاصل میشود لیکن خودن آن
اثمار در حق مرتین مکرده است بر روایت نقلی به فی الاشباه و النظائر ابلح الراهن للمرتین اثمار و سکنی
الدرار و لعین الشاة المرهونة فاکلها البیض و له منع ثم افاد فی الاشباه انه لیره للمرتین الانتفاع بالک
فی المضمرات و اذن فی فقرة البستان فصارا کما قاله الامامون ثم نقل عن التهذیب انه یکره للمرتین ان یتفع
بالرهن و ان اذن له الراهن - در مختار پس و قتیكه انتفاع كرده پس بیع نمودن مرتین از راه شرط اجازت
مکرده خواهد شد و بشرط عدم اجازت حرام فی الدرر الانتفاع به طلقا لا با استیقام و لا سکنی و لا اجارة

باجتہادہ جیست علم از نکاح فیہ شرط التاجیل و بسبب ذلک الشرط ایشانہ المتعہ نظر اوصی الیہ اند فی المعنی کا المتعہ
لا یجاب اختلال النسب و ضیاع الاولاد و جہالتہ الوارث و المورث با در الی تحریمہ ایضا بعد ما ثبت تحریم بموجب
فالمعنی لم تکن مباحۃ قط بعد نزول ہذہ الآیات الامجازا حیث لم یقع التصریح بتحریمہا من جہتہ النبوی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فتنبی النبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عنہا یوم خمیس کبھی عمر رضی اللہ عنہ فی خلافہ فانہما ہنیا تاکید
لانہما لشریح کذا ینفی ان ینہی ہذا المقام فانہ من فزال الاقدام فقط

مسئلہ طلاق

مسئلہ طلاق اگر شوہر زن خود را ایک طلاق داد و در حالت غصہ و شتم بشرطیکہ در ہوش خود
بود آن طلاق واقع شد لیکن باز در نکاح خود میتوان آمد و اگر دو طلاق داد نیز ہمین حکمت و اگر سه طلاق
داد و یا یکبار خواہ منفرد باز در نکاح نمیتواند آمد و ماد قہیکہ حلالہ نکند یعنی آن زن شوہر دیگر نکند و شوہر شش
دوم با خلوت نماید و اگر طلاق دہد بعد از سہ حیض باز شوہر اول برسد والا نہ فقط

مسائل بیع و غیرہ

(مسئلہ) امر مباح حرام میگردد ہر گاہ کہ وسیلہ فعل حرام میشود قول اخطائی
کل امریتذرع بہ الی امر مخطوۃ فمخطوۃ ان المباح اذا جعلہ وسیلۃ الی امر محرم صار حراما بقبول الہدیتہ فی قصۃ
ابن ابی لیل فانہ فی الاصل مباح لکن لما جعل وسیلۃ الی اخذ الزکوۃ لایتمامہا بالمحابۃ و المسامحۃ و ہو حرام
صار حراما لان الوسائل حکم المقاصد فی الحرۃ قولہ کل ذیل فی العقود بل یكون حکمہ عند الانفراد حکمہ عند الاثران
ام لا معنہ ان من ادخل عقد فی عقد آخر کن ادخل اعادہ فی رہن او اجارۃ فی رہن او قرضانی بیع بنظر بل یكون
حکم ذلک العقد المخل عند الانفراد عن العقد الذی ادخل فیہ حکمہ فی تعلق رضائر المتعاقدين بہ عند اقترانہ بہ لم
فعلی الاول یصح علی الثانی لا یصح کما اذا باع متاعا ثمین بشیء لیس فیہ مضارۃ الفاعل ولم توقع البائع منفعة القرض للمبايع
بہذا العقد ولم یرض بہ و کذا لو لم یکن رہن الدار ببلغ کثیر لم یرض الراہن با جاز نہا بشیء لیس بہ او لم یرض باعلاہا
فلا یصح ہذہ العقد لانہا لم یعلق بہا الرضا عند الانفراد بل عند الاقتران فقط و لو کان بین الراہن المترہن
صدائقہ تصحح الاعارۃ او الاجارۃ بشیء لیس بہ ولم یعتقد بہنہا عقد للزین صح الاعارۃ و الاجارۃ لانہما لم یعلق
بہ الرضا عند الانفراد لاجل الصداقۃ مثلا فقط

امر مباح
میگردد ہر گاہ
کہ وسیلہ
حرام میشود

حکم بیع الوفا

تقیض مسئلہ بیع از یک مفتی متہرجا نمودہ شد فی الفور گفتند کہ متاخرین بر جواز آن فتوی دادند چون طلب
حکم بیع الوفا

بہر دو کس قرار یافتہ پس اینصورت بیع سلم است یا نہ و این بیع عند الشرح الشریف درست خواهد بود یا نہ
جواب اینصورت بیع سلم نیست در بیع سلم ہفت شرط نرزد امام اعظم رحمہ اللہ لازم و ضروری است و لا یصح السلم
 عند ابی حنیفۃ الا بیع شراط - جس معلوم و نوع معلوم و صفۃ معلوم و مقدار معلوم و محل معلوم و معرفۃ مقدار
 کامل کیل المؤمن والی و دو نسیئۃ المكان الذی یوفیہ فیہ اذا کان لہ حل و مؤننہ - ہادیہ و اذا فات الشرط
 فات الشرط پس اینصورت بیع درست نباش فقط

حکم اراضی مدومعاش

سوال اراضی مدومعاش کہ در عرف ہندوستان ملک یگیند حکم آن در باب جواز بیع و شراحت چیست -

جواب در اراضی خراجیہ عشر واجب نمیشود فی العالمگیریۃ و النوع الثانی من شمرائط وجوب العشر شرط المحلۃ
 و ہوان یکون الارض عشرۃ فلا عشر فی الخراج من ارض الخراج کذا فی بحر الرائق و اما ملک و باغات کہ از طرف
 حکام بہر دم میرسد رقبہ زمین ملوک آنها نمیگردد و بلکہ خراج آن زمین با ایشان میدہند و رقبہ آن زمین بہر
 مالک میماند و در رقبہ زمین در اکثر بلاد ہند علماء اختلاف ہست علماء متقدمین بآن رفتہ اند کہ مالک رقبہ الارض
 در اراضی ہند زمینداران اند کہ خود را بسودہ واری نامند و حضرت شیخ جلال تھانی سری قدس اللہ سرہ الفویزہ
 رسالہ در احکام اراضی ہند ظنی فرمودہ اند در ان رسالہ این مذہب را بشواہد و دلائل بسیار ابطال فرمودہ
 تحقیق نمودہ اند کہ اراضی ہند بہستور اراضی سواد عراق موقوف بر ملک عامۃ مسلمین ہے تخصیص است
 یعنی در ملک بیت المال است و زمینداران را پیش از قیم نابودن دخل نیست و قاضی محمد علی تھانوی
 رحمۃ اللہ علیہ نیز درین باب رسالہ نوشتہ و ہمین مسلک را ترجیح دادہ پس اگر مالک اراضی ہند زمینداران
 باشند و زمینداری را اخضر سلطنت بنا بر استحقاق خراج معاف کنند در انصورت ہم عشر واجب نیست
 زیرا کہ زمین خراجی عشری نیست چہ جائے شقوق دیگر فقط

مسائل ہبہ

سوال ہبہ ہے لفظ و ہبیت یا نخلت میشود یا نہ و اکتی انہ یوجہ فی بعض الصور و در فتاویٰ اسی برہنہ یگوید
 کہ ہبہ عبارت است از تملیک عین مے ذکر عوض و لو فرحائم قال و این یعنی ہبہ تباطلی رواست انتہا
 و نیز در برہنہ میگوید کہ تمام میشود ہبہ بغیر اسی بجمایت او پس بجلت تبض نہا شد اما تملیک رواست
 اگر چہ تسلیم نباشد بقول اکثر و علیہ الفتویٰ و لعل کما فی المعدن و تصریح در ہبہ لازم نے تا اگر مال

سوار کان من را بن اومرتین الالباذن کل الآخر فقط

سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین در نصورت که عمودیہ زمینداری خود را نزد زمین کرد و زیہ مذکور بران دیہ مذکور قابض شد ترود و کاشت زمین و تحصیل زر کاشت میکند و انتفاع موضع میگید و مگر در اصل از زمین مجامعید و میگید که انتفاع بعوض حق تحصیل و زر معنتانہ خود میگیرم و فقیہ کہ اصل امر از ترود و خواہد داد و زیہ مذکور را واگذاشت کرده خواہد شد چون ازو گفته میشود کہ این زر منافع کہ تو میگیری سود میشود و مسلمانان را نباید زیہ مذکور میگید کہ این دخل سود نیست من حق الحقت خود میگیرم آیا آن زر رفع دخل و زیہ یا نہ اگر دخل سود نہ باشد یا نہ بنویسند و جواب نفع گرفتن مرتین را از زمین مکروه تحریمی است یکہ للمرتین ان ینتفع بالربن وان اذن لالربن

قال المصنف و علیہ تحمل ماعن محمد بن اسلم من انه لا یحیل للمرتین ذلک و لو بالاذن لانه ربوا و اقلت و تعلیلہ یفید انہا تحریمتہ - در مختار و مباشر مکروه تحریمی گنہگار است ایضاً فیہ و یا ثم بار نکاہہ کما یا ثم ترک الواجب و اللہ بجانہ اعلم فقط

مسئلہ اجارہ

سوال شخصی اثمار درختان انبہ و میوہ و غیرہ کہسے اجارہ داد و عند الاجارہ ثمر دران نبود یا بود بختہ نبود یا بود مگر مقدار مجهول است بسبب بودن بردخت و مدت اجارہ تا ماذن اثمار بردخت تعیین یافتہ بود و عوض آن مبلغ کردہ بود یا آنکہ اثمار این درختان بمدت سہ سالہ یا چہار سالہ کہسے اجارہ داد و عوض آن مبلغ سالانہ مقرر کردہ و سال بسال سالانہ از متاجر میگرفتہ درختان با آرند یا نہ پس این ہر دو اجارہ عند الشرع شریف جائز اند یا نہ و بہین طور اجارہ اثمار مہوہ و غیرہ بردخت بر آمدن غنچہ اجارہ میدہند و ازو معین ینمایند کہ اینقدر اثمار و گلچکان خواہم گرفت و متاجر ہم قبول کرد پس بعد فصل او را اگر منافع شود خواہ خسارہ مقدار معینہ خود ازو میگردد در نصورت چه حکم خواہد بود

جواب ہر دو اجارہ و شرع شریف جائز نیست زیرا کہ در ہر دو صورت منفعت معلوم نیست و شرط اکون الاجرة و النفقة معلومین لان جہا لہا تقضى الى المنازعة - در مختار فقط

صورت فاسدہ و ربیع سلم

سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین درین باب کہ زیہ بکرا قبل از دوامہ خواہ چہار ماہ در پیہ داد و با تر اینکہ بردخت تیار فی فصل خریت باصل ربیع کہ غلہ و فروخت خواہد شد انچہ نرخ اعلیٰ فروخت خواہد شد تا بقدر غلہ گندم یا چہرہ چہ قرار یافتہ است گرفته خواہد شد و قید زنان و موازنہ نکردہ بلکہ بہین صورت فیما بین

اوسی ثبت فرموده آید بینوا تو جروا

واب اندوستانیز نوشته سمسری زید معلوم میشود که سمسری زید عمر و را انظر بشرکت او در حسن حدیث و رقفا
 محنت و جانفشانی در انعامیکه از سر و دار یافته است شریک دانسته است یا شریک ساخته و مزرع فلانی
 ای لومین کرده و باقی را براس خود داشته پس بموجب این دستاویز اگر ثابت شود بشهادت شاهدان
 متبر مزرع فلانی اتان عمر و شد موافق روایات قضیه معتبره در قنادی قاعدی میگوید قال قول جعلت هذا
 اسم انبی هبته لهما الصبحم و ذکر فی اوائل الهبة من الواقات انتهى اما این هبته بدو شرط ثابت میشود اول این
 دستاویز گویا ان معتبر بشود رسد بر محض خط و مهر اعتماد نیست زیرا که جعل و تلبیس درین هر دو اکثر کثیر الوقت
 در فصول عمادی میگوید لیس للقاضي ان يقضي بالصك انما يقضي بالحق و بهی البينة او الاقرار و اما الصك
 فلا يصلح حجة لان الخط مما يشبه و يقتل انتهى و در قنادی کامل میگوید لا یثبت بمجرد الخط شی لان الخط
 یثبت بالخط دوم آنکه سمسری عمر و بران مزرع بالاستقلال قابض و متصرف شده باشد نه قبض نیات
 و کالت در شرح و فایه میگوید و تتمم بالقبض الکامل ای تیمم الهبة بالقبض الکامل الممكن فی الموهوبین
 فالقبض الکامل فی الموهوب المنقول یا ناسبه و فی العقار یا ناسبه قبض مفتاح الدار قبض لهما و القبض الکامل
 فیما یتمم القسمة بالقسمة حتی یقع القبض علی الموهوب بطریق الاعالة من غیر ان یکون القبض بتبعیة قبض الکل
 و فیما یتمم القسمة بتبعیة الکل انتهى سمسری خالد وارث سمسری زید که دستاویز نوشته داده مطابق دستاویز مورث
 خود اقرار تسلیم اشترک انان ثابت میشود مگر آنکه در تعیین مزرع مذکوره لفظ هبیدن نوشته است ظاهرا
 اقرار قبض ندارد و باید پرسید اگر انکار قبض مینماید بر ثبات باید کرد و اگر ثابت نشد پس موافق اصل
 حصه عمر و را تفریق کرده و در این صورت نیست که سمسری زید را یک وارث که سمسری خالد است باشد و پس و اگر وارث
 دیگر هم دارد از حال آنها تحقیق باید نمود که اقرار شرکت و تعیین این مزرع که از مورث اینها بوقوع آمده مسلم میدارند
 و اقرار میکنند یا انکار و کندب مینمایند اگر قصدین مینمایند پس در حق آنها نیز مدعی عمر و ثابت شد و الا بالبينة
 علی المدعی و البین علی من انکر و اگر سمسری خالد وارث سمسری زید انکار دستاویز نوشته خود نماید و بگوید که این
 نوشتن برای عمل کردن نبود بنا بر یک جهت بود و از او باید پرسید که این نوشتن بنا بر استهزاء یا بازی گری
 بود پس خالد را تصدیق نباید کرد و قول او را مسموع نباید داشت چنانچه در در مختار در کتاب الاقرار میگوید
 اما لو ادعی الاستهزاء لم یصدق و اگر بگوید که درین اقرار من دروغ گفته بودم بنا بر مصلحتی پس سمسری عمر و را

راه نهند بلکه ارفع باشد و ابوداودی کلاس پس ازین روایات معلوم شد که همه و تلک بدون لفظ سمیع است میشود و ما فاولان رکنه الاجاب والقبول فبنا علی اکثره والاغلب کما ذکر دانی البیع ایضا مع جوازہ بالتعالی یعنی فی الفیس و الخمس والدنہ و اہم فقط

سوال چه میفرمایند اندرین صورت که سمیان زید و عمر و مثلاً از جهت اینکه در خیرخواهی که امی مشفقها و جافشانی بکار بر نندازد و سرکاران سر دار در حقوق و صلح جافشانی نامی خود و مادیهی بطریق انعام یافتند و در ستان انعام نسبت اتفاق باهمدگر فقط نام سمی زید و مندرج شد و سمی زید نظر با اتفاق و حقوق جافشانی عمر و نموده از طرف خود دستاویزی سمی عمر و بدین مضمون نوشته داد که من و سمی عمر و از سر دار فلانی بخت و جافشانی این دیه پیدا کرده ایم چنانچه عمر و بمقتضای یک جهتی و عدم مغایرت اسم خود و اسناد دانسته داخل نکشاند بپای آنکه دیگر برادران هوس خواهند نمود و اما بجای خود در تفریق یکدیگر با بیطور مقرر است که مزرع فلانی بطرف عمر و باقی دیه بطرف من باشد و عمر از مزرع مذکور هیچ دعوی نیست بطوریکه بعدین باقی دیه سوا می آن مزرع در تصرف و ارثان من خواهد ماند همان قسم بعد عمر و مزرع مذکور در تصرف و ارثان او خواهد ماند فقط بعد آن سمی زید سمی خالد را وارث گذاشته فوت کرد سمی خالد یک دستاویز سمی عمر و بدین مضمون نوشته داد که چون زید مورث من و سمی عمر و از سر کار سر دار فلانی دیه و مثلاً فی بخت و مشفقها پیدا کردند مصارف ذات و سپاه و مخارج و داخل مشتمل ماند اگر چه پیش خود سمیان زید و عمر و مزرع فلانی بطرف عمر و باقی دیه بطرف زید مورث من مطابق مندرج سند اول می فهمیدند لیکن بمقتضای یک جهتی حرف مغایرت بمیان نیامده انشاء الله حالا هم بدستور مذکور خواهد ماند و اینجاب از رعیت صلح سمی عمر و بیرون نیست فقط درین صورت که سمی زید باستحقاق سمی عمر و در دیه انسانی خود اعتراف کرد و سند تفریق دیه مذکور نوشته داد و وارثش سمی خالد هم اینچنین نوشته داد که طوریکه سمیان زید و عمر و در تفریق دیه مذکور در میان خود می فهمیدند الحال از اینجاب نیز همان طور بعمل خواهد آمد اگر سمی خالد از دادن مزرع مذکور بمسمی عمر و انکار کند فظا هر نماید که آنچه در میناب نوشته شد براس عمل کردن نبود بلکه براس یک جهتی نوشته شده بود انکار از روی شرع شریف قابل سماعت است یا نه - سمی عمر و ادعوی مزرع مذکور از روی دستاویز نوشته سمی زید و دستاویز نوشته سمی خالد - میرسد باینکه در صورت مرقومه هر دو اینچنین که راجح و مفتی بها باشد در جواب استفتا بر ذامع نشان

بیان آنکه خیر
و غل بهیمة الانعام
است یا نیست

س
در بیان جواب
سوال
در بیان آنکه خیر
و غل بهیمة الانعام
است یا نیست

سوال در ترجمه قول وینعالمی قل لاجله فیما اوحی الی محراب علی طاعم یطعمه الآتیه - مذکور است که مراد حصر فضا
 نیست بهیمة الانعام و ان اینانات ثانیة مذکوره است و سگ و شیر و مار و غیره آن اگر چه حرام است بهیمة الانعام
 نیست و در آن بحث مذکورند ازین جامع مفهوم میشود که خیر بهیمة انعام است و الا استثنا را استثنای نام
جواب و فی الخمره اختلاف فانه عند بعض المفسرین دخل فی بهیمة الانعام و ذلك لان البهیمة اسم فی اصل اللئمة
 للمایهم امر یا فی شمل کل حیوان لکنه خص فی العرف بذات القوام الا بیع ثم الانعام اما اخذ من النعمة بالکسر
 سمیت بها البهائم الالهیة التي نفسی لاجل الدرد و النسل و الانقاع باصواتها و اداء بارها و اکل لحمها و اخذ جلودها
 و نور النعمة بها و اما ما اخذ من النعمة بالفتح بمعنى التقویة بالبدن لما فی ابدانها من النعمة و غلات الوحشیة
 من البهائم و علی کل تقدیر شمل الخمریر الالهی الوجود الوجعین فیه و عند بعضهم هو غیره دخل فی بهیمة الانعام
 بشبهات العرف لکنه عد من بهیمة الانعام تعلیقا لان النصارى و غیرهم من بعض الطوائف یخذونه کاتخاذ
 الانعام و لقیقونہ انما سها و یقتنون لجمه و جلده و شعره و لبنها کما یشار فی قری دیارنا و ذلک ان لم یس لم یکن
 من الملائکة بل کان من الجن علی الاصح لکنه عد من الملائکة لتعلیقا فدخل فی الخطاب و استثنی منهم استثناء
 متصلا لان کان و احدهما را فیما بینهم مشارکا معهم فی التبیح و العبادة و التقدیس و الله اعلم فقط
مسئله دوم و تفسیر آیت انما ولیکم الله الایه مرقوم شده که بروایت بخشش خاتم ثعلبی منفرد است حالانکه
 در کتب امامیه این روایت را جمیع طویل و سعید بن جبیر و غیره از علمای اهل سنت نسبت میکنند صاحب من
 آنچه در تحفه اشاعشیه و انق شده که ثعلبی بآن منفرد است منبش آیت که از جملة مفسرین محدثین مثل بخاری
 و ترمذی و ابن جریر و ابن ابی حاتم و غیرهم کسی این آیت را عمل بر جناب مرتضوی خاص نکرده اند و این قصه
 یعنی قصه بخشش خاتم را مخصوص عموم این آیت ناسخیه مگر تعلیمی و دیگران آیت ما علم داشته اند و تخصیص جناب
 مرتضوی نموده و اینجا روایت این قصه بعضی دیگر هم کرده اند مثل طبرانی بسند مجول که جناب مرتضوی
 آنکستری در حالت رکوع بسا علی بخشیده بودند و درین آیت اشارتے باین قصه است نه آنکه مراد از آیت
 منحصر در جناب مرتضویست و این قصه مخصوص عموم این آیت گردیده و کتب اهل سنت روایت حمید طویل
 اصلا نیست و همچنین سعید بن جبیر هم این قصه را نقلی نکرده است علی بن طلحه و دیگران از ابن عباس این
 قصه را روایت کرده اند لیکن حرف در رسانیدن این قصه نا بان رجال است تفصیل این مبهم که سعید بن جبیر
 و حمید طویل و دیگر تابعین از ان طبقه نیستند که خود تصنیف کتابے یا تدوین تفسیر کرده باشند تا روایات

قسم باید داد که کسی خالده در دروغ تلفظ بر زبان امام ابوسعف حجه الله علیه ودر اکثر معتبرات فتوی بر همین توطئه است و نیز حضرت امام اعظم علیه الرحمۃ ابن سخن اور گوش نبا یکد و هو الارحج بالنظر الی الدلیل و در شرح توفیر الایضار اگر از مضغش است میگوید اقرغم ادعی المقرانه کاذب فی الاقرار بحلف المقران المقرلم کین کاذبانی اقراره بذاعندی یوسف در وجه لغتی کمافی کثیر من المعنیات و عندی حنیفہ لا یلیف الی قولہ انتہی و الله اعلم علمہ و حکمہ

تفسیر آیات

سوال آیات وحدانیت برنگانند جواب وحدانیت حضرت حق جل و علا دو معنی دارد و پیشتر علمای ظاهر معنی وحدانیت یک معبود دانستن است و پیش حضرت صفو فیک موجود دانستن معلوم نیست که در توطئه طبع سامی کدام وحدانیت است تعیین فرموده باید نوشت تا مطابق آن بقلم آیات قرآنی بر سر دو وحدانیت دلالت دارند براس نمونه از هر دو قسم آیات چند تیره نوشته میشود آیات وحدانیت بمعنی یک معبود دانستن آیه اول در سیپاره سبوقول والہکم اللہ واحد لا الہ الا ہو الرحمن الرحیم ان فی خلق السموات والارض لآیات لعلکم تعقلون آیت دوم در سیپاره تلک الرسل در سورۃ آل عمران تعبدوا لہ لا الہ الا ہو العزیز الحکیم آیه سوم در سیپاره لن تبالیہ ان فی خلق السموات والارض لآیات لعلکم تعقلون آیت چهارم در سیپاره سبحان الذی علی کل لکان معہ الہ تادی العزیز سبیلہ آیت پنجم در سیپاره اقرب لکان فیہما الہ الہ الا اللہ لفسد آیت ششم در سیپاره قد افلح ما اخذ احد من دلو ما کان معہ من الہ الا یصفون آیات وحدانیت بمعنی یک معبود دانستن آیه اول در سیپاره الہم فایما تولوا فثم وجہ العدان اللہ واسع علیم آیت دوم در سیپاره وقال الملا الذین دما ربیت اذ ربیت ولكن العدی آیت سوم در سیپاره امن خلق کل شیء مالک الا وجہ آیت چهارم در سیپاره قد افلح اللہ فوز السموات والارض الی آخرہ آیت پنجم در سیپاره قال فما خطبکم کل من علیہا فان وبقی وجہ ربک ذوا الجلال والاکرام آیت ششم در سیپاره الیہ ربنا ستریم آیت ثانی الا فاق فی الغیب ہم ما یحیط آیت ہفتم در سیپاره قال فما خطبکم ہو الاول والاخر والظاهر والباطن آیت ہشتم در سیپاره مذکور در سورہ واقعہ ونحن اقرب الیہ منکم و لکن لا تبصرون آیت نهم در سیپاره مذکور و معکم انما کنتم آیت دہم در سیپاره حم در سورہ قاف ونحن اقرب الیہ من جبل الورد آیت یازدہم در سیپاره مذکور ان للذین یسألونک انما یمون العبد اللہ فوق الیہ ہم آیت دوازدهم در سیپاره والی لا یعبد الا الہ الہ الہ و الہ واحد ان بذل الشیء عجاب آیت سیزدہم در سیپاره قد سمع اللہ ما یکون من نجوی ثلثہ الا ہو را ہم ولا تخشہ الا ہو و اہم تا اینجا کافوا

آیات وحدانیت
باری تعالی

والشبهات يفتح له باب الشكايات من الخلق فاذا اصاب حسنة من الفتح والغنية قال هذا بعض غناية الله تعالى كما في غزوة بدر وان اصاب جرح ونهيمية قال هذا من سؤدد سيرة الامير حيث لا يجزى على ما هو الا صوب والاصلح في هذه الواقعة كما وقع في غزوة احد والاحزاب فان المنافقين كانوا يحطون رسول الله صلى الله عليه وسلم في جميع غزواته اما في بدر فلعلته العدو فلما وقع الفتح قالوا هذا من باب حسن الاتفاق والنواور واما في احد فكانوا لا يرون الخروج من المدينة بل التحصن فيها فلما وقعت النهيمية حملوا على مخالفة النبي صلى الله عليه وآله وسلم للتدبير المرسى عندهم واما في الاحزاب ففقه قالوا التحسن متناهية اليهود وقرش وجميع القبائل من بني اسد وخطفان مرة واحدة فانهم تجربون ويدعوا بعضهم بعضا علينا بمباركنا واحد ففيسق الله علينا فلما وقع ما وقع حمله ايضا على مثل ما تقدم وهذا كله من باب سؤدد المؤمنين والركون الى الاسباب وعدم الالتفات الى تدبير قاهر واحد يحول الامر الى ما يشاء بل الحق ان الخيرة والشر والفتح والنهيمية كل ذلك من الله تعالى وهو الغالب لما يشاء واما نسبة الخيرة الى الله تعالى بنسبة بشر الى العهد كما سمعوه في كلام الانبياء فله معنى آخر صحيح لاسباب لهم به ولو انهم نظروا في الاسباب فالأحق بالاعتبار ما لازم كل انسان منهم من عظم الحسن والفتح وهو قوله وقالوا طيرة ناكب ومن معك قال طارككم عند الله وقوله الا انما طارككم عند الله ولكن اكثرهم لا يعلمون فما اصاب من التعم فمن الله ابتداء اذ الطاعات ولولم بلغت المبالغ لا يكفي لعمرة الوجود فكيف لفيض زيادة الانعام وما اصاب من التعم فيقوم معاصي نفس المصائب لامن سؤدد الرسول على ان الرئيس ليس بملك والا ودير فوض اليه التدبير وانما هو رسول يبلغ احكام الله تعالى في كل واقعة كليتة واجزئية فان خطاه فقد خطأ الله تعالى معاذ الله من ذلك والله هو القائم شبهة على تشبيه امر الرسول بحفظه ونصره واذا كان الامر كذلك فاطاعة الرسول ليس كاطاعة الملوك والامراء فانها مقيدة بالمصلحة بل اطاعة الرسول اطاعة الله لا ينبغي عن يعارض احكامه بالعقل المشوب بالادام ما اصابك من حسنة فمن الله هذا هو القول الفصل في هذه المسئلة وشرحه ان السبب الفاعل للخير والشر ليس التدبير الواحد القاهر على كل من سواه فالتدبير بالنظر الى الغايات الخيرية واما الصقع الاعلى فالامر هناك خيرة كله لا يتصور الشر هناك اصلا وهذا هو التوحيد الذي لسان الشروع لا يتجاوزوه ولا يتخطاه واما البحث عن الاسباب القابلة فلا يليق بالشرع وان تعمق متعمق فالأقرب الى الحق الذي يترجم عنه الشرع ان يقال ان قابلية الخير من الاستعداد الاصل الذي هو من الغرض الذي لا يدخل في الصنع العبد والاختيار هم فيه وقابلية الشر

سنة
فقطه الى

تفسير آية ما اعطاكم
من حسنة فلهذا

عيسى بن علي
بن عبد الله

بلکہ نہ تحقیق انرا ہی سمیت نصران ہم نبود آری از صغار صحابہ بود و نام او در استیعاب مذکور است
اما النصر سلسلہ والذین امنوا بالہاک اعدائہم و ہم الکافرون فی الحجۃ الدنیا وان اتفق قبل ذلک قتل و کفایت
فی الرسل والمؤمنین کما وقع فی حق زکریا و یحییٰ علیہما السلام فان اللہ یقیم من بنی اسرائیل بعد قتلہا حتی قتل
منہم سبعون الفا و ذلک ان معنی نصرۃ الرجل ان یمک اعداءہ و یظہر کلمتہ و لا یناہیہا کونہ مقتولا او مجرما
او مغلوبا فی بعض الاحیان کما یقال فلان الملک النصر و ان اتفق قتلہ او جرحہ فی معرکۃ او واقعہ فان العبرۃ
فی امثال ذلک بالعواقب و اخواتہم و اصل الدعویۃ و الکلمۃ المرثیۃ فی اتباعہ و شیعائہ و قد الف المولی یعقوب
بالاصغری رحمۃ اللہ فی تفسیر ہذہ الایۃ رسالۃ و رام ازالۃ الاشکال عما وقع علی البتیین من القتل و الجرح و الکلمات
تاریخہ تبیین النبی من الرسل و اختصاص الرسل بالنصرۃ دون سائر النبیین و فیہ ان یقض بواقعہ احد حیث لم یقع
النصرۃ فیہا سید المرسلین و انضملہم علی الاطلاق و تارۃ بما نقلہ من اہل العربیۃ و افغوریہ و یجیح ان اظہار کلمتہ فی یمل
علی عدم الاستیعاب الزمانی و اضملہا بیدل علی الاستیعاب و ایدہ بمسئلۃ فقہیۃ دہی ما اذا قال لامرأۃ
انت طالق فی غدا یقع الطلاق الا اذا مضی الغد بخلاف ما اذا قال انت طالق غدا اذ یقع الطلاق بحج و لم یلزم
الصبح من الغد لان قولہ طالق فی غدا معناه ان الطلاق واقع علیک فی جزیر من اجزاء الغد فلا یتفق بوقوع
الطلاق علیہا الا بعد مضی جمیع اجزائہ و قولہ طالق غدا معناه انک اتصفت بوقوع الطلاق علیک فی تمام
الغد و لا یتصور ذلک الا بوقوع الطلاق علیہا فی اول جزیر من اجزاء الغد و ہو فرق صحیح لکنہ لا یتحتاج الیہ فی
ہذہ الایۃ لما عرفت ان معنی وقوع النصرۃ ہلک اعداءہا و اظہار الکلمۃ و ہذا لا ینقض فی رسول و لا بنی سوار
کان فی حیاتہ او بعد وفاتہ کما یجیح فی سورۃ الزخرف فاما نہ بن کب فاما منہم من تقبلوا و اتبعوا الذی و
لقد ناسہم فاما علیہم مقتدون و تارۃ بعمل النصرۃ فی الحجۃ الدنیا علی النصرۃ بالحجۃ و البر بان دون النصرۃ بالعبادۃ
و اللسان و لا یغنی لبعده اتہی نقطہ

تفسیرہ و ان
تعبیرہ مستخرج

قوله تعالى وان تصبهم حسنة يقولانده من عند الله الاية (التفسير) ثم لما بين الله تعالى ان ما قدرت
حتم من الاجل والمصائب فهو واقع لاحالة فلا يثبت من الحذر والعفو و اشار الى ان العلاج الاصل
لهذه الامراض النفسانية هو غلبة اليقين حتى يفتقر المسمي في طلب النافع و يدفع المضار من قبل الاسباب
والايات في مجامع زوره الا الله فيجمع ايجابان ويسمح ليجل و تبدل الرزائل بالفضائل و يلطم النظر الى
الاسباب ولا يرى ما وقع من خير و شر الا من الله تعالى ومن لم يغلب عليه لذة اليقين قطعيه عرض للشك

واذراهم فلما عقروها تلفوا على أنفسهم سبل النجاة فكان قال من نعم الله سبحانه ان جعل بعض الضلك حاملة لكم
 ينجيكم عن خط السوء عقابه وكذلك جعل بعض الانعام حاملة لكم نجيتكم عن آيات عذاب الله فلم يكن في الانبياء
 من لم يكن في البحر والبر الا نوح وصالح فذلك اتفقوا بذكر قصتها واثار الى ذلك بلطف ثم المشرقة تتجمل من
 آخر بينهما فانهم فقط

توجيه لطيف
 والسقط من تحت

ولا حجة ولا رطب ولا يابس در آيت ان سقط من ورقه الخ قرارة متواتره ما که بهر جسته در طب و
 يابس واد شده منسحق شده بهرین همین یک توجيه نموده اند که مرقوم فرموده بودند في الواقع بدین
 توجيه معنی سقط در جمع معطوفات غرب نمی نشیند و حکم الا في کتاب مبين نیز محتاج بتکلف میگرد و مثل آن
 به جعل بدل الكل من قوله لا عليها وكتب الله المصنون في احوال الكتاب المکنون - درین باب از عجایب
 کتب است این وقت پیش فقیر حاضر نیست اشارت نمائی متعاقب اگر بدست خواب آید مرا بخت باشد
 نموده بر توجيه دیگر اگر نوشته باشد مطلع خواب ساخت لیکن برای تصحیح معنی سقط صاحب بحر مواج چند کلمه
 بطریق مثال سر داده بگوید نمی افتند هیچ تری چون قطرات آب و سوباس تر و برگ درختان و نه هیچ خشکی چون
 قطعات آتش و سنگهای کوه و بار درختان خشک شده و اشال آن آخر هذا توجيه بذه الآية علی ما تفرقت
 بعون الله حسن توفيقه ان قوله ولا حجة في ظلمات الارض ليس معطوفا على قوله من ورقه بل هو ابتداء كلام
 بهرین عطف الجمله على الجمله وقوله حجة وطلب ويا بابس مجزوات بحر الجوار حلا علی حدقه باللفظ دون المعنی همام فوعان
 حقیقه علی انها انسان لکلمة لا المشبهة لمیس فالعنی جینذیر رجح الی معنی القرارة الغير المتواترة یعنی رفع حجة
 وطلب ويا بابس علی هذا التوجيه لیس طرح من الاحتجاب التكلف فی اعتبار معنی السقوط فی هذه المعطوفات و فی
 جعل قوله الا في کتاب مبين بدلا من استثناء الاول و یحسن سیاق انظم جدا و الحمد لله ثم يجب ان تفرض
 فی هذا التوجيه لکلمة وهي انه ما الباعث علی النقص فی العبارة حيث ذکر بعد سقوط الورقة لفظ العلم و بعده الا
 لفظ کتاب مبين و احتجاب ان سقوط الورقة بعد ما یلشیه العلم بعد الوجود و الحجة الواقعة فی ظلمات الارض
 و الرطب و اليا بابس هو اوقات فيها موجود و العلم ثم الموجود و المعدوم بخلاف الکتاب المبين فانه نقص
 بالامور الموجودة والله الموفق للعبادة علی هذا یحسن ذکر الرطب و اليا بابس بعد ذکر الورقة الساقطة مع انها
 اما رطبة او يابس و ذلك لان المراد بالرطب اليا بابس الموجود ان منها و الورقة الساقطة يشبه المعدوم فلا یخل
 فی الرطب و اليا بابس بل لابد من ذکر منفردة فقط

من الاستعداد الحادث للنفس بالصفات المدمومة المكدة توجبها حتى احتاجت الى ايجاد قتل بالزرايا
والمصائب والبلايا والنواب لان قبل الرسول ولا من غيره وهو قوله صلى الله عليه وآله وسلم في حديث
عائشة رضي الله عنها ما من مسلم يصيبه صيب ولا نصب حتى الشوكة يشاكها وحتى الشسع الذي ينقطع الا يدية
وما يعفو الله اكثر وقوله تعالى وما اصابكم من مصيبة فبما كسبت ايديكم ويعفو عن كثير الى غير ذلك من الآيات
والاحاديث وللتبينة على الفرق بين النسبة الى السبب الفاعلي والسبب القابلي اختار في الاولى لفظه
عند الموضوع للحصة الحسية والمعنوية وفي الثانية لفظه من الدالة على النشائية والمبدئية وعلى هذا اشكال
في اليتين فاحفظه فان من النفاس فقط

من تفسير فتح الغزير تحت قوله تعالى في سورة المؤمنين ثم انشأنا من بعدهم قوما آخرين اختلف العلماء
من المفسرين في ان المراد من هذا القرن من هم قبيلى قوم يهود عليه السلام لان عادة الله تعالى جارية في هذا
الكتاب الغزير تعقيب قصته نوح عليه السلام بقصة يهود عليه السلام كما مر نحو من عشرة مرار وروايات العقوبة
المذكورة في هذه القصة لا يلزم عقوبة قوم يهود عليه السلام حيث قال فاخذتهم الصيحة بالحق واجيب
بان المراد بالصيحة مطلق العذاب لانه من اسي جنس كان لا يخلو من صليح ونواح بشهادة قوله تعالى
في سورة الحجر تعقيب قوم لوط عليه السلام فاخذتهم الصيحة مشرقتين فجعلنا عاليها سافلها وامطرنا عليهم حجارة
من سجيل وقيل قوم صالح عليه السلام لان الصيحة انما اخذتهم دون عاد وحمل الصيحة على مطلق العذاب
انما يصح لو فسرت الصيحة بعد اتيان نوح آخر من العذاب كما وقع في هذا التفسير في قصة لوط في الحجر واما اذا اطلقت
تبعا درستها الصيحة الحقيقية دون مطلق العذاب ولان الوعد بنزول العذاب انما وقع في قصة صالح كما مر في
سورة يهود عليه السلام من قوله فتتوانى دار لم تلتئم ايام ذلك وعدمه كذب وقال مهننا عما قليل ليصبحن
نادوين بخلاف عاد فان السج ارسلت عليهم بنيتة وكانوا يظنون رحمة حتى قالوا هذا عارض مطرنا استجب
اقوال المفسرين في ذلك وقد ترجع عند هذه الفقرة القول الاخير لان حمل الصيحة على الحقيقة الاولى واقرب
ولكني كنت متفكرا في ان عادة الله تعالى جارية تعقيب قصة نوح بقصة يهود فلم خولقت مهننا حتى اطلع
الله تعالى على عظيم في ذلك بيانه ان الله تعالى ذكر قبل شرع واقصص في مقام الامتنان ان لكم في الانعام
الى عليها وعلى الفلك لتعلمون فذكر قصة نوح المشتملة على كل امته في الفلك ونجاهم بذلك عن افة الغرق
في الطوفان ثم بعد ذلك عقب بقصة صالح عليه السلام فان نافثة كانت كسفينة نوح حاملة لاثقال قوم

ثم انشأنا
بعد قوما آخرين

كل عضو من الاعضاء منظم بالحجة من جهات الروح المندمجة فيه كالعين والراس فاذا اريد تعذيب الروح
تعيبها جسمانيا لم يكن سبيل اسهل واقوم من ان يسلب المحرق على هذا العضو الذي هو آخر خلافت الروح منقطع
فيوضه ويهتدي تدبيره وجامع جبهاته فكان مسلط على الروح بلا واسطة وخير الجلد من الاعضاء اما ثقل غير طاهر
كالروح الجواني والدم والما ظاهر غير مشتمل كالكثير من الاعضاء والجلد هو المختص من بين سائر اربابها بتين
لليهم وايضا امر التعذيب مبناه على الادراك والاحساس بالكييفية المنافرة والجلد اقوى في هذا الجهاات
بل قد تقرر في علم الطب انه الحاس وجسم الاعضاء المتاحس بواسطة اشتغال الجلد عليها لانه الحامل
للاعصاب الحس والله اعلم فقط

توجيه درآيه ولقد
سبقت كلمتنا

ايضا منها من صورة الصفات من باب اسرار القصص تحت قوله ولقد سبقت كلمتنا العباد الذين
انهم لهم المنصورون - ان قلت قد ثبت بالتواتر في كتب السير ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد خرم يوم احد
حتى قتل حمزة عمره رضي الله عنه وكثير من اصحابه الكبار وجرح وجبه وكسرت رابعته ودمت البيضة على راسه
وشج وجهه حتى سال الدم وكذلك ضيق عليه واقعة اخنوخ حتى بلغت القلوب الحناجر وزلزلوا راسه بغير انكساف
وجهه تطمين هذه الوقائع التواترة بقوله عليه الصلوة والسلام نصرت بالرحم وقوله توجيه حيث شئت فانك منصور
اقول السفي ذلك ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد كانت فيه رفائق سخية وروم مستكفلة واولاها طاهر فيه
رفيق النبوة والرسالة وكانت رفيقه الملك والسلطنة في مستكنة مخفية يحكمها اناس من قومه حبلوا على حبال الدنيا
وطلب الرياسة ومن لوازم هذا الحب والطلب انكار الرسالة في اول الامر والقيام بالمعارضة والمث زعته
فلو تسلموا وكتبوا في الوقائع والايام لم يبق حامل الرياسة والملك والسلطنة في قومه وبذا كان ابو سفيان
وبعض المشركين فانهم ما زالوا في الرياسة والسلطنة وكانوا من بني عبد مناف جد رسول الله صلى الله عليه وسلم
فعلية غلبته صلى الله عليه وآله وسلم من باب غلبته بعض لطائف الشخص على بعض لطائفه وليست من باب
غلبته مخالف فان كل من كان في داقته احد واخذ من الاحيان فله وغل عظيم في تمشيه الامور المتعلقة
بخلافه الرسول وملكه وسلطته اما ابو سفيان فاتباه مموية ويزيد فتح الشام ووخا بلاد ما بين النهرين اغر اموية الروم
وفتح وضبط اما عكرمة بن ابى جهل فهو الذي بذل في جهاد فارس والروم جهده واستقصى كده واما خالد بن الوليد
فهو سيف رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وامير الامر على جنوده والبعوث على السرايا من قبله يدل
على ذلك ان من عائد من قومه الى ان مات عليه ولم يشرف بالاسلام ولم يكن له اثر محمود في الجهاد

من تفسير فتح الخزري سورة النساء تحت قوله تعالى كلما نصبت جلودهم بدلنا سقمه بجلود
غير بائنة وقول العذاب اعلم ان سبوغ النفس في النشأة الاخرى يسرى في جميع ما يحد بها من القوي والالات
فسبوغ الطبيعة ان تقدر على ايراد الابدال في اسرع ما يمكن وتحويلها الى مشكلة البدن فياخذ الجلود علم الشعور
والظفار ويكون الحال شبيهة بما تقع في هذه النشأة من تبدل الجلود الصحيح بالجلد الفاسد بعد خراج ونحوه فيكون الانس
والذوق اقوى مما كان في الجلد المتخلف ويتضاعف العذاب حينئذ من شيوخ الطبيعة النهائية مما هنا لك قلب
الادراك ثمارا وبأيدى حكماني ورواها بها مخططة مغلظة ومن ذلك حدوث الولد في اسرع حين فيكون العسلق
والولادة والرضاع والظلم في خطوات يسيرة وكذا الحال في الزرع ونحوه وقد يشاهد في السباع ومن في طبيعتها
من الانسان من سرعة البهيم وتحويل الغذاء ما يبيت العقل في هذه الدار المنجية الناقصة فطنا تلك بالدار الآخرة
التي هي الحيوان ومن سبوغ الوهم والخيال تبدل الصور واللباس كلها شهى حديم صورة اول لباسا في اسرع
ما يمكن وباجلدة لما اراد الله تعالى ودام التعذيب مع الاحساس الشديد للالم فلا يطرق له روح المحافظة على الاحكام
الابان بجعل الطبيعة قوية بدنيا فهاخذ الرقوم ونحوه فيسقيه صاحبها ويجعله بل ما يحرق من الجلد في اسرع ما يمكن حتى
لا يخلص اثر الحق الى ماتحت الجلد من لحم وعصبة فيكون الهيكل محفوظا معه ودام العذاب وقوة الاحساس اذ تجد
الذي هو احساس في البدن يقتضي قوة الاحساس بالكيفية النافذة ثم ان المعذب وكذا النعم بالذات هو الروح
وانما البدن الصالحة للتعذيب والنعم غير ان البدن يجب ان يكون له اختصاص بالروح الجاني وذلك
اما يكون بان هو البدن الذي وقعت فيه الجبانة او بدنا نشأ من سبوغ الروح الجاني وتامه ولو اشتراط
بقاء البدن فذلك في البدن الذي هو البدن الحقيقي اعني النعمة لاني هذا البدن الذي هو من باللباس
والاشكال ومن اشكل عليه الامر في هذا وقال كيف يعذب الجلود التي لم يعص مكان الجلود العاصية وكذا
لم يفرغ سمعه ما في الاحاديث المتواترة من ان فرسا الكافرا هناك مثل احد وان ما بين لحمه وجلده مسيرة
كذا الى غير ذلك فهاذا يقول في تلك الاجزاء كيف يعذب مع عدم عصيانها وليس هذا الا كما لو خذ السارق
وقد سرق في حالة الهزال فيقطع يده بحالة السمن فيقول لم غدتهم هذه الاجزاء مني ولم يدبر هذا المسكين
من الانسان الا بهيكله ولم يكشف عليه طلل التعذيب والتعذيب ثم ان ههنا سر اخر اللطف يجب الاشارة
اليه اجمالا فنقول الجلد من اعضاء الانسان هو الظاهر المشتغل على جمعيته وكانا اخذته جميع الروح من بين
مظاهرة وحاله كحال الانسان من بين جميع المخلوقات في انه مظهر جامع لجميع الاسماء والصفات فذلك لان

الذی ینہی الیہ معرفۃ کما قبل ان المرخص اذا قال با بعد انفسی مونی بالحققة یقول یا شافی انفسی ولسلین
اذا قال یا بعد از قتی فہو فی تحقیقہ یقول یا زراف اند قتی الی غیر ذلک ولما کان داب کل نبی وولی وعارف
و محتاج مختلفا اختلافا کثیر الاجرم اختارہ الدہ سبحانہ فی حکایتہ ادعیۃ لعباد و تعلیمہم اسما و لیکن عنہ ان ذلک اللہ العزیز
احی ربنا بخلاف رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فاند لاجل کمال معرفتہ و تجوہ فی سیر الاسماء الالہ و انتہا بصو
الی الاسم الجامع لمجمیع الصفات المنظومی علی جمیع المشیون والاعتبارات لاینادی الدالہ باسم اللہ الدال
علی تحقیقہ الجامعہ لمجمیع الاسماء والصفات فلا جرم تصد کل دعا یرید منہ لنفسہ او تعلیم لاسمہ بذلک الاسم
لاندرج معرفتہ العرفہ کلہم فی ذلک الاسم ومن بہنا یتفص السمر فی تولد قل اللہم مالک الملک لاند عار
ہذا العارف الاکل الذی انتہت معرفتہ الی اقصى الغایات وکذا یظہر سر الجمع بین اللہم و ربنا فی دعا رب عیسیٰ
علیہ السلام لانزال المائدۃ فاند قال اللہم بالنظر الی معرفتہ السامۃ وقال ربنا بالنظر الی معرفتہ انوار بین الذین
طلبوا منہ نزول المائدۃ ولم یکن عرفانہم تاما الا لاسماء انزال المائدۃ ولما قول الکفار اللہم ان کان بنہم
من عندک فکان جہلا بنہم تحقیقہ الامر و خاتمہ السمر و لذلک علی غنیم ذلک تنہک بہم و مستہز اذ کان الکفار جموعا
الدعا بذلک الاسم المغم بین الامرین متضادین اعنی طلب الفضل و التکرر معالان مقتضی ہذا الاسم الجامع
بین الحق و الباطل لہذا المانع عن ذلک موجود اولہ اقال فی السیاق و ما کان لہد لیسعہم و انتہ فہم
فانہم فاند سر و قتی فقط۔

سوال قال صاحب الدارک تحت قولہ تعالیٰ وانا انشأ اللہ لہتدون فی الحدیث و لولم یستشوا لما ثبت
لہم آخر الایما بخدیث دلالت میکند کہ با ذکر استئذان حاج بہر او لاند است و حضرت موسیٰ باخضر علیہما السلام
ستجد فی انشاء اللہ من الصابریں گفت و صبر نہایت جواب حدیث کہ صاحب دارک و تحت ایضا انشاء
لہتدون آدودہ صحیح است و اعتراض کہ بخاطر سامی رسیدہ جوابش آنست کہ حضرت موسیٰ علیہ السلام استئذان
در مقابلہ معلم خود کہ نمونہ علم لدنی ہوا و او بتاکیہ فرمودہ کہ انہم لن تسلط علی صبر او در جواب ان معانی تنال
و مخالف انقیاد و سجدہ فی انشاء لہد من الصابریں فرمودہ ازین جہت کہ در مقابل استاد و معلم خود استئذان
نمودہ ثمرہ آن مترتب نشد و برکت آن کہ نجات است میسر نیامد و حاصل آنکہ استئذان در کلام حضرت موسیٰ
ابتداء واقع نشدہ تا موجب انحراف و شود بلکہ در و کلام موکہ حضرت خضر علیہ السلام فرمودہ اند ما بین جہت منحرکت
موجود نشد و نیز متوان گفت کہ مدین واقع حق تعالیٰ را بر درش و کلام کہ از دو پیغمبر وارد شدہ منظور افتاد

تا بعد قول
صاحب دارک
و دفع اعتراض
مسائل

والفتح بازال منكم ما يقهر حتى مضى بسبيله كالى جبل وامينة بن خلف وغيرهما واما قتل حمزة رضى الله عنه
فهو مثال لما وقع من قبل بنى امية على بنى هاشم بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم مع ذلك فهو بنى
على كلمة المجازاة الدينية التى قد راى الشيخ الاكبر فى الفتوحات جعل امره بالخالف المجازاة الدينية فى كثير من الحكم
وذلك ان حمزة لما شرب الخمر قيل فعل ما تقضى على رضى الله عنه اللتين اخذهما بهما زينت رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم وادخلتهما بغير غطاء واما اخذه من الكبا بهما ففعل به ما فعل هو فى تلك النوق ولكن وقع ذلك
فى ذات الله تعالى ومرضاته فاستحق بذلك الاجرام بئس والشارع الجليل وهذا شأن المجازات الدينية فانها
تفصح مع توجبه الرضى والرحمة ورفع الدرجات واستحقاق الثمرات بخلاف المجازات الاخرية فانها بصد ذلك
فى كل ما ذكرنا فانهم هذا السداد ولا تدعها عند غير اهلها ومن ههنا يتضح لك سر غلبة بنى امية على الملك
والسلطنة بعد انقضاء رمة خلافة النبوة وكيف بقى فيهم هذا الامر مع ظلمهم وبعادتهم عن فصل لك تفصيلا
لا يبقا فى تفسير سورة الزخرف ان الله تعالى وبالحكمة كل من كان له غلبة على رسول الله صلى الله عليه
واله وسلم فى هذه الوقائع فهو كان من جنده وعسكره وحامل ملكه وسلطنته ولكن لم يدخل بعد فى الاسلام لم
يلقى بالنبوة والرسالة حتى اذا اجازت وعره الكمال وجمعت النبوة مع الملك والسلطنة وذلك بعد صلح
الحديبية دخل هو لارنى دينه وصاروا بحسب اعتقاد الناس ايضا من ناصريه ومجيبه وبذلوا جهدهم فى ترويج
لمنة ضنادا وتوسيع مملكته وسلطنته قصدا ولما كان المستقدمون والمتأخرون سوا رضى الله تعالى كما قال ولقد
علمنا المستقدمين منكم ولقد علمنا المتأخرين منكم لم يعذب هو لارنى معارضتهم ومعارضتهم مع الرسول
كما عذب غيرهم لانهم كانوا فى الحقيقة جنده واعوانه ونصيره والملك وسلطانه والله تعالى اعلم وعلمه اتم وحكمه فقط
من تفسير فتح العزيز تحت قوله تعالى ربنا اننا فى الدنيا حشنة فقلت ما السر فى ان الاديعة
الواردة فى الكتاب العزيز كلها مصدرة بقوله ربنا الانا ورا مثل قوله قل اللهم مالك الملك وقالوا اللهم ان
كان بنا هو الحق من عندك وقوله قل عيسى بن مريم اللهم ربنا وذلك فيما هو حكايته عن بعض العباد
وتعليم لبعض والافتقار للطبع فى صيغة الدعاء والوارو فيه هو الذا ربنا لا غير كما لا يخفى على من تتبع
وعكس ذلك فى الاديعة الماثورة فى الاحاديث النبوية فانها كلها مصدرة باللهم الانا ورا كما لا يخفى ايضا
على من تتبع قلت السرفية ان المقصود بالذا ربنا اسم كان هو الاسم الالهى الذى يفتى اليه معرفة
الدعى وهو رب من بين الاسماء الالهية فالداعى اذا دعا الله باسم فهو فى الحقيقة ينادى بذلك الاسم

تحقيق وتحت
آية ربنا اننا

خالفت قلت وعن الحسن كذا مثلاً انتهى كلامه فعلم من مجموع ما نقلنا من كلام صاحب الاتحاد ان قراءة
العقبة هي التي جمع عليها القراءة الرابعة عشرة الا الحسن البصري في روايته والاعمش في روايته الطوسي عندنا
النشر وطبعة النشر وشهر جهاد الشاطبي وشهر حه لابن قاصح وشهر حه لمولانا علي القاري وبعض الشرح الاخر له
فوجدناهم لم يتعمروا الاختلاف في هذه الكلمة فهذا دليل على ان قراءة الخطاب شاذة خارجة عن العشر
فضلاً عن السج فقد تأيد ذلك بالتواتر الذي يكسب عنه اجماع الحفاظ وشهر قاذير ما على ذلك وايضاً راجعنا
المصاحف التي كتبت على السج فلم تجد قراءة الخطاب فيها اصلاً ولا عبارة البيضاء في فاتها مثل ظاهراً
على ان قراءة الخطاب متواترة لكنها متباعدة فوجدنا انها منقولة عن الكشاف وقد وهم صاحب الكشاف
في تفسير هذه الكلمة بل ارب واخذ عنه البيضاوي معتد اعليه واما الامام صاحب التفسير الكبير وقد ذكر القرطبي
معاً قدم قراءة العقبة فهذا ايضا دليل على ان قراءة العقبة هي المتواترة الا انه لم يسندها كذا القرطبي الى
الطبراني وكذا صاحب البشعر فسر الكلام على قراءة العقبة فلم يتعرض لقراءة الخطاب اصلاً ولا بجملته فسيبته الوهم
الى صاحب الكشاف اولى من شبهة الى هو للامانة الاعلام فانهم قد افترقوا اعمارهم في هذا الشأن وهم
اهل هذا الفن وونه بما قال بغيره وكتب قبله الفقير الى الله عبد العزيز الدهلوي العمري عفى الله عنه والسلام
سؤال قوله تعالى قل لا اؤا جب ان كنتن تردن الله ورسوله قال الحافظ العسقلاني ان آية التخيير كانت
في اواخر السنة تسع وقال ومن جزم بانها كانت تسع الدسطل وهو المعتمد قال ويدل على ذلك ان
رواه ملك القصص ابن عباس وذلك يقتضي تاخيرها عن فتح مكة ومن جزم بكون الايام بارز واجه لعقب
بالتخيير سنة تسع الحافظ ابو الفضل العراقي العقبة ويعارضه ما اخرجه ابن ابي شيبة عن عبد الله بن شداد انه صلى الله
تعالى عليه وآله وسلم تزوج بعده امة حبشية ثم وجبته ثم ما روى عن زيد بن ارقم تزوج النبي صلى الله تعالى عليه
وآله وسلم بعد نزولها بموتة وصفية وجوبته انتهى فان تزوج وجبته كانت في السنة السادسة
وحديث تزوج بموتة في عمرة القضاء في السابعة وكذا تزوج صفية في السابعة عند جمعة من خيبر فيغني
ان سبعين ما هو الراجح عندكم في صحيح البخاري عن النسائي انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم سقط عن فرس
فجئت ساقه والى من نساها شهر فجلس في مشربته له فاته اصحابه ليعودونه فضلى بهم جالساً بهم قيام آه فيه
ان سقطه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم عن الفرس كان فاس الهجرة كما نقله جماعة عن ابن حبان وقصته
الايام كانت في التاسعة كما هو المقرر عند اهل السير فكيف يجمع بينهما اللهم الا ان يقال وجب الجمع بينهما لشراكم

تحقيق متعلق
ان كنتن تردن
الله ورسوله

کلام حضرت خضر علیه السلام نا فی صبر باشد و جوه تائید بود چنانکه بر قاعده عربیت ظاهر است و کلام حضرت موسی علیه السلام مثبت صبر به تعلیق به شیت الهی در صورت نفی صبر تکریم حضرت خضر علیه السلام متحقق میشد لاجرم نفی صبر ارجح افتاد و آنچه از حدیث منقول مفهوم میشود در صورتی است که استثناء معارض سکلام قطعی الصدق نشود مثل آنکه کسی گوید انشاء الصدق بامت قایم نخواهد شد و انشاء الله البهیم مغفوره خواهد شد و انشاء الله و حال نخواهد بود که درین صورتها استثنای لغوی افتد و الله لا ینزل له نقط

بسم الله الرحمن الرحیم

قال الله تعالى ان تمسکتم حسته تسوهم وان تصلکم سبی یفرعوا بها وان نصبروا تصبروا و اتقوا لا یضركم کیدهم شیئا ان الله بما یعلمون محیط قوله بما یعلمون محیط قوله بالقرارة السبعة المتواترة فرارتم بالاتفاق فی جمیع الروایات بالکعبة و وافهم علی ذلك الثلثة الباقية من العشرة الذین اختلف فی تواتر قرارتهم و الاصح تواتر ایضا عند المحققین من اهل القراءة و هم ابو جعفر بن زید بن القعقاع و یعقوب بن اسحاق الحضرمی و خلف بن هشام البزاز و ایضا و افهم علی ذلك من القرار الذین اختلفت الامتة علی شذوذ قرارتهم ابن محیصن محمد بن عبد الرحمن الهملی و الترمذی بن یحیی بن البزار و قرأ بالخطاب الحسن البصری من روایة شیخه بن ابی نصر البلخی و الدوری عنه و کذا قرأ بالخطاب الأعمش سلیمان بن مهران الکوفی من روایة الحسن بن سعید المطوعی عنه فقط قال فی انحاء فضلاء البشر بالقرارة الاربع عشرة و هو کتاب معتبر فی تنقیح القراءة و الروایات صنف عام اثین و ثمانین جزءا و قد راجع صاحبی تألیف سائر الكتب المصنفة فی هذا الشأن لکتاب البشر فی القراءة العشر و طبعه النشر و تقریب النشر ثلاثها للشیخ حافظ العصر ابی الخیر شمس الدین محمد بن محمد بن محمد بن علی بن یوسف الجزری رحمة الله علیه و کشر الطیبة للامام ابی القاسم عقیلی الشهیر بالنویری و الکتاب اللطائف للعلامة المحقق شهاب احمد بن محمد بن ابی بکر القطانی شاح البخاری مانصه عن الحسن و المطوعی بما عملون محیط بالخطاب التقایا او التقدير قل لهم انتهى کلام صاحب الالتاح و قد ذکره فی فرش الحروف فی سورة آل عمران و قد ذکر فی مقدمته کتابه ان القراءة بالنسبة الی التواتر و منه ثلثة اقسام قسم اتفق علی تواتره و هم السبعة المشهورة و قسم اختلف فیه و الاصح المختار تواتره كما تقدم و هم الثلثة بعدا و قسم اتفق علی شذوذه و هم الاربعة الباقية تقدمت فرارة السبعة عطفة فکذا ابو جعفر مثلاً بکتاب اللطائف و هو مرادی بالاصل فان وافق احد من الاربعة قلت بعدا سبقت کلام علی تملك القراءة و افهم الحسن مثلاً فان

تحقیق قرارته
بما یعلمون محیطاً

من الكتب انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لما خيره عائشة قال لبا ولا عليك ان لا تعجلي حتى تستامري ابوبكر
وفي صحيح مسلم حتى تستشيري ابوبكر وفي مسند احمد عن جابر عن عاصم بن ابوبكر الى كرواهم ومان النبي ولا يشبهه ان لم يزل في سنة
السادسة من الهجرة او الخامسة كما هو مذكور في الاستيعاب وغيره من كتب الصحابة فيلزم تقدم قصة التخيير على وفاتها
واجاب عنه القسطلاني بانكار وفاتها في السادسة وقال تحت قوله حتى تستامري ابوبكر وهو بين رد على من زعم ان
ام رومان ماتت سنة ست من الهجرة فان التخيير كان في سنة تسع انتهى ولا يخفى على امثالكم من جهالة العلماء
ان هذا الرواية ليس اولى من العكس فان وفات ام رومان في السادسة مالم ينقل خلافه بل نقل عن الواقدي انه قال
لوفاتها قبل السادسة ليؤيد كون التخيير في الخامسة باحكام النفاس ايضا في تفسيره حيث قال لما نصر الله تعالى
رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فتح عليه قرظته والنضير ظن ان اوجاهته اخضع بنفائس اليهود وخاضعهم فمعدن
حول وقلن يا رسول الله بنات كسرى وقصير في الحمل والحمل ونحن على اماره من الغفلة والضيق الى آخر القصة وهذا
الوجه اضعف الوجه بانظم القرآن حيث ذكر هذا التخيير عقيب ذكر فتح قرظته بقوله وادرككم اضهم وديارهم وامرهم وابلجته
اشمال هذه الاشكال في تاريخ الوقائع كثيرة صعبة كما يظهر بعد تتبع كتب السير وما ذكره عن وجوه الجمع اكثرها
غير قوية ولله وراح صاحب سيرة الشامية حيث بذل الجهد في تطبيق مختلفات حسن بذل ولم يتنافس عن الروايات
كلها لكن ذلك الكتاب لا يحضر في الآن من هذا المقام فان اتفق حضوره في بلدكم فليراجع في هذا المقام فانه يشفي
الخليل ويروي الغليل واما حديث سقوطه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم عن الفرس فلا اشكال فيه لاحتمال تعدد
السقوط فيكون مرة في خامس الهجرة ومرة مع الالاء والمعلم ثم ان ههنا قصة اخرى شبيهة بقصة الالاء
وهي ما رواه ابن عباس انه سأل امير المؤمنين عمر الفاروق رضي الله تعالى عنه عن جوعه من الحج عن المرأتين
اللتين نظاهرتا على رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وهي بطيها مذكورة في بعض النسخين وغيرهما وفيها ان
رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم جمر نساءه وفي رواية اغترل وجلس في مشربة واشتهر من الناس
انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم طلق نساءه حتى جابر بن عبد الله واستاذن على النبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم
من مشربة الى آخر القصة ولا يشبهه في وقوعها في التاسعة اذ وقع في اولها اننا كنا نخوف ملكا من ملوك غسان
فذكرنا انه يريد ان يسير الينا فهددنا منته فاذا صاحبي الانصار يرق الباب فقال حدث
اليوم امر عظيم فقلت جابر انساني فقال لابل اشد من ذلك الى آخر القصة ولا يشبهه ان خوف النساء كان
في التاسعة لاقبلها لكن لم يذكر في الصحاح ان هذا الجوان كان الالاء آية التخيير نزلت بعده الا ما وقع

القضيتين في المجلس في المشربة وصلاة صلى الله تعالى عليه وآله وسلم هم جالساً وهم قيام لا كونهما في
 في زمان واحد **جواب** السبب في حكم هؤلاء الاعلام بان قصة التخيير والايلار كانت في سنة تسع اموي
 الاول ما اشار اليه الحافظ من كون ابن عباس من رواة هذه القصة وقد مره كان بعد الفتح لكن فيه ان
 ابن عباس كثير الارسال عن الصحابة روى قصة المعراج وقصة بدر وغيرهما فلعل روايته لهذه القصة ايضا
 مرسله ومرسل الصحابي حجة والثاني ما وقع في تفسير ابن جرير وابن المنذر وابن ابي حاتم في روايته هذه القصة
 عن قتادة بن دواحم وكانت تحته يومئذ تسع نسوة خمس من قریش عائشة وحفصة وأم حبيبة بنت ابي سفيان
 وسودة بنت زمعة ولم سلمة بنت ابي امية وكانت تحته صفيية بنت حيي الخبيزة وميمونة بنت الحارث الهلالية
 وزينب بنت جحش الاسدية وجويرية بنت الحارث من بني لهطلق وداود الجاشي الى آخر القصة ولا شك
 ان اجتمع هؤلاء الاذواج لم يتحقق الابدع السابعة من الهجرة ولم يكن قصة التخيير في الثامنة لان وفات زينب
 بنت رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم كانت في سنة ثمان باجماع الموضين وقصة التخيير وقعت بعد
 وفاتها باجماع الموضين ايضا فعين ان يكون في التاسعة والثالث ما ذكره البكر النفاس في سبب
 نزول آية التخيير ان ام سلمة سالتة ستر اسعطا وسالتة ميمونة حلته يمانية وسالتة زينب ثوبا مخططا والبر واليا
 وسالتة ام حبيبة ثوبا سماليا وسالتة كل واحد حشيتا الا عائشة فانهت وبالحكمة هذه القصة على ان قصة التخيير
 وقعت بعد اجتماع هؤلاء النسوة عنده صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فلذلك ذهب اليه هؤلاء المشهورون
 من اهل السير اما قولكم بعارضه بالخروج ابن ابي شيبة عن عبد الله بن شداد انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم
 من روج بعده ام حبيبة وجويرية ثم فلعلكم قلتم هذا اللفظ عن نقله عن ابن ابي شيبة والافرواية ابن ابي شيبة
 هكذا اخبرنا عبد الله عن اسرائيل عن السدي عن عبد الله بن شداد في قوله تعالى ولا تبدل بين ازدواجها
 اهل ذلك لوطقهن لم يكل لان يستبدل وقد كان النبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم يكل ما يشاء بعد
 ما نزلت وتحت تسع نسوة فزوج بعله ام حبيبة وجويرية انتهى بلفظه قالوا وجب التام في هذه الرواية حتى
 يتضح المراد وينفع المطرقة والفساد فان سياق الرواية مشعر بان قوله فزوج بعله حالته بتقديده محظوظ
 على قوله وتحت تسع نسوة فانها حالته ايضا لان كون التسع تحتها لا يتحقق كجوابها تحتها كما لا يخفى ولما رواه زيد
 بن ارقم فان اسند موته الى كتاب اثنين حالما في مراجعة ذلك الكتاب لكن يعارض ما اخبره هؤلاء
 الاعلام معارضة قوية انه وقع في قصة التخيير في صحيح البخاري وفي صحيح مسلم وفي مسند احمد وغيره

تحقیق در آیه
انما المشركون

ما نفیس خلیجان یکیند صحیح مسلم حدیث دوم صحیح بخاری کنت سمعنا الذی یسمع فی دبره الذی یرى فی
من تفسیر فتح الغزیر قوله تعالی انما المشركون نجس و اختلف فی هذه النجاسة التي دلت علیہ الایة فی حق
المشرك فقول البهادی من الیه الزیدیة ان اعیانهم نجسة کالکلاب و انخساریر استدلال باخرجه ابو الشیخ
وابن مردویه عن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من صلیح مشرکاً فلیتوضأ و یرغیل کفیه
و بما اخرج ابن مردویه عن هشام بن عروة عن ابیه عن جده قال استقبل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
جبریل علیہ السلام تناول به فابی ان یتناول فقال یا جبریل ما منک ان تأخذ بیدی قال لک اخذت بید
یهودی فلو کنت ان یمس یدمی ید اقد مسها ید کافر فذکر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما فتوا فتناوله یدیه
فتناولها فی هذا الاسناد لال نظر ظاهر فان وجوب الوضوء من مس الاعیان النجسة لم یرو فی الشرع و انما یجب
غسل موضع الاصابة فقط فلو کان المشرك نجس العین لم یوید فی مسه بالوضوء بل هی نجاسة اخرى و سبانی
تحقیقها انما التمسک بقوله فاما تمسک بقوله فلا یقرؤ المسبح الحرام فواهی جدا اذ لو کان هذا الیهی لنجاسة عنینهم لم یحتمل
بالمسبح الحرام و هو ظاهر علی انه وقع فی مسند عبد الزراق و فی تفسیر ابن جریر و ابن المنذر و ابن مردویه و ابن ابی عامر
و ابی الشیخ عن فتاوة فی مسند احمد عن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا یدخل المسبح الحرام مشرک
بعد عامی ثم ابا الابل العبد و خدمه فلو کان النجاسة الشرك نفسه لم یکن لاستثنای اهل العبد و الملائک
و جله ذلك اتفق الفقهاء الاربعیة علی طهارة ابدانهم و احتیوا علی ذلك بالنقل و العقل اما نقل فلان قد شاع
و استفاض من لدن قرن الصحابة الی یومنا هذا الشرب من او فی المشرکین و الشرب من یدیهیم فقد
شرب حذیف بن الیمان فی الدین من یدیهقان کان هناک و کذا فوضأ عمر من بیت نصرانیة الی
غیر ذلك و ایضا کانوا یلبسون الثیاب المجلوبة من الهند و السند و الخیش و البربر و محجوس فارس
و خراسان من غیر تکمیر و یتناولون المایعات المجلوبة با یدیهیم کالعسل و السمن فلو کان ابدانهم نجسة لما
فعلوا ذلك و خصوصاً اهل الکتاب من الیهود و النصارى فان نکاح نسائهم حلال بالاجماع و هو دلیل ظاهر
علی طهارة ابدانهم و ما یسل من عرفهم و اما عقل فلان ابدانهم لو كانت نجس العین لما تبدلت بسبب الاسلام
فان الاسلام لا یؤثر فی ابدانهم بل فی ازواجهم فقط و عندی فیه بحث لان انقلاب الحقيقة منظر بالاجماع
کما قالوا فی الحکم الملتقى فی المملکة و غیره من الصور فقول لما سلم الکافر و اختلف احکامه فی کونه معصوم
الدم و کونه اهل الشهادة و الکفارة و الولاية و غیره فان تبدلت حقيقة حکما و ان لم یتبدل حقيقة کما یطلبی

فی مسند عبد بن حمید و صحیح مسلم و تفسیر ابن مردودیه فی آخره القصة فقلت لہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ
وآلہ وسلم انما كنت فی العرفة تسعا و عشرين فقال یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ان اشہم قد يكون تسعا و عشرين
انہی فان لم یکن وہم من بعض الرواة فہا لایا آخر و علی ہذا یملک الجمع بان الایام السابق القارن للسقوط عن
الفرس وقع فی خاس البجرة فی حیوة ام رومان قبل تزوج مہوثة و ام جہیثہ و جویرة و ہو الذی نزل بعدہ التخییر
وكان سبب ذلک الایام طلب المال و الدنیا من الازواج و ہذا الایام کان متاخرا عن وفات ام رومان
بعد اجتماع التسعة من النسوة غیر مقارن السقوط عن الفرس و لعل النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم تلا آیت
التخییر بعدہ الایام ایضا تاکیہ و تقریر السابق فظن ان التخییر وقع سنة تسع بل الذی یتضح من تتبع الروایات
ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کان اذا تزوج امرءة جدیدة او اجتمع عنده تلام علیہا او علیہن آیت التخییر
تبدل فی المجدیدة و تاکیہ اللقیات و ہذا یندفع الاشکال بین ما فی الصحاح من طریق ابن شہاب عن عروہ
بن الزبیر عن عائشة ان ازواج النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم تالین عائشة فی اختیار النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم لم تختہ الدنیا منہن احد و بین ما رواہ ابن اسحاق ان فاطمة بنت الضحاك بن سفیان الکلابی
السی تزوجہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فی سنة ثمان اختارت الدنیا نہبت عقلا و كانت
تلفظ البع و تقول انا لشیقة و کذا رواہ ابن معمر عن عیبر بن سعید عن اسیہ عن جدہ الا انہ قال غیر العامریة اختارت و ہا نکحت
بعد لقول انا الشیقة انہی ہذا یمسہ فی فی ہذا الوقت مع انتشار الخواص و اختلال الحفظ و الادراک و لقد لقی خبايا
فی زوايا المقام الخفی علی امثالکم من العلماء الاعلام سلمکم اللہ و البقاکم و السلام اولاد آخرہ فقط

رفع اشکال
زیرا یہ ہوالذی
خلق السموات

و رأیت ہوالذی خلق السموات و الارض فی ستة ایام ایام مذکور خلق آدم بعد العصر نہبت تا اشکال بشہ
وحتاج بحمل ایام ہر ایام اللہ کرد و بلکہ مراد ایام در اینجا و فعات اندامی فی ستة و فعات چنانچہ تفصیل آن
و فعات در سورہ سجہ مذکور است و در تفسیر فتح الغزیز بشرح ان بوجہ ستونی مذکور شد چون ابنوقت حواس
درست نبود نقل از مسودہ آن ممکن نشدہ و در حدیث خلق التریۃ یوم السبت الی آخرہ مذکور خلق ابن اشیاست
کہ درین ایام واقع شدہ بعد از خلق السموات و الارض بزبان بسیار و سبت را کہ زمان فراغ و احد را کہ زمان
ابتداء خلق فرمودہ اند در خلق السموات و الارض است نہ در خلق امورارضیہ و معنی تربت درین حدیث مراد
ارض نہایت بکامہ و ازان قدر صالح اراض است برای زراعت و نبات و افراض ینقدر از تمام ارض بعد مدت و ازان ارض است و این
حدیث چند صحیح مسلم واقع است اما ہر گز گفتمہ کہ فی النفس منہ شیء ذی نفسی تصانیف خود گفتمہ است کہ در صحیحین بکلی وجود شدہ

ولما اختلف طبقات النجاسة كان لكل منها علم خاص بها، والطبقة الاولى فوجب على الخاص والعام الاجتناب عنها في كل المواضع في كل الاوقات الا عند الضرورة كصاحب الرعات الدائم من في مناه، والطبقة الثانية فوجب الاجتناب عنها للخاص الا في رذوى الشرف منهم كحرمات مال الصدقة على بنی نهم دون غیرهم، والطبقة الثالثة الفساق في حال الصوم باخيتة والكذب ايضا في تلك الحال وفي حال الطهارة واما الطبقة الثالثة فلم يجب الاجتناب عنها على احد وانما ظهر اثرها في المسجد الحرام الذي هو قبلة الصلوة والموضع المختص بالله تعالى وقد قاس مالك سائر المساجد على المسجد الحرام في هذا الباب فمنع من ادخال المشرك فيها ايضا لكن الجمهور فروا بين سائر المساجد والمسجد الحرام لان سائر المساجد كالخليفة لا تطل له وهو الاصل في كونه قبلة مختصة بالله تعالى فلم ترتبه ليست بغيره من المساجد وان شئت زيادة توضيح لهذا المقام فاعلم ان الارض كلها لله ولهذا المعنى قال الشارع جعلت لي الارض مسجدا وظهر اذا ما رجل من ايتى اوركته الصلوة فليصل ولكن دعوى الملاك فيها اوجب شبهة في كونها لله فوجب افرار حصته من الارض ثلثه لله بان بنی لعبادته فقط وهي المساجد فنصارت تلك المواضع مختصة بالله تعالى بتخصيص بالكلية لا بتخصيص الله تعالى والمسجد الحرام وكذا المسجد الاقصى اختصا بهما بالله تعالى بتخصيصه تعالى لتلك الموضعين فيما شرف البقاع المنسوبة الى الله تعالى مطلقا وتمثل مثالا لذلك فنقول السلطان المستولى على اقليم من اقاليم كل ذلك الاقليم ونسبة جميع البقاع اليه على السوية ثم ان بعض البقاع خصصت بالنسبة اليه كوضع مجلس الحكم من كل قسبة وقرية فهذه حال المساجد العامة وبعض البقاع خصصه السلطان بنفسه لاجل نفسه كالقلعة التي هي دار الخلافة وهي قبلة المتوجهين اليه فهذا حال المسجد الحرام ولذلك جعل باحوارها ايصا وفيه صيد لا يقتل فيه عدو ولا يذلل فيه الا بترك الزينة والتطيب وغير ذلك من محظورات الاحرام وقد جرت عادة السلاطين بانه اذا اذنوب واحد من رعيتهم ذنبا عقيب عليه فاذا اذنوب ذنبا شديدا لا يقاس معه غيره من الذنوب منع من الذنوب في حرم السلطان فكذلك المشرك لما يخس عبادة غيره منه منع من دخول بيته الحرم المختص به وليس جميع المساجد كسجد الحرام في هذا الباب والله اعلم بالصواب انتهى فقط

توضیح در آیت
نخستین و دومین

ف در آیت نخستین و دومین القیامة امی توجیه اقوی همین است که مراد کوری ظاهر است اما آن کوری ظاهر شیخ و مثال کوری باطن خواهد بود که در دنیا داشت چون عالم آخرت شیخ معانی و تصدیق حقائق است بصورت مناسبه و تشبیه مشکله معنی عمی که در دنیا بود بصورت عمی در آن روز بروز خواهند نمود و چون

اذا بلغ والعبد اذا امتنع فلا بعد في ان يعد هذا القبول انقلابا بحقيقة وحكم بطهارة بدنه بعد الحكم بنجاسته وقبولهم
 ان الاسلام لا يؤثر في ابدانهم بل في انواهم فقط قلنا ان اردتم ان الاسلام لا يؤثر في ابدانهم بالذات مسلم
 ولا يضرنا لانا لا نقول بالتأثير الذاتي ولا يحتاج اليه في انقلاب صفة النجاسة الى الطهارة وان اردتم انه لا يؤثر
 مطلقا ولو بالعرض فمسدود المنع امر من صيرورته بعد الاسلام معصوم الدم وانما هو من احكام البدن فكذلك
 هذا وذلك لان الروح مع البدن متمزج متمزج اجزا قويا يسري به احكام احدهما الى الآخر فاذا طهرت الروح
 بالذات طهرت البدن بالعرض وتحقيق المقام ان النجاسة المعنوية في الشرع على طبقات شتى ولكل طبقة
 حكم خاص بها فالطبقة الاولى النجاسة بحسبته ونقسم الى ثلاثة اقسام لانها اما ان يدرك بالوهم فقط
 ولا يساعده في ادراكها العقل بل يكذب ويخالف مثل الخاط والبراق والاداء في المعدة للبول والبراز قبل ان
 تطلع بهما وبعد تطهيرهما بغسل فهذا القسم يسمى بالمتقدرات فلا يسمى بالنجاسات ولجنب عنها مشغلت لا تطهر
 وبهذا هو الفرق بين التنظيف والتطهير وقد اعتبرنا الشرع في كنس المساجد ووضع الصلوة فاعرفنا البراق في السجدة
 والنهي عن الصلوة في موطن الابل والحمام وغير ذلك داما ان يدرك بالوهم والعقل معا وهي النجاسات الحقيقية كالبراز
 والبراز والدم المسفوح وفضلات الحيوانات وغير ذلك واعتبرنا الشرع ايضا فاجب غسلها عند ارادة الصلوة وحرم
 تلويث البدن والنياب بها بلا ضرورة لمجة داما ان يدرك بالعقل فقط ولا يساعده الوهم في ادراكها وهذا القسم على
 ضرب مختلف منه ما يدرك العقل بعد التورن بالشرع وهي النجاسات الحكمية كالحديث والجنابة والحض والنفس
 فان نجاسته البدن كله بخروج الحديث والمنى او دم الحيض والنفس مما لا يدرك الوهم لكن العقل بعد ما تنور بنور
 الشرع يدرك ذلك كالوجدانيات ويتاخر بها كما يتاخر من النجاسات الحقيقية بل اشد ومنه ما لا يدركه
 العقل الا بعد محالطة الملائكة ومصاحبتهم كنجاسة الكذب والخيانة واليمنية وبعض الاخلاق الفاسدة الكائنة في
 جوهر النفس وقد ورد في الحديث الصحيح انه اذا كذب العبد يتابعه عن الملك ميل من متن ما جاز بك نجاسته انحر
 والمسكرات المظينة ونجاسته وراهم الربا ونجاسته الزناة والزواني وهذا القسم بالحقيقة من الطبقة الثانية عني
 النجاسة الروحانية لكن لما اثرت في الاسمال والاخلاص التي تزول بالادب ان ظهر اثره في البدن عندا لتعلق
 والمصاحبة بالملائكة ولذلك اجتنب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن اكل القدر الذي فيه البقولات
 وقال لصاحبه كل فاني اناحي من لاناحي والطبقة الثالثة النجاسة الروحية التي لا يظن اثرها على البدن
 بوجه ما وهي نجاسته للاعتقاد الباطل واشد انواعه الشرك فبهذه النجاسة لا يدركها العقل بوجه من الوجوه

کلام هر گفته که گمان آنست که طوفان خاص بقوم نوح باشد نه بر سائر ارض و لام در اندر علی ارض
من الکافرین و یا را برای عهد باشد تا لازم نیاید عموم نبشت نوح علیه السلام گفته که قصه درایت و جملنا ذریه
هم الباقین اضافی است یعنی الباقین من قوم جواب تخصیص الطوفان بقوم نوح دون سائر الارض
لم یقل به احد من السلف و الخلف و لا عبرة با کاذب اليهود و الحق ان نبیة نوح علیه السلام کانت عامته
بجميع اهل الارض و بلغت دعوتہ الى کلهم فی مدة الف سنة الا خمسين عاما فلزمهم بحجة و صرح تعذیرهم فی
سنة الله لم یجمع اهل الارض کالقوم علیه السلام لکن فی ذلک الزمان خاصته دون البعد و نبیة نبینا
علیه السلام عامته لجميع اهل الارض فی کل عصر و زمان الی قیام الساعة و لهذا وضع الفرق بین المؤمنین
عموماً و خصوصاً و امتاز نبیة صلی الله علیه و آله وسلم بالعموم المطلق فقط

سوال قوله تعالى وبقعه بسکون قاف بیضاوی سکون قاف راعل بر مشابہت آن بکفت و فخذ کرده
و قیاس ذن فعل بر وزن اسم مستبعد است **جواب** اما قوله تعالى وبقعه بسکون القاف فمبني على
تشبيهه القفه الذي هو جزر الكلمة بفخذ لا مجموع الفعل بالاسم و هذا التشبيه انما اثر في تسهيل القراءة و التفظ
لاني تحليل جوبه الحکمة و لا باس بنیاس الفعل علی الاسم فی امر يعود الی التفظ و القراءة فان عسر الاداء و اشترک
بینهما و حصول التخفيف و التسلکین فیها سوار عنه اشترک العلمة یجب اشترک الامر و لا یتمتع و جود الفارق من
نحو الاسمیتة و الفعلیتة مثلا و ذلک الفارق یرجع الی معنی الکلمة و توابعها و بناه الی التفظ و القراءة و لا العلم
قوله تعالى ویدی القرئی اعلم انه تعالى ذکر فی البقرة ذوی القرئی یدون الباء و فی النساء بذی القرئی
بالباء و لا بد لتغیر الاسلوب من نکته و الذی ظهر لی بعد التعمق ان آیات النساء من اولها الی ههنا مسبوقة
لذکر الاقارب و احکامه من الموارث و الوصایا و الصلوة و کل ذلک امر مطلوب و التوکید فیہ مناسب مستحسن
مخلاف آية البقرة فانها حکایة عما مضی من اخذ بیثاق بنی اسرائیل لم یطلب فیها شیء من احد فلم یکن محلا
للتاکید فقط - **قوله تعالى** فاسمحو ابوکم و ایدکم قد وقع فی سورة المائدة فاسمحو ابوکم و ایدکم منه و التکملة
فی الخذف و الزیادة ان المائدة تقدم فیها تفصیل الوضوء و تفصیل واجباته قصدا بالذات فناسب ذکر
واجبات الیتیم بالاستیعاب فزید منه اشعار بان اتصال بعضه بالبدن شرط و هذه الایة جارت تباهی
الوار و من قربان الصلوة مع شغل الذهن و ما یدکر تبعا لا یکن محلا للتفصیل فقط **قوله تعالى** و من اشترک
بالسنة افتتری انما عظیم اعلم انه وقع فی آخر هذه السورة فی خاتمة هذه الایة فحصل صلا لا لعبد و لكنه لشیء

کلمة و تفسیر
لفظ بقعه

نکات عجیبه

خداوند آفرید و در یافت خواهند پرسید که کم خشنی اعمی ای فی الظاهر معانی گشت بصیرا بالعب الظاهر
والقاعدة ان الاعادة تكون على وفق البداية فيقال له ما كنت بصيرا قط بحسب الباطن بل كنت كذلك اعمی
القلب عن آياتنا فظهر اعمی الباطنی منك بصورة اعمی الظاهری لان هذه النشأة نشأت ظهور الامور الباطنة
بالصور الظاهرة و اگر اعمی را بر حیرت بصیرت حمل کرده شود سباق مخالفت می نماید زیرا که وقت گشت بصیرا با اعمی
و گذر آنک است آیتنا فسیبها و گذر آنک الیوم تنسی نیر و لالت میکند بر آنکه انگیس در دنیا جابل یا متجابل بود
پس اگر در آخرت نیز همان قسم جابل بر خیزد وجه مجابات چه باشد و بر وی چه ضرر مترتب شود و سباق این
لفظ نیز دلالت میکند که این حالت اود در مقام مجازات بر اعراض از ذکر الله خواهد داد - آیدیم بر آنکه چون اعمی
را بر اعمی ظاهر حمل نمودیم با آیات دیگر مخالف می افتد که اسمع بهم و البصر یوم یا تو نسا لکن الظالمون الیوم فی ضلال
مبین و مانند آنست اگر چه مطابق آیات بسیار میشود مثل و نختشر بهم یوم القیامة علی وجوههم عیاء و کلبا و صلا و لهن
قیل لابن عباس رضی الله عنه الیس قال الله تعالی در اسی المجرمون النار و قال سموا لها لفظا و زفیر و قال
و هو هنا لک بشور انک یف یكون عیاء و کلبا و صلا فاجاب رضی الله عنه بانهم لایرون مالیرهم و لای نطقون
بحجة و لای سمعون ما یلزم مسامعهم و تحقیق جواب ازین تعارض آنست که در ابتدا حشر صورت مثالیة تعامی
و تصایم ایشان از دلایل حق و سکوت ایشان از بیان حق بصورت کوری و کرمی و گنگی ظهور خواهد نمود
و من بعد که محض تجلی قهر الهی خواهند ایستاد و کشف عطا بکلی خواهد شد بنابراین تجلی حواس ایشان
قوت تمام پیدا خواهند کرد و دلالت تجلی هو الشار الیه بقوله تعالی یوم یقوم الناس لرب العالمین و لبقوله
و اشرفت الارض بنور ربها و وضع الکتاب و حبی بالنیین و اشد شهداء و فی لفظ الایتن الیشعر لهذا
الطریق من الجمع حیث قیل نختشره اعمی و یختشرهم یوم القیمة علی وجوههم عیاء و کلبا و صلا و قال اسمع بهم
و البصر یوم یا تو نسا وقت حضور التجلی القهری و الله اعلم فقط

سوال جمهور مفسرین در کرمیه جلنا و ریتهم الباقین فکر کرده اند که تمام آدمیان روئے زمین و طوفان
غرق شدند و کسانیکه بانوح علیه السلام در کشتی نجات یافتند از آنان عقب نماند مگر از سه پسر نوح علیه السلام
و لهذا نوح را آدم ثانی گویند چون سنت الله تعالی بران جاریست که بیچکس را پیش از بعثت رسول
و اتمام حجت عذاب نکند از اینجا لازم می آید عموم نبوت نوح بر تمام خلق و از آنرا خصائص خاتم النبیین شمرده
از علیه و علیهم الصلوٰة و السلام و صاحب مواهب لدنیة از ان جوابها داده و صاحب تفسیر مظهری بعد نقل

بطلان تخصیص
طوفان بقوم نوح
علیه السلام

ان نحن انما نشأ كون الانسان في التكليف فليكن تخصيصه بالانسان واجباً بانه ليس في الآية دلالة على تخصيص الانسان مطلقاً بقبول الامة بل مفادها ان السموات والارض والجبال لم يقبلها وقبلها الانسان ممتازاً عنها ويحجز ان يكون قبلها غيره كما نحن ايضا وفيه ان المقام يقتضى التخصيص للطلق لانه اما مقام مدح او مقام ذم وكل منهما لا يتأتى بدون التخصيص وقد يجاب بان الانسان اعم منه لان نحن ايضا انسان نأمرى وزيادته على خلاف استعمال القرآن في التخصيص ان القابل بالاصالة للتكليف هو الانسان واما نحن لما كانا راسداً لوجوده فابالغ فيه صاعداً بالتبع من اهل التكليف فالقائم بهذا المنصب في عالم الارواح اصالة هو الانسان وقد سبق مثاني مواضع من هذا التفسير ان نحن نسبتهم الى الانسان كنسبة الغالب الى اقل المصنوع او كنسبة الجزئية الى البهية المعمورة وانهم نشأت ناقصة للانسان وان وجودهم كالنوطية المنهية لوجهه ولما كان اول الفكر آخر العمل تاخر وجوده زماناً ولكن تعلقت به العناية اولاً فبهم بالغوه في كل الامور المتعلقة بهذا الباب استنبه -

نقلنا عن مسودة فتح الغزير في سورة آل عمران قوله تعالى قل انما بأمه وما انزل علينا نطق

تعدية لفظ الوحي بالي وعلى اعلم ان الوحي ينزل من فوق السموات وينتهي الى الرسل فيعدي ليعمل تارة نظر الى الاعتبار الاول المتقضى للاستعلاء وبالي اخرى نظر الى الاعتبار الثاني المتقضى للانتهاز وقد نطق القرآن بالاعتبارين جميعاً فالاول في هذه السورة والثاني في سورة البقرة في الكلام في تخصيص احد الاعتبارين باحد السورتين بل له وجه قالوا لوجه في ذلك ان هذا الكلام وقع في سورة البقرة تحت قوله قالوا هم منها بحسب قوله قل فظاهر ان الرسول يات به الوحي بطريق الاستعلاء والامة ياتيهم الوحي بطريق الانتهاز لانه انما يصل اليهم بواسطة الرسل ولا يقع عليهم وقوعاً استعلائياً فناسب كل اعتبار موقوعاً في هذا القول لقوله تعالى وانزلنا اليك الكتاب وبقوله امنوا بالذي انزل على الذين امنوا وجعل النهار تحقيق الذي لا غبار عليه ما استغفرت عن شئني واستاذني قدس سره عمن عرض التفسير عليه وحاصله ان نزول الوحي ووقوعه حيث ما كان انما هو بطريق الاستعلاء سواً في ذلك النبي والامة لكن اذا اعتبر الوحي من الاشياء المنزلة الواقعة كالماز المنزل والسكنية المنزلة ولذلك لا ترمى لفظ النزول مستملاً في القرآن وكلام العرب العرباء لا المتعدي ليعلى نعم الوحي له اعتبار آخر ودار النزول وهو انه كلام ففهم ملقى في بركة السامع ولهذا لا اعتبار له وصول وانتهازه الى الخاطب اى مخاطب كان كوصول المخطوط والرسائل الى من يصلى فيه فيبحث ما عدى بالي نظر الى هذا الاعتبار سواً في ذلك النبي والامة والقانون الذي يظهر من تتبع الكلام المجيد في مراعاة

كلمة وتعدية لفظ
وحي بالي وعلى

هذه الآية نزلت في سياق قصة اليهود وتحريفهم وقولهم افتراء على الله وقولهم عزير بن الله فناسب ختم الآية
بذكر الافتراء العظيم والآية الآية نزلت في العرب وعباد الاصنام بغية الاستدلال بكتاب فناسب ختم الآية
بالضلال البعيد لانهم في ضلال بعيد عن الحق والكتب المنزلة وايضا الآية الآتية قد سبقها قوله وما يضلون الا
الفهم فناسب ختم عالم الضلال فقط **قوله تعالى** فمنهم من آمن به ومنهم من صد عنه اعلم ان تعالى قال
في اول التغابن فمكلم كافركم مومن فقدم المومن على الكافر بهنا وعكس في التغابن والوجه ان هذه الآية
دقت بعد قوله فقد آتينا ال ابراهيم الكتاب والحكمة والاصل فيهم الايمان والكفر طر عليهم باخوار غيرهم لايم
داية التغابن في خاصية المشركين من فريش والكفر كان اصلا فيهم والايمان طر على بعضهم باجابه دعوة
النبي فلا جرم قدم ما هو الاصل في المومنين والله اعلم فقط

ونشير معلوم شريف خواهد شد که در بعضی احکام ظاهر قرآن دلالت بر چیزی می میکند که با حادث متواتره
آن ظاهر متر وک گشته مثل حتی تکلم نروجا غیره فانه يدل على اكل بجر والنكاح بدون اشتراط الوطى كما هو
الیه معید بن السیب ومثل ومن قتل مومنا خطأ فتحریر رقبته مومنة ودیة مسلمة الى اهل فانه بظاهره يدل على
وجوب دية الخطأ في مال القتال دون العاقلة كما ذهب اليه النجاشي قاطبة - پس تمسك بمثل این ظاهر اصلا
خند نمیشود و این خطأ اجتهادى لبسته معفونیت زیرا که در غیر محل اجتهاد واقع شده و چون در غیر محل اجتهاد
واقع شود و خطا کنه اصلا اعتبار ندارد لانی حق ذلك المجتهد ولا فی غیره و كما صرح بذلك صاحب الیهادیه فی
بحث التحلیل -

ن این با نسخ
موسی کر فاده
و علی محمد
نسخه کج رویه

سوال صاحب المدارك حمل لفظ الجحمة في قوله تعالى واجعلوا بينه وبين الجحمة نسيابا وقد علمت الجحمة على الملا
الى آخره قال **جواب** قوله تعالى واما الاول مقام معلوم الاربع في تفسيره انه قول الملائكة ومن هذا وقع في
القرآن في مواضع منها قوله تعالى واما نزل ال ابا مر يك وانه من قول جبريل بالفاق الروايات واما حمل الجحمة
على الملائكة فببدي كل البعد ولا ي مسلم الاصفها في تفسيره كبرية تجتهد في اداء المناسبات والشار الربطى في مثل
هذه الآيات ويحملها على غير معانيها للثبوت فقط **قوله تعالى** انا عرضنا الامانة وهى اما التكليف والية الثبوت
والعقاب واما الطاعة على خلاف مقتضى الطبيعة بالا اختيار واما حدود الشريعة واما الاحكام اللتى لا يظلم للغير الا
بإظهاره كالصوم والوضوء وغسل الجنابة كما نقل عن قدار المفسرين واما الانصاف بمجبع الاسماء الحسنی كما
اختاره الشيخ الاكبر في الفتوحات واما الخلقة والرياسة كما اختاره احملي وغيره من العرفاء وير على الاول

ثلاثة عشر حديثاً للملازمة حديثان اللفظ خمسة عشر حديثاً المظالم والنقص احدى اربعون حديثاً الاشربة
اثنان وسبعون حديثاً الرهن تسعة احاديث العتق احدى اربعون حديثاً المكتات ست احاديث الحب
تسعة وستون حديثاً الشهادة ثمانية وخمسون حديثاً الصلح اثنان وعشرون حديثاً الشهود اربعة وعشرون
حديثاً الوصايا احدى اربعون حديثاً النجاء والسم طئتان وخمسة وخمسون حديثاً بقیة الايضاً اثنان واربعون
حديثاً فرض الخمس ثمانية وخمسون حديثاً الجزية والموادعة ثلثة وستون حديثاً بذر الاطلاق مائة حديث وحديث
الانبياء والمغازي اربعة وثلاثين وعشرون حديثاً وجزء آخر بعد الغازي مائة وثلاثون حديثاً التفسير مائة
واحد وعشرون حديثاً فضائل القرآن احدى وثلاثون حديثاً النكاح والطلاق مائتان واربعون حديثاً
النفقات اثنان وعشرون حديثاً الاطعمة سبعون حديثاً العقيدة احدى عشر حديثاً التقعيد الذبايح وغيره سبعون
حديثاً الذبايح والاضاحي ثلثون حديثاً الاشربة خمسة وستون حديثاً الطب تسعة وتسعون حديثاً القرى
احدى اربعون حديثاً اللباس مائة وعشرون حديثاً الاداب مائتان وست وخمسون حديثاً الاستبذان
سبعة وسبعون حديثاً الدعوة ست وسبعون حديثاً من الدعوات ثلثون حديثاً الرقاق مائة حديث
الحوض ست عشر حديثاً صفة الجنة وال نار سبعة وخمسون حديثاً القعدة ثمانية وعشرون حديثاً الايمان مائة
احدى وثلثون حديثاً كفارة الايمان خمسة عشر حديثاً الفرائض خمسة واربعون حديثاً الحمد وثلثون حديثاً
الحجابون اثنان وخمسون حديثاً الديات اربعة وخمسون حديثاً استئذان المزمعين عشرون حديثاً
الاکراه ثلثة عشر حديثاً ترك الحمل ثلثة وعشرون حديثاً التفسير ستون حديثاً الفتن ثمانون حديثاً الاحكام
اثنان وثمانون حديثاً الاماني اثنان وعشرون حديثاً اجابة خبر الواحد تسعة عشر حديثاً الاعتصام ست
وتسعون حديثاً التوحيد وعظيمة الرب عز وجل وغير ذلك مائة وسبعون حديثاً الى آخره اجمع سبعة آلاف
ومائتان وخمسة وسبعون حديثاً والحمد لله لولاد آخرا فاعلموا باطننا والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله
واصحابه اجمعين فقط

بسم الله الرحمن الرحيم

حرف الالف جملة مرويات من فروع حضرت ابو بكر الصديق ع ٣٢٢ والى ابن كعب م ١٢٢ واخر من سيار الزنى
البحنى م ٣٥٨ مائة بن زيد م ١٢٠ والنس بن مالك م ٢٢٨٦ والبرقي الساعدي م ٢٠٠ والواحدة الباطني م ٢٥٠
والبرقي الباطني م ٥٠ والبرقي م ١٢٠ والبرقي م ٣٦٠ والبرقي م ٣٦٠ والبرقي م ٣٦٠

الاعتبارين ان الوحي ان حذفته من النعم واصلا من السمار الى الارض كسائر النعم الواسلة وكان المقام
تعداد النعم اوبيان الحمد عليها كان الانسب هو الاعداد الاول الموافق لطاهر اللغة وان عد على فتيا الى مدارك
السامعين كما فطرت الواصلة والكتب والرسائل والهدايا والتحف وكان المقام مقام التعليم والتفسيح والتكليل
في القوة العلمية كان الانسب هو الاعتبار الثاني والله اعلم فقط

احاديث

بسم الله الرحمن الرحيم

عدد حديث الجامع الصحيح البخاري قال ابو محمد المحمدي بدو الوحي خمسة احاديث الايمان خمسون حديث
العلم خمسة وسبعون حديثا الاثني عشر مائة وتسعة احاديث غسل الجنابة ثلثة واربعون حديثا الخوض بينة احاديث
التيمم خمسة عشر حديثا فرض الصلوة حديثان الصلوة في الثياب تسعة وثلثون حديثا القبلة ثلثة عشر حديثا
المساجد ستة وسبعون حديثا التسق في الصلوة هو ثلثون حديثا مواقيت الصلوة خمسة وسبعون حديثا الاذان
ثمانية وعشرون حديثا فضل صلوة الجماعة واقامتها اربعون حديثا امامة اربعة الصلوات
ثمانية عشر حديثا اقتلح الصلوة عشرون حديثا القراءة ثلثون حديثا الركوع والسجود والتشهد اثنان وخمسون
حديثا تقصير الصلوة سبعة عشر حديثا اجتناب اكل الثوم خمسة احاديث صلوة للنساء والفتيات
خمس عشرة حديثا صلوة الجمعة خمسة وستون حديثا صلوة الخوف ست احاديث للعبدان اربعون حديثا
الوقوف خمسة عشر حديثا الاستسقاء خمسة وثلثون حديثا الكسوف خمسة وعشرون حديثا سجود القرآن
اربعة عشر حديثا التقصير ست وثلثون حديثا الاستنحاة ثمانية احاديث التبريض على قهلم الليل
احد واربعون حديثا النوازل ستة عشر حديثا الصلوة في مسجد مكة تسعة احاديث العمل في الصلوة ست
وعشرون حديثا السهو اربعة عشر حديثا الجنائز مائة واربعة وخمسون حديثا وجوب الركعة مائة وثلثة عشر حديثا
صدقة الفطر عشرة احاديث الحج مائتان واربعون حديثا التمرة اثنان وثلثون حديثا الاحصار اربعون
حديثا جزاء الصيد اربعون حديثا الصوم ست وستون حديثا ليلة القدر عشرة احاديث قيلم رمضان
ست احاديث الاحتكاك عشرون حديثا البيوع مائة واحد وتسعون حديثا السلم تسعة عشر حديثا
التشفة ثلثة احاديث الابارة اربعة وعشرون حديثا الكفالة ثمانية احاديث الوكالة سبعة عشر حديثا
الملازمة والمشرية تسعة وعشرون حديثا الاستقراض واوايل الديون خمسة وعشرون حديثا الاشخاص

عمر بن عمرو، عمر بن شريك، عتبة بن عامر، عتبة بن الحارث، عمار بن ياسر، عمر بن العاص،
عمر بن عتبة، عمر بن عوف، عمر بن ابى سلمة، عمارة بن ربيعة، عوف بن مالك، عياض
ابن حمار، عائشة ٢١٠، حرف العین ليس فيها شيء حرف الفار نضالة بن عبدة، فاطمة بنت
رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم، فاطمة بنت قيس، حرف القاف قبصة بن مخلد، فتاوة
بن النعمان، حرف الكاف كعب بن عجرة، كعب بن مالك، حرف اللام ليس فيها شيء حرف الميم
مالك بن حمصة، مالك بن نجدة، مجاشع بن مسعود، مردان الحكم، مسور بن غزيرة، مستور دهرى،
مسئب بن خزن، معاوية بن جمل، معاوية بن ابى سفيان، معمر بن عبد الله معيقب، معقل بن يسار،
معن بن يزيد، مغيرة بن شعبه، مقداد بن الاسود، مقدم بن معدى كرب، ميمونة، حرف النون
نعمان بن بشير، نواس بن سمعان، حرف الواو واثلة بن الاسقع، وايل بن حجر، حرف الهاء
هشام بن حكيم، هشام بن عمر، انفاس بن بخارى، حرف الياء يعلى بن امية، وعدا حديث الصحيح البخارى
٢٤٥، يعنى سبعة آلاف ومائتان وخمسة وسبعون حديثا وقيل المكر منها تسعمائة حديث وقيل انها
باسقاط المكررة اربعة آلاف حديث وعدة حديث صحيح مسلم اثني عشر الف حديث وجملة حديث كتاب التاريخ
الفان ومائتان وست واربعون حديثا هذا كله منقول من شرح المشارق المسمى بكافرونى تصنيف سعيد
بن محمد بن مسعود الكافرونى -

حال معراج على اكثر الروايات

بسم الله الرحمن الرحيم

لما مات خديجة تزوج بعده سودة بنت زمعة وخرج بعد ذلك بثلاثة اشهر فى بقايا الشوال على رأس سنة
اخر من البعثة الى الطائف واقام بها شهرا ثم لما انصرف نزل نخلة فاستمع اذن القرآن منه ولما كان فى
شهر ربيع الاول من تلك السنة اسرى بروحه وجسده بقطعة من المسجد الحرام وقيل كان قبل الهجرة سنة
وخمسة اشهر فعلى هذا يكون فى شوال وقيل فى رجب حكاه ابن عبد البر وقال ابن تينبة وجزم به النووي فى
الروضة وقيل ليل السابع والاشهر من رجب واختاره الحافظ عبد الغنى والمقدسى وكانت ليلة السبت
وقيل ليل الجمعة وانما جعل ليل الشرف ليل على النهل ولان الليل محل خلوة المحبين وقيل ليزداد الذين
امنوا ايمانا يستيقن الذين كفروا واختلف الاحاديث فبعضها ينمى انافى الحليم وروى بها قال فى المحب

والبوصلة الغفاري ١٣ والبكرة الشافعي ١٣٢ والبوابة حسني ٣٥ والبوابة الساعدي ٢٦ والبوابة دار ١٤٩
 والبوابة ٢٨١ والبوابة ٨ والبوابة الحمد ١١٤٠ والبوابة الخزامي ٢٠ والبوابة ٢٥ والبوابة عيسى عبد الرحمن
 بن جبير ٥ والبوابة بن الجراح ٣٠ والبوابة ١٠٠ والبوابة الشافعي ٢٤ والبوابة السنوي ٢٢ والبوابة ١٢ والبوابة
 الاشعري ٣٧٠ والبوابة اللبني ٢٢ والبوابة ٥٣٤٨ والبوابة ٣٤٨ والبوابة ٤٥ والبوابة دار ٥
 وام خزام ٤ وام خالد ٤ وام الحلي ٨ وام سليم ١٢ وام قيس ١٢ بنت محسن ٢٣ وام عطية ٣٠ وام الفضل ٣٢
 واسما بنت ابني بكر ٥ واسما بنت عيسى ٩٠ حرت البار بار بن غائب ٣٥ بريدة بن الحبيب ٨٤
 حرت التار تيم الداري ١٨ حرت التار ثابت بن الضحاك ١٢ ثوبان ٢٨ حرت الحليم حنبار
 بن عبد الله ٣٠ جابر بن سمرة ١٣٩ جبير بن مطعم ٩٠ جرير بن عبد الله ١٠٠ حنيفة بن عبد الله ٣٣
 جويرية بنت الحارث ٤ جدانة بنت وهب الاسدي ٢ حرت الحار حارث بن وهب ٣ قيل ٩ حكيم بن
 حزام ٣٠ حمزة بن عمر سلمى ٩ حنظلة بن الربيع ٣ حفصة بنت عمر ٩ حرت الحار خباب بن الارت ٣٢
 خولة بنت حكيم ١٥ خولة بنت ثامر الانصاري ٢ حرت الدال والذال ليس فيها شيء حرت الدار
 رافع بن خديج ٨٤ ربيع بنت سعاد ٣٠ حرت الدار زهير بن العوم ٣ زيد بن ارقم ٤ زيد بن ثابت ٤ زيد بن خالد ٨
 زينب بنت جحش ١١ زينب بنت ابني سلمة ٤ زينب بنت ابني معاوية ٨ حرت السين ستر بن عبد ١٩
 سعد بن ابني وقاص ٢٤ سعيد بن زيد ٣٨ سفيان بن ابني زهير ٥ سلمان فارسي ٩٠ سليمان بن صرد
 بن ابون ١٥ سلمة بن الاكوع ٤٤ سمرة بن جندب ٢٣ سهل بن حنيف ٣٠ سهل بن ساعد الساعدي
 حرت الشين شاذ بن اوس ٥٠ شريك بن سويد ٢٣ حرت الصا وصعب بن حنيفة ١٩ صفية بنت
 محيى ١٠ حرت الضاد ليس فيها شيء حرت الظار طلحة بن عبد الله ٣ حرت الظار ليس فيها شيء
 حرت العين عمر ٤٣ عثمان ١٣٩ علي ٩٨٤ عابد بن عمر الزني ٨ عاصم بن ربيعة بن مالك ٢٢
 عبد الله بن عباس ١٩٩٠ عبد الله بن سواد ٨٣٨ عبد الله بن عمر ٣٠٣ عبد الله بن عمر ٤٠ عبد الله
 بن زهير ٣٣ عبد الله بن جعفر ٢٤ عبد الله بن ابني اوفى ٩٥ عبد الله بن سلم ٢٥ عبد الله بن زيد بن
 عاصم ٨٣ عبد الله بن مفضل ٣٣ عبد الله بن سحر ٤٤ عبد الله بن السحر ٤٤ عبد الرحمن بن عوف ٥٠
 عبد الرحمن بن ابني بكر ٤ عبد الرحمن بن سمرة عباس بن عبد المطلب ٣٥ عبادة بن الصامت ١٨١
 عبد المطلب بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطلب ٨ عثمان بن ابني العاص ٢٩ عدي بن حاتم ٦٦

التي الى فقال جبريل عليه السلام هو الشيطان وراى ثلثة نفر سلكوا عليه فقال لهم ابراهيم وموسى وعيسى
 قالوا يا اخر يا حاشه يا اول دم بوعسى وهو يصلى في قبر وعند اللثيب الا محمد من جانب الطريق ومن
 حديث ابى هريرة عند البزار والطبراني فاذا اليوم يزرعون ويحصدون في يوم كلما حصده والماز عجم كما
 كان وهم المجاهدون في سبيل الله ايضا عفت لهم الحفلات الى سبع ما تضعف ثم لقيم ترضع رؤسهم
 بالصخر وهم قوم يتناقلون رؤسهم عن الصلوة المكتوبة ثم يقوم على اقبالهم قناع وعلى اوابهم تسخير
 كما تسخير الماشية ياكلون الضرع والجزع والرقوم ووضف لجهنم وهم بالغوا الزكوة ويقوم بين ايدهم كهم لضعف
 في قدر لا ياكلونه وحسم فبيعت من في قدر ياكلونه وهم الذين يتكئون حلال ازواجهم ويطلبون الاحرام
 ثم على رجل وقد حمل حرمة عظيمة لا يستطيع حملها فترى عليها وهو صاحب الامانات فتدعيها ويريد غيرها
 ثم يقوم فيقرض يستعهم وشفاهم بمقاريض من حديد ليعود كما فرضت وهم خطباء الفتنة ثم على حجر صغير خرج
 منه نور عظيم فيرى ان يرجع فيه فلا يطيق وهو مثال الرجل يحكم بالكلمة العظيمة ثم يندم عليها فلا يستطيع
 رد ما ثم على ملاطيط فيه روح طيب وصوت به صوت الجنة يطلب من الله ما وعد بها وعلى داود لانه
 وجههم وفي رعاية ابى سعيد عند البيهقي لانه لاسى ذلك حين صعود السمار الدنيا وفيه زيادة ثم يقوم بطونهم
 كما مثال البيوت فيها حيات يجرى من ظاهرها كلها بعض احدهم اخذهم اكلته السلوا ويقوم بهم مشايفر
 كشافير الابل يلبعون جمل يخرج من اسفلهم وهم الذين اكلوا مال اليتامى ظلما ودمريا ليلقن بالخير
 منسكبات على ارجلهم ومن الزواني ويقوم لقطع من جنوبهم اللحم فيمضغون وهم الغمانون اللادون ثم لما
 وصل الى بيت المقدس وجد الباب مفتوحا وفيه قصعة لبرقل وبطريقة مبط البراق في الحلقة التي يربط
 الانبياء بها واداهم وكانت تلك الحلقة قد اندت فخر بها جبريل باصبعه وسلم في البيت في تقدم
 المسجد حيث محراب عمر رضي الله عنه والى هناك بلدها والانبيا وفيه قال ابراهيم لقد فضلتم محمد حين اشر على ابيه
 بكلامهم وفي حديث النس فبعت لداود من دونه فضلي بهم واهم تلك الليلة وفي رواية فتد انوا فقدموا
 محمد او قيل قدمه جبريل وصلى ركعتين لا غير فجاره جبريل باناسين احد هما غمرا والاخر ليلين فاختر اللين
 وفي رواية البزار ثلثة لوانى الثالث فيه عسل وفي حديث شاذ بن لوس فصليت فله في من العرش
 ان شاء الله ما ايتى باناسين احد هما عسل والاخر ليلين فلم ان المجى بالاداني كان مرتين منها وعنه السدة
 عند روية الانهال الدربعة وماسى بعد الصلوة الحور العين في سر حة المسجد وجاني بعض الروايات انه صلى بهم

وفي البخاري في اول هذا خلق بينا اعمدة البيت وفي رواية الزهري عن الحسن بن ابي زرقة فرج سقفت
 بيتي بمكة وفي رواية الراقي بساكنه الزهري به من شعب الى طالب وفي حديث ابي عبد الله
 وغيره انه بات في بيتها قالت فانفذته ووجه الجمع ان بيتي بيتا عند شعب الى طالب فخرج سقفت
 ذلك البيت فنزل منه الملك فخرج به الى المسجد وكان مظلما وكان الناس موجودين فخرج منه الملك فخرج
 من المسجد والملك اذا خرج من كل وفي رواية شريك عن الحسن بن علي بن فضال عن ابي بصير عن ابي عبد الله
 انه لما قال عيسى بن مريم في قوله تعالى ان يوحى اليه وانك انما انزلنا من قبل ان يوحى اليه ثم وقع الشك من
 جبرئيل وكان ميكائيل جابضا من ذهب فخطبوا من قعره في صدره وفي ايمانها عكة واخرج
 سودا وخط الشيطان به من جنس ما كرم به اسمعيل من الذبح فقامت حياني هذه الحلة من خرق السادة بان
 يكون لقلب النفس بالبدن لا يزيله اخرج القلب كما استعملت الذهب كان في عالم اخر وفي حكم الآخرة فلا بأس
 بذلك على ان التحريم متاخرة والحكمة والايمان تصور بصورة شراب هيج كاللوت يتصور بصورة الكلب ثم اتى
 بداية وود البغل وفوق الحمار بيض يضع خطوه عند منتهى نصره فخطب على حبل ارتفعت رجلاه واذا هبط
 ارتفعت يده وفي رواية ابن سعد عن الوهبي له جنانان قال ابن حجر لم راها غيره وذكر الشلمي بسند ضعيف
 له خذ كذا الانسان وعرفت كعرف الفرس توأيم كالابل والظلمات وذهب كالبقرة وكان صدره باقوية
 سمراء وكان الذي امسكه بكابه جبرئيل واخذ بملحه ميكائيل وفي رواية تمر عن قتادة مسرجا لجام فاستعملت
 فقال جبرئيل المظفر من انما حمله على ذلك فوالله ما اركبك احد قط اكرم على الله منه فانرض عزقا جره الترمذي
 وفي رواية ابن اسحاق حتى يصق بالارض فاستعملت على ما في رواية كانت تسخر الانبياء في مغازي
 ابن عابدان ابراهيم عليه السلام كان يزور اسمعيل على البراق وفي حديث خديفة عنه احمد فزال جبرئيل
 ورسول الله على ظهره حتى اتى ابيات المقدس ولم يلبه احد ولم يستنه خديفة ايضا عن النبي فكانت قال
 عن اجتهاده فتناول بانه كان قائدا اوسا فها ولكن رواه ابن حجر في صحيح ابن حبان ان جبرئيل علمه
 على البراق روي عنه وعند البزار والطبراني في صحيح البيهقي انه مر اول مله بارض ذات نخل فقال جبرئيل انزل
 فصل فقال هي طيبة واليهما المهاجرت قال انزل فصل فانه مدين ثم بال طور سيناء بمكة بيت لحم ولم
 عيسى وفي حديث الزهري اذا في الطريق البعير على جنب الطريق تدعو فقال هي الدنيا تدعو اليها ثم من
 بعين الطريق داعي اليهود وعن يساره داعي النصارى واذا الشيخ يدعوه بدعوة مسيحيين الطريق بدعوة

ثم لا يعودون وفي بعض الروايات بعد المبعوث الى سدة المنية فاذا باشتى شطرون
عليهم الثياب البيض كأنهم القمر طمس وشرط عليهم ثياب رند فدخلت البيت المعمور ودخل معي
اصحاب البيض وجب الاحزون فصلت انا ومن معي في البيت المعمور وذا عند المبعوث
عن ابى سعيد في رواية البخاري في الصلاة ثم ظهرت المستوى اسمع فيه صريف
الاسلالم في رواية ابى ذر عن مسلم ثم ادخلت الجنة فاذا فيها جنت بل اللؤلؤ وراسر هذا
الكور مستقبلة جارية فقال لمن انت فقالت لزيدن حارثة وفي الروايات الضعيفة
ان جبرئيل انتهى ووقف واستعجبه رسول الله صلعم فاعتذر فقال لوددت انك
لا تحترق وبعد ذلك اختلفت الروايات ففي بعضها الجبال وقال سج لي في النور جاو
في بعضها التفصيل قال ثم اتيت برزق اخضر التمتع بصري من نوره فجلت عليه فذكر
خرق المحجب السبعين من النور ودار المنادى حين استوحش بلعنه ابى بكر رضفت يا محمد ان
ربك يصلي ثم ذكر وصوله الى العرش حتى قال وهذا في صحيح البخاري اعنه قوله ثم في رب العزة
وفي رواية البخاري ثم في الجبار قسدي فكان قاب قوسين او ادنى فادس الى عبده ما وحي
وهناك فرض عليه خمسون صلاة في اليوم والليلة واعطى خواتيم سورة البقرة وغفر لمن لا يشرك بالله
من امته للفتحات وقيل له الم يحدك بيتنا فادى الم نشرح لك صدرك وقيل له ان الجنة حرام
على الانبياء حتى تدخل انت وعلى الامم حتى تدخل انتك وفي رواية ابى سعيد الخدري عن النبي
ان الله تعالى قال له صلوة الله وسلامه عليه سل فقال انك اتخذت ابراهيم خليلا واعطيت
ملكاً عظيماً وملكتم موسى تكليماً واعطيت داود ملكاً عظيماً والنت له الحديد وسخرت له الجبال
واعطيت سليمان ملكاً عظيماً وسخرت له الانس والجن والشياطين وسخرت له الريح واعطيت
ملكاً لا ينسى لاحد من بعده وعلمت عيسى التوراة والانجيل وجعلته يبرئ الاكلى والابرص ويحيى الموتى
باذنك واعذته من الشيطان الرجيم فلم يكن له عليه سبل فقال رب تعال قد اتخذتك جليلاً
مكتوب في التوراة حبیب الرحمن وارسلناك الى الناس كافة بشية او نذير او سرحت لك صدك
ودفعت عنك وزدك ورفعت لك ذكرك فلا اذكر الا ذكرك معي وجعلت انتك خيراً من نوح
لناس وجعلت انتك امه وسطاً وجعلت انتك هم الاولون وهم الآخرون وجعلت من انتك

في السمار والسماء اعلم في رواية ابن اسحق لما فرغت ممالك سميت المقدس التي بالمعراج ولم يرتضيا احد
وهو الذي يؤيد اليه البيت عين يحضر وفيه تعرج ارجاح المؤمنين في رواية كعب فيه مرقاة من ذهب
ومرقاه من فضة وعن يمينه ملائكة وعن يساره ملائكة وموضع جنة الفردوس وهو منصفه وعند البيهقي عن
ابي باب من ابواب السمار يقال له باب الحظفة عليه ملك يقال له سميل تحت هذه اثنا عشر ألف ملك
فضر جبريل ذلك الباب وسال اهل السمار ولما اجابهم استبشروا بالحجة وقالوا جبارا لما فلنعم الجبار
ودفع في بعض الروايات انه راي في السمار الدنيا الغيل والفرات اى عنصرهما وتخالف حديث مالك بن
نصعصة فان ضيه بعد ذكر سورة المنتهى فاذا في اصلها الاربعة انهار جميع بان شعبها من تحت السدرة ومقرها
في السمار الدنيا ومنها تنزل الى الارض وفي بعض الروايات فاذا هو منبر اخر صاى هناك ادم وسمي
اهل اليمن والشمال ضاحكا وبكيا ثم اتى السماء الثانية لاسى عيسى ويحيى ابنا الخالة وفي الثالثة يوسف وفي
الرابعة ادريس وفي الخامسة يارون وفي السادسة موسى وفي السابعة ابراهيم وخالف ابن شهاب فجعل
ابراهيم في السادسة وموسى في السابعة لفصل الكلام وثابت وقادة اتفاقا على الرواية الاولى ودونها يزيه
بن ابي مالك بن النسر ووافقه البوسعيدي عن النبي صلعم ويؤيده ما وقع في حديث مالك بن حصصه بسنة اظهره
الى البيت المعمور ومن ايد الثانية باليهبوط اول شى على موسى رولته في فريضة الصلوة وفي هذا المقام كجاء موسى
وقوله لا كنت اظن ان احد الاكرم على الله سنى زاد الا موسى في رواية لو كان هذا وحده فان ولكن معه امته
وذكر يوسف بانه اعطى شطر الحسن وعند الطبراني فاذا اناب رجل احسن ما خلق الله قد فضل الناس بالحسن كالقمر
ليلة البدر على سائر الكواكب وانما خص بروية يهود الانبياء دون غيرهم اشارة الى مشابهته حاله بجهنم
فاول ما اتفق له الهجوة كخرج آدم من الجنة ثم عداوة اليهود وكيدهم به كعيسى ويحيى ثم المعاملات مع اخوانه
كيوسف ثم بادريس في سبب العلوم والمعارف عليه القار جرائع الحكم ورفعة الدرجات شيئا فشيئا ثم بهارون
في رجوع حبيبه توه اليه ثم موسى من سعا حجة المنافقين والى الله والجهال وصبره على اذاهم ثم ابراهيم
في حجة الوداع واستناد ظهره الى البيت وكونه امام الناس ثم وصل الى سدرة المنتهى وانما سميت بالمنتهى
لانتهاء الارواح والاعمال والحظرة اليها ويقبض من هنالك قبضا كما ورد في رواية ابن مسعود وراى عليها
الواناها هي وفرشها من ذهب وملكها كالاغربة فاعاد من خلق الله يستطيع ان يمتها وراى في اصل السدرة
انهار الاربعة ظاهرا وباطنا ثم رفع له البيت المعمور اى كوشف له يدخله سبعون الف ملك كل يوم

والله يدره الحسن قد طلعت وقال آخر يدره والله الا ان قد طلعت يدرها بعير امراق فيها
فلان فلان كما قال لهم فلم يوافقوا قالوا ان هذا الاسحريين فقط

الحال شجرة بيعة الرضوان

در بخاري بروايات متعدده از سعيد بن المسيب عن ربيعة امده وفي بعض الروايات انه قال
لقد رايت الشجرة ثم انسيها فلم اعرفها وفي بعضها علم كان العام المقبل نسيها فلم اعرفها
وفي بعض الروايات عن طارق بن عبد الرحمن انه قال فلطقت حاجا فمرت بقوم
يصلون في مسجد الشجرة قلت لهم ما هذا المسجد قالوا هذه الشجرة حيث بالبع رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم بيعة الرضوان فاتي سعيد بن المسيب فاخبرته فقال سعيد
بن المسيب اصحاب محمد لم يعرفوا وعرفتموها انتم وانتم اعلم وقال الشيخ ابن حجر في فتح الباري
وانكار سعيد بن المسيب على من زعم انه عرفها معتدا على قول ابنه انهم لم يعرفوها في العام
القبلي لا يدل على رفع معرفتها اصلا فقد رفع عند المصنف اے البخاري في حديث جابر بن
قريب قوله لو كنت البصر اليوم لاريتكم مكان الشجرة فهذا يدل على انه كان يضبط موضعها فيه
والله اعلم انه كان يعرفها بعينها ثم قال وجدت عند ابن سعيد باسناد صحيح عن نافع عن
عمر بن بلعة ان قوما ياتون الشجرة فيصلون عندهم ثم امر بقطعها انتهى حال الشجرة
اقول الذي يظهر من مجموع الروايات في امر الشجرة ان الشجرة غمت على الناس بعد
وقوع البيعة لحكمة مخفية في ذلك ذكرته في فتح العزيز بالتفصيل ومجمله ان الله تعالى لما
علق الرضا بالبيعة تحت الشجرة في قوله تعالى لقد رضي الله عن المؤمنين لو يابعدونك تحت
الشجرة كان مظنة ان يسبق الى ذهن العوام ان تلك الشجرة وظلاني تعلق الرضا ففتح
الله تلك الشجرة عن البصائر والقوم كانوا حديثي عهد بالحاجية وعبادة الانصاب حتى قالوا
لو بالرسول صلى الله عليه وآله وسلم جعل لنا ذات النواط كما لهم ذات النواط فاجعل ذكرا
ثم لما عين بعض الناس موضعها بالقياس واحدس وكانت تلك الشجرة في الحقيقة غير ما
يرى المؤمنين عمر رضي الله عنه بقطعها لالان التبرك بانار الصالحين مذموم وغيره محمود بل لان
اجعل الناس في التبركات امر مذموم ولهذا يجب على الامام ان يعز من يحمل شظا او شيئا

اتوا قلوبهم انما جیم و جلیت اول النبیین خلقا و اخرهم لیتا و اعطیتکم سبعا من المثلثانی
لم عطاها نبیا قبلک و اعطیتک الکون و اعطیتک اثنا عشر اسم للاسلام و اجماد و الهجرة
و الصلوة و الصفة و صوم رمضان و الايام بالمعروف و النہی عن المنکر و جعلتک نایب
و خاتما و روى انس بن مالك رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم ان بذي طوى قال يا جبريل
ان قومى لا يصعدوننى قال يصعدك ابو بكر و هو الصديق و روى ان رسول الله صلى
الله عليه و آله قال لا يصعدوننى في الحج و قریش يسألنى عن سراى فساكنى عن امشيار ببيت المقدس
لم اقبلها فكربت كريبا ما كرت مثله قط قال فرغعه الله في النظر لئلا ياتى كوني عن
شيء الا انباهم و روى ان للشركين جادا الى ابى بكر فرفضوا اهل لك في صاحبك
يزعم انه اسرى به اللبنة الى بيت المقدس قال او قد قال قالوا نعم قال لمن كان
قال ذلك لقد صدق قالوا تصدقه انه ذنب الى بيت المقدس في ليلة و جابر قبل ان
يصبح قال نعم انى لا تصدقه باهو البعد من ذلك اصدقه في خبر السمار في غدة و اودته فبك
سمى ابو بكر صديق و في القوم من قد اتى المسجد الاقصى فقالوا اهل تستطيع ان تغت لنا
قال نعم فذيت اغت و اغت فما زلت اغت حتى التبت على قال فجي بالسمجد و انا انظر
اليه حتى وضع دون و ارقيل نعمت المسجد و انا انظر اليه فقال القوم فوالله لقد اصاب ثم قالوا
يا محمد اخبرنا عن غير ما نعلم اليانبل لغت منها شيئا قال نعم مررت على عير بنى فلان و هي بارو
و قد اضلوا العير فهم في طلبه و في رحالهم قدح من ماء فطشت فاخذته و شربته ثم وضعت كسا
كان فاسا لوهم بل وجد الماء في القدح حين رجوا اليه قالوا هذه آية قال و مررت بعير بنى فلان
و فلان راكبان على قعودهما بذي من غير عير اجماني فرمى بفلان فالتسوت يده فاسا لوهما عن ذلك
قالوا و هذه آية قالوا ان خبرنا عن غير ما نعلم اليانبل لغت منها شيئا قال نعم مررت بها بالنعيم قالوا فما عدا تها و احما لها و بيتها و من فيها
قال كنت في شغل عن ذلك ثم مثلت له مكانا بالبحر و بعدتها و احما لها و بيتها و من فيها
فقال نعم بيتها كذا و كذا و فيها فلان و فلان يقدرها بل او منق عليه غار تان فخطان تطلع عليكم
عند طلوع الشمس قالوا هذه آية ثم خرجوا تشددون نحو التية و هم يقولون والله لقد قص محمد شيئا
و بينه حتى اتوا الكدار فجلسوا عليه فعملوا ينظرون حتى تطلع الشمس فيكذبونه او قال قال لهم

پس فرقہ اسے ضائع راہ داخل نہ بنا براعتقاد ادا ایشا است کہ علامت بطلانست بعض
مروم این فرقہ ناجیه را کہ خوف عذاب است بنا بر عمل بہ مخالف اعتقاد خود است و بہین دلیل
حقیقت مذہب است اگرچہ امید وارست بشمول شفاعت و حصول کمی عذاب فقط۔

و رونے احمدیث شہر ان لای نقصان رمضان و ذوالحجۃ۔ شرح تاویل سے کنند کہ مراد
نقصان ثواب است و این توجہ در رمضان راست ہے آید کہ ماہ کامل باشد یا نہیں
در ثواب موم تمام ماہ نقصانے نیست و در ذی الحجۃ راست ہے آید کہ شاعر و مناسک
چ تا آخر ایام تشریق است و تا آخر ماہ بیچ علاقہ نیست ناقص باشد یا کامل و این حدیث در
کلبی بطریق متعددہ وارد است و الفاظ آن مصرح است نہ آنکہ مراد عدم نقصان ایام شہر کلبی

است جواب قولہ شہر ان لای نقصان اکثر ہم علی انہما لای نقصان معافی عدد الا ایام
و قیل لای نقصان فی الاجر و الثواب اما رمضان نظر ہر دما ذوالحجۃ فبا اعتبار انہ من شہر
الحج و من الا شہر الحرام و العمل بتضا عت فیہا فہذا الاجر بیکامل عند نقصان العدد و الضم
و قیل صورتہ ان لای نظیر الہلال فی اول ذی الحجۃ مخفی یوم اول یوم ان منہ و لای علم الحاج
انہ من ذی الحجۃ فلا یشتغلوا بالاحرام او صوم العشر لمن یعتادہ فیتفق ثبوت الہلال
یوم الترویۃ او یوم عرفۃ فنکال الا ایام کلہا محسوبہ باعتبار الاجرا نیست شرح ابن
حدیث امارایات کلبی را بہجت آنکہ رواۃ کثیر الامام اند و ہمیدہ خود را شنیدہ و احکام
چندان اعتبار سے نیست۔

ف و شرح حدیث ثلثہ یونون اجر ہم مرتین رجل امن بنیہ و امن نجمہ و امن ذی بعض
الروایات رجل من اہل الکتاب امن بنیہ شرح حدیث خیلہ اضطراب نمودہ اند و متاخرین
ایشان مثل عبدالروف منادی و دیگر محققین بہین را اختیار نمودہ اند کہ مراد خاص نصرانیان اند
نیز کہ دین یہودیت و دیگر ادیان بدین حضرت عیسیٰ علیہ السلام منسوخ شدہ و احکامات
حضرت عیسیٰ کفر است پس دین منسوخ کہ در حالت کفر بران عمل کردہ باشد فیہم مستوجب
اجر و ثواب گرد و این فقیر نہ تحت آیت اولیٰک یونون اجر ہم مرتین تحقیق نفیس ثبوت
کہ ابن وقت لعل آن بسبب دصافا دن مسووات متعددہ است بطلش آنکہ لادلی التعمیم

من التبرکات وینسبہ الی الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلا سند ولا دلیل فاللام
بالقطع انما کان لاجل ان عمر رضی اللہ عنہ کان یعلم ان الشجرة خمس من الابصار وان هذه الشجرة
لیست تلك الشجرة التي من شأنها ان تبرک بها و قول جابر لو كنت ابصر اليوم لارتکم مکان
الشجرة لا يدل الا على انه کان یضبط مکان الشجرة وهو لا يدل على بقا الشجرة بل يدل
على رفع معرفتها قتال والعجب انه كيف نفی ذلك على مثل الشيخ ابن حجر حجة اللہ علیہ و
قال فی شفاء الغرام ان موضع الحديبية هو الذي فيه البئر المعروفة بميمس بطريق جدة والشجرة
والحديبية لا يعرف الآن وليست بالموضع الذي يقال له البعدة في طريق جدة لقرب هذا
الموضع من جدة وبعده من مكة والحديبية دونه بكثير وهو في حد المحرام كما قال مالك اني
طرف الحل كما قال المسعودي او بعضها في الحل وبعضها في الحرم كما قال الشافعي
ومن قال ان الشجرة كانت من الجنة فمعناه انها رقت الى الجنة كما ورد ما بين يتي
وسنبري روضته من رياض الجنة وورد ان البقيع والمعللة ترعتان من ترع الجنة
اسم بجعلان كذلك يوم القيامة - فقط

سوال فرقه ناجية در حديث شريف واروشه ستفترق امتي على ثلث وسبعين
فرقه كلهم في النار الا واحدة قيل من هم يا رسول اللہ قال الذين هم على ما انا عليه واصحابي
يعني متفرق خواهد شد است من يعني امت اجابت من که کلمه من خوانده اند ونبوت مرا قبول کرده
بر هفتاد و سه فرقه همه وارد درخ اند مگر يك فرقه گفته شد کیستند آنها فرمودند انا که ثابت
وقایم اند بر آنچه من برده ام واصحاب من برده است پس کیکه اتباع حدیث پیغمبر و پیروی
جماعت صحابه آئین و شیوه او باشد ناجیه همان است و ظاهر آنست که این معنی مجسّم
اهل سنت و جماعت و دیگرے را نیست زیرا که سنت متابعت حدیث است و جماعت پیروی
جماعت صحابه و گاهی شکالے خاطر میرسد که اهل سنت تجوز عذاب بر صغائر و کبائر
می نمایند پس با وجود این مذہب دخول نار با چون رطه استند و فرقه ناجیه چگونه باشند
واز و عید فی النار چگونه بر آیند -

جواب تجوز دخول نار تبرک مقتضای عقل و عقیده این فرقه مینمایند و با وجود قیام

کتب خود بود و ششصد باشد نام شصت و حضرت عثمان مثل نهم فرعون و همان در حق ایشان عنوان نموده
 طغیان گردید و هرگز مناصب و مداح ایشان نشنیده اند و جزایار اطمینت و غضب و ظلم و جبر و دیگر وصف عنوان
 ایشان در روزین آن مردم نمائده پس با وجود استعداد و درک حق توجه و التفاتی بقتیش احوال ایشان
 ندارند و همین بود و حالت احبار بود که هرگز ملتفت دیگر حضرت مسیح نبودند بجهت امتلاسه که ایشان را منتظر
 چون توجه و التفات نباشد بدیهیات را توان دریافت چه جلست نظریات و حد این بلی التفاتی این
 هم شد که بنا بر حضرت مسیح غیر از کلمات نذقه و اتحاد و مبالغه و اطرد و العقل بالثلیث از حال حضرت مسیح
 هیچ مذکور نمی کردند و سماع این خرافات زیاده تر و موجب تنفر ایشان گردید بود چون پیغمبر آخر زمان
 مبعوث شد و نوبت از برایان بعیان رسید و از سماع برویت انجامید و حجابی دیگر در میان نماسد
 ایشان را ایمان بهر دو بنزد گوار معاصر حاصل گشت و کمال علم ایشان حدیث ظاهر نمود و هذا المعنی احد
 المقاصد من قوله علیه السلام انی اولى الناس بعیسی بن مریم بلکه این متعکس است چون آن
 پیغمبر آخر الزمان را در خواب گذشته و مردم را در حقیقت امر ایشان بجهت قلبه مخالفان ملت
 شکوک و شبهات راه خواهد یافت خصوصاً بوجود حال لعین باز حضرت عیسی هم انمعنی را بر وایت
 عیانی خود تنبیه و تکمیل خواهد فرمود و اخرج ابن منة بسند ضعیف عن ابن عباس رضی الله عنهما ان
 ابابکر الصديق رضی الله عنه صحب النبی صلی الله علیه وسلم و هو ابن ثمان عشرة سنة و النبی ابن عشرين
 سنة و هما یریدان الشام فی تجارة حتى نزل منزلاً فیه سدة فقع فی ظلها اذ مضى ابوبکر الی ربه
 یقال له بکیر اوساله عن اشیار فقال له من الرجل الذی فی ظل الشجرة قال محمد بن عبد الله بن
 عبد المطلب قال هذا و الذی ما استقل تحت ظلها بعد عیسی الا محمد صلی الله علیه و آله و سلم انتهى قال فظن
 ابن حجر و هذه سفره اخرى بعد سفره مع الی طالب کذا فی الاصابة و اولاد اجدیه یهود که در مدینه سکونت
 داشتند آن بجهت بعد مکه الی احوال حضرت مسیح گماضی مطلع نشدند و دوم دعوت حضرت
 مسیح خاص بود بین بنی اسرائیل شام سوم اختلاط مشرکین ایشان را موجب اشتراک شده
 بود اے غیر ذلک من الاسباب و حدیثی که لا خلقت الافلاک در بیچ کتاب بنظر زاید نظر
 و در بیان استبرار بیشتر تشدد فقهاء و در باب استبرار ماخوذ از همان حدیث خطاب
 القبر است که اما احدهما مکان لا یستبرأ من بولہ و الا استبرأ رطل البراة من لثنته و

بحکم روایات الواردة فی ذلك بل النص القرآنی ایضا علی العموم وهو قوله الذین
 یتقوا کتاب من قبلهم یؤمنون واذ یتلى علیهم انما لکن الایمان بحمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 یتلزم الایمان بعیسی علیہ السلام فالایمان اللاحق بعیسی علیہ السلام جعل ماحیا للکفر السابق
 به کما ان الایمان اللاحق بحمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جعل ماحیا للکفر السابق به فاعتبرت
 طاعتہ واستوجب الثواب والاجر علیہا یدل علی ذلك دلالة بنیة ان من آمن من النصاری
 مثلاً بحمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد طول عمره بالکفر والانکار بل بعد قتال مع المسلمین
 حکمہ ان یوتی الاجر مرتین ویعتبر ایمانه بنیة مع الکفر بنیة واکسرنی ذلك ان الایمان
 بکل واحد من الانبیاء لہ اثر فی تطہیر الباطن وتکمیل النفس لکن لم یظهر ذلك الاثر لعیام
 معارضته وهو الکفر بغيره من انبیاء اللہ تعالی فلما زال المعارض ظهر اثره ولہذا الشواہد لا یحصى
 من الامور الطبیعیة والصناعیة وغیرہ فی المحسوسات وبالجملة فالیہودی اذا سلم وصح ايمانه بحمد
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقد صح ایمانه بعیسی علیہ السلام وجميع الانبیاء ایضا دفعة واحدة
 وجاز ان یوتر هذا الایمان مع الایمان السابق الاحمال بموسے علیہ السلام مثلاً فجعل اجرہ
 مضاعفا بمقابلة الایمان فحاله مثل حال النصرائی عند التامل بل اتفادوا کفر الیہودی بالنص
 وانجیہ مرقوم بود کہ کفر تمام ہو بعد از لعنت حضرت عیسی علیہ السلام خصوصاً احبار و
 رہبانین محل تعجب است مہربان من بحیران سب نصرانی بود یہودی نبود و احبار یہود کہ دینہ
 بحکم تبع سکونت در دین در ان وقت مقدم بر زبان حضرت عیسی بودند آدمیم رکوب احبار
 و عبد اللہ بن سلام وغیرہا پس بعد از معرفت وجہ ضلالت و سبب آن کہ تفصیل در
 فتح العزیز وغیرہ من الکتاب مذکور و مسطور اند شیخ استفلا باقی نمیا ند بجملاً آنکہ گاہے سبب ضلالت
 ملقی فاسد میباشد و این سبب عام است علما و خواص را نیز واقعے شود یعنی تلقی
 فاسد آنکہ بجهت شهرت امری کا قول بزندقة عیسی علیہ السلام کہ در یہود مشہور بود حق
 واقعی در زمین این عالم سکوت بطلان میپوشد و دیگر گرفتار بقایے بوجہ مخالفتہ آن مشہور بخیر
 والا استعداد آن دارد کہ اگر توجہ و التفات بوجہ مخالفتہ آن مشہور نماید حق را در یاد مشاشر
 آنکہ دین نان در اقامی بلدان ایلان زمین کہ اختلاطی باہست نہ اند صبیان و نسوان ایشان ہر چند علم

گفت جنباً کما هیئت لان اجالسک فالمراد فی النجاسة التي تنسج الاختلاط والكلام بصحبة والمشي ان يكون
 صحة اعتقاد حسن اعماله وطلب اخلاقه ولو كان جنباً لا یجوز فی الصحیة بخلاف الکافر فانه لا یصاحبه ولا
 یجلس له فیجب ان لا یتشرک انما یؤاخذ ما وقع فی حدیث عامر بن ثابت فی غزوة الریح ان عبد الله لما
 ان الایمة المشرک فنجس جسمه بالذانیة بعد الشهادة فذاک من کمال تورعه او من جهده الذی یوکلن
 اللازم فی حقه ولو کان المراد فی النجاسة مطلقاً عن المؤمن لما صح لان المؤمن یحدث ویجنب ویحب علی المؤمن
 والغسل ویحرم علیه الصلوة والقران ودخول المسجد ولما کانت النجاسة المنفیة منحصصة ببعض افعالها حکم المفهوم
 ان ثبت هذا النوع من النجاسة للمشرکین لا غیر با و لا مطلقاً بالجملة قد توارى عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم
 والصحابة اعملاً لجمیع المشرکین ومضافتهم ومجاسمتهم وسهم واکل ما یدیرهم من الاطعمة والثمار ولبس فوجهم
 کیف و قد یس النبی صلی الله علیه وآله وسلم جبة شامیة و ابل الشام اذ ذاک کافراً ولم یعلم ظناً او یغیب
 ان بعض فرقه لا یحاشون عن النجاسات کالهنود عن احشاء البقر والاکثر عن الخمر والمخمر یحرم سوا کلهم والمشرک
 فی ادائهم من غیر غسل فقط

سوال درونی شرح العصد و حدیث لا یتمیز احدکم الموت الا ان یتیق بعمله متبادرین کلام نست که این
 جواز متبادر موت در صورت وثوق بعمل تطبیق محال است چنانکه در قول بوتالی فانفذوا لا تغفون الا بطلان
 یعنی مدار قبل عمل براخلاص است و نجات و موافق عجب و یکا که مناظر اخلاص است و تواریس و ثوق
 بعمل محال باشد و منی موت ممنوع و بعض علماء زمان می فهمند که تعلیق بمحال نیست و وثوق بعمل ممکن و در آن
 تنی موت جائز جواب در حدیث لا یتمیز احدکم الموت الا ان یتیق بعمله ظاهر این معنی است که مرقوم
 فرموده اند یعنی از قبیل تعلیق بالمحال است بسبب دلیل اول آنکه این روایت در غیر صحاح و او است
 و روایت عموم بنی در صحاح فالعموم اولی فیحجب محل هذه الروایات علی التعلیق بالمحال جمعا بین الدلیلین
 بها امکن - دوم آنکه عموم بنی را در روایات صحاح معلل نموده اند بعلت عامه که واثق را نیز شامل است
 و حکم معلل بالعللة العامة فی کلام الشایخ لا یجوز تخصیصه و عایت تعلیل نیست لا یتمیز احدکم الموت
 انصر نیز لهما اما سیافعلیه ان یتوب و اما محتاط علیه ان یزاد احسانا و لا تشبه ان الواثق بعمل لا یکن
 الاحسان و علته انهی للمحسن بقوتیت الامکان من الازیاد و می موجودی حق الواثق فیکون النبی عالماً ایضا
 نیست اگر علت بنی ترد فی مابعد الموت می شد و وثوق بعمل از ان علت می برادر و حال آنکه علت بنی تعویبت

طلب البراءة من البول فرض اذا لعق اب على ترك غير الفرض واستعمل ريس وقت مناسب حال التمس
والتوقت استدل بهذا قال الحسن البصري رضي الله عنه لا يسئل من حال الصحابة وانهم كانوا يكتفون
في الاستنجاء عن البراءة بالحجار انهم كانوا يعبرون بعرا وانهم يتسلطون على ما تركوا ترك الله ابنته مع سكونه
از باب مباحات وتلفیقات این فرقة ظاهرین است لایعبار به ودر بخاری وشرح آن ثابت است که
ابو موسی اشعری بجهت استماع حدیث غذاب القبر در بول تشدد بسیار میکرد حتی انه کان یدخل
احلیل فی القارورة ویسول فیها مخافة ان یصیبه رشاش من البول فانکسر علیه ضیقة رضی الله عنه
وقال رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم اتی سباطة قوم فبال قائما ولا شک ان البول قائما
منظنة اصابت الرشاش والذی دل علیه التجربة ان البول یتشرح من عند المثانة کما یوقع فی الاثمن
فهو کالبن فی الفرج کما طلب واما اذا ترک فیه فقط

سوال در مشکوة وارد است که نبی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن عشر منهن ان یجعل
الرجل اسفل ثیابه حریرا متبادا من ایزین لفظا آنست که لباس حریر اگر متصل بدن نباشد مثل آن که ابره
حریر باشد هستر پارچه پیچیده کرده نباشد و نه الدر المختار بحرم لبس الحریر ولو بجائل علی الصمیم عن
الامام انما یحرم اذا مس المجلد قال فی الغنیة وهی رخصة عظيمة فی موضع عمت به البلوی -

جواب قوله نبی ان یجعل الرجل اسفل ثیابه حریرا مثل الا عجم ایزین لفظا متبادا منی شود
که اگر ابره حریر باشد و استر قطن لبس آن حلال است زیرا که قاعده اصول است که التقیید
بالوصف انما یدل علی انتفاء الحكم عند انتفاء ذلك الوصف اذا لم یکن ذلك الوصف خرج مخرج
العادة والیضا اذا لم یکن ضد ذلك الوصف اولی بالحکم منه ویهنا کلام الشیخین منتقیان
اما الاول فلان عادة الا عجم کانت جاریة بلبس الحریر فی اسفل الثیاب تحصیل نوعیة البدن
فتبی عنه لذلك واما الثاني فلان لبس الحریر فوق الثیاب اولی بالنهی لاجل الشهرة وظهور
البرق واللمعان فالنهی عن الاسفل یدل علی النهی عن الاعلی بدلالة انهم کما یدل حجة النقیض علی حرمة
الضرب ودر مختار نیز همین مذبح اصحیح نموده حیث قال ولو بجائل علی الصمیم فلاحوة بالروایة النادرة الاخری فقط
قوله فی الحدیث ان المؤمن لا یجنب نجس فقع جواب القول انی بهرورة صین یجنب من صحبة رسول الله
صلی الله علیه وسلم وکان جنبا فاغتسل ورجع الی المسجد الشریف وسأله عن وجه ذلک قال یدرس الله

سورانی بیوئے آسمان محاذی قبر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس کروند پس بیارید آسمان و در شد خطا
سوال سید علی در شرح الصدور حدیثی در آمدہ کہ ابن عباس آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیکہ بامرو
 کلام میکرد پس از آن پرسید کہ یا رسول اللہ آن مرد کہ ام کس بود فرمود تو او را دیدی گفت آری فرمود
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جبریل بود تو نا بینا خواہی شد در اینجا خاطر شد کہ بسیار صحابہ جبریل را دیدند
 چنانکہ در حدیث سوال اسلام و ایمان و احسان مذکور است و نا بینا نشدن تخصیص ابن عباس رضی اللہ
 چیت **جواب** قصہ ابن عباس کہ در شرح الصدور منقول فرمودہ اند صحیح است و تمام قصہ انجہ در شب
 مفصل است نیست کہ اندر ای راجع الی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلم یعرف فسأل النبی صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم عن فقال لا النبی صلی اللہ علیہ وسلم اریۃ فقال نعم قال ذاک جبریل ہ انک ستفقہ بصرک فعمی
 بعد ذلک فی آخر عمرہ و کان یقول فی ذلک ان یاخذہ من عینی نورہ بما فی سانی و قلبی منہا نور قلبی ذلک غیبی
 غیر ذی دخل و فی فی صا رم کالسيف ما ثور کذا فی الاستیعاب و علما را در توجیہ این تعلیل اختلافت بعضی
 گفته اند کہ دیدن جبریل در وقت آوردن وحی موجب فقدان بصر است زیرا کہ لمعان سبحات وحی موجب
 افتقار بصر است مگر آنکہ بیکت عنایت مصطفوی و آخر عمر اتفاق افتاد و فی الفور نشد و دیگران کہ جبریل را
 دیدہ اند در وقت نزول وحی ندیدہ اند بلکہ گاہے بصورت اعرابی سائل و گاہے بصورت وحیہ کلبی کہ
 بجهت مشورت غوہ نہی قرینہ آمدہ بود دیدہ اند و بعضی دیگر گفته اند کہ این تعلیل عام نبود بلکہ خاص بود و حق
 ابن عباس نیز کہ او در الوقت ضمیر سن بود تحمل دیدن امور غیبی نمینو است تا چارہ صدہ شدید با رسید
 ما و تیکہ قوت سن محاض آن صدہ بود مبنای ماند و در وقتیکہ کبر سن شد و قوت انحراف پذیرفت آن
 صدہ تاثیر نمود و بعضی دیگر گفته اند کہ وجہ نا بینا شدن ابن عباس بدیدن جبریل آن بود کہ ایشان در آخر
 عمر چشم خود را محسوسات ظاہر بند کنند و بدیدن صور خیالیہ و اعیان مثالیہ علمیہ مشغول شوند تا و بر سرخ رو
 آن غالب تر گردد پس قسم اتاویل از سلف منقول است فقط

و و عقیدہ اہل سنت کہ صحابہ کلیم عدول بار ما بحضور حضرت ولی نعمت مرحوم قدس اللہ سرہ بحث
 و نقیض واقع شدہ بود و آخر ما بین شتم شد کہ معنی عدالت اینجا معنی تعارف نیست بلکہ عدالت در رد
 حدیث مرہو است لا غیر و حقیقتا التجنب عن تعد الکذب فی الروایۃ و الانحراف فیہا و لقد تعقبنا سیرہ بعضنا
 کلہم حتی من دخل منہم فی الفتنۃ و المشاجرات فوجدناہم یفتقدون الکذب علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

از یاد است و ثوق بعمل هیچ فائده نمیکند فتعین عمل الکلام علی التعلیق بالمحال سوم آنکه هر چند وثوق بعمل
محال عقلی نیست اما در محال عادی بودن او شبهه نیست کما لا یخفی و علی تقدیر تسلیم محال شرعی نیز هست
لقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام لا یجی احدکم علمه قالوا ولا انت یا رسول اللہ قال ولا انما الا ان یتعلم فی العجریۃ
و قال الحسن البصری ما یخاف النفاق بہ الاموس ولا یامنہ الا منافق کذا فی تعلیقات البخاری فاصد بسیار
ستعمل بود لهذا تفصیلی که در خاطر بود ممکن نشد فقط

این ترجمه آن حدیث است که جناب مولانا شاه عبد العزیز صاحب قس سره
در وفات رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وعظ می فرمودند
آورده است بخاری در تاریخ خود از عمار گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر آئینہ خدا تعالی را فرشته
ایست داده است و اراضی تعالی استماع از خلائق استاده است بر قبر من نیست کسیکہ درود میفرستد
مگر میرساند مراد نزد احمد و نسائی ہر آئینہ خدای را فرشتہ گانند سیر کنندگان در زمین میرسانند مراد است
سلام و تبرات رسیدہ این معنی و شنید سعید بن اسیب اذان از قبر شریف در روزہ ہای حرہ و آورده است
حادث و ابن سعد ندگی من بہتر است شمارا و وفات من ہم بہتر است شمارا پیش کردہ میشود بر من علمہاے
شما پس انچہ باشد از عمل نیک ستائش میکنم خدا را بران و انچہ باشد از بدی مغفرت میخواہم از خدا برای شما
و ہر گاہ بیا شد ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ وصیت کرد کہ برید جنازہ مرا سوی قبر نبی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم و اذن طلبید و گفتہ شود این ابو بکر است اذن میطلبہ برای دفن نزد تو یا رسول اللہ پس اگر اذن شود
بہتر و اگر نہ باز گردانید مرا سوی بقیع پس کردند پس آواز داده شدند کہ داخل شوید گرامی کردہ شدہ روایت
کرده است این را خطیب و روایت کرد این را ابن عساکر از علی کرم اللہ وجہہ گفت ہر گاہ کہ حاضر شد
ابو بکر صدیق را وفات بنشانند مراد و سر خود و گفت مرا یا علی و فیکند من بمیرم پس غسل دہ مرا بکنفے کہ
غسل داده بدن رسول خداست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بری مرا بسوی خانہ کہ دران رسول خداست
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ذکر کرد قصہ طلب اذن سابق تا آنکہ گفت علی کرم اللہ وجہہ بودم من اول کسی کہ
پیشی کردند بسوی دروازہ پس شنیدم گویندہ را کہ میگوید داخل کنید محبوب را سوی محبوب پس ہر آئینہ
بیب بسوی حبیب اشتیاق دارد و ہر گاہ کہ واقع شد تخط گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بکشانند

چون بنو پسند نیز حق است و در تخصیص آنست که مردم بسیار در اینها اتفاق و خلاف است انجناب
 شبهات و شکوک بهر ساند و منکر شد و بالتخصیص بالظرف او البسطة انما بدل علی حکم حکم عند
 عدم انظرات او البسطة اذا لم یکن فائده اخیری فی التخصیص سوی حصر حکم و اما اذا کان ہنگام فائده اخیری
 فلا بدل علی عدم حکم عند عدمہ کما ہو المقرر عند الاصولیین و چون در خلافت خلفاء ثلاثہ و ان حصر کے
 یکجک و شبہ دیگر و تحقیق ان مختلف نہ نشد حاجت بہ بیان نہ داشت و البسطة الاستدلال بالمفہوم العلم
 انما یصح اذا لم یعارضہ بطریق دلالت الدالۃ علی صحۃ خلافتہ الخلفاء الثلاثہ منطوقات بل نصوص صریحہ الیہ و
 ہذا المفہوم - الروایۃ المنقولہ عن المداہک تحت قولہ تعالیٰ و لا ان تکلموا ازواجہ من بعدہ ابراہیم شہرہ فی التفسیر
 و لہا طرق متعددہ بقویٰ لغیرہا بعضا فی تفسیر مذکور الی وجہ الحسن و قد تمسک بہا العلمائہ اہل بیت علیہ السلام
 الحق للطعن فی طلحہ بن عبید اللہ و قد اجاب عنہ صاحب ابطال الباطل باجوبہ شتی ثم رد صاحب
 احتقاق الحق باعندہ و لیس بحضری الان تلک الطویلات و من عجیب ما اجاب بعض اہل السنۃ
 ان القائل لیس ہو طلحہ بن عبید اللہ احد العشرۃ المبشرۃ بل ہو طلحہ آخر من بنی عبد الدار و کان من
 منافقین و حمل قولہ بنات عمناء علی مجرد المشاركة فی القریشیۃ کما فی قولہ تعالیٰ و بنات عمناء و بنات عمناء
 و بنات خالک و بنات خالک فان العرب کثیر الملقولون ہی بابتہ عمہ و ہوا بن عمہ عند المشاركة فی الجحد
 الاعلیٰ و لکن اجواب الصبیح ان طلحہ بن عبید اللہ لما قال ہذا القول لم یطلع علی کون حکم احجاب نازل من
 عند اللہ بل راسی ذلک ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فعلہ بمشورۃ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ فلنکاح
 محبہ فی ذلک ثم لما اطلع علی کونہ منہ لامن عند اللہ ثم و استغفر فسقط الطعن عنہ من جہۃ مخالفۃ القرائن
 و لما الطعن علیہ من جہۃ قولہ لمن مات فلان لا زوجین فلانہ فان صح هذا التصریح منہ فلا استبعاد فی ذلک
 البسطة لانہم کانوا معتادین بنکاح ازواج الاقارب بعد موتہم ولم یطلع علی حرمتہ ازواج النبی صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم و انہن امہات المؤمنین کما لا استبعاد فی عرض علی رضی اللہ عنہ اہتہ حمزہ رضی اللہ عنہ
 علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مع انہا بنت اخیہ من الرضاۃ لان حمزہ البیضا من رضاعہ ثوبینہ جاریہ
 ابی لبب کالنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و تحقق ان المروۃ والآداب مختلف باختلاف العادات البلیغ
 والاعصایہ والازمان فما یکون خلاف مروۃ فی وقت و عند شخص لا یکون کذلک فی وقت آخر و عند شخص
 آخر و قبل العلم بالمسائل الشرعیۃ و نزول الاحکام لا مجال للطعن علی احد کیف و روی عن النبی صلی اللہ

اشبه الذنوب و یحترزون **موضوع السؤال** والرد لیل علی ذلک ان هذه العقيدة لا توجد
منها اثني كتب العقائد القديمة ولا كتب الكلام وإنما ذكر المحدثون في اصول الحديث في بيان تعديل طبقات
الرواة وإنما نقلوا هذه العقيدة من تلك الكتب في كتب العقائد وإنما فعل ذلك من غلط منهم في الحديث
او الكلام من غير تحقق ولا شبهة ان العقيدة التي تتعلق بغرض الاصولي بها هي العقيدة في الرواية بمعنى التجنب
عن تعدد الكذب والخرافات في النقل لا غير وعلى هذا فلا إشكال في هذه الكيفية أصلاً والله اعلم فقط

قال مسلم صاحب الصحيح حدثنا قتيبة بن سعيد ومحمد بن بشار و قنار بن ابان في اللفظة قالانا حاتم وهو ابن سميل
عن بكير بن يسار عن عامر بن سعد بن ابى وقاص عن ابيه قال امير معاوية بن ابى سفيان سعد اقبال
مانعك ان نسب البازرب قال لما ذكرت ثلاثاً فاهل رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فلهن سب لان
لكون لي واحدة منهم احب الي من حمر النعم سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول له وقد خلفت في بعض
مغازيه فقال له على رضى الله عنه برسول الله خلقتني مع النساء والصبيان فقال له رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم اما ترى ان تكون منى بمنزلة دارون بن موسى الا ان الانبوة بعدى وسمته ليقول يوم
خير لعطين الراية رجلاً يحب الله ورسوله فقال فقط اولنا بها فقال ادعوا الى عليا فاتي به ارم فبصق
في عينيه ووقع الراية اليه ففتح الله عليه فلما نزلت هذه الآية ندرج ابنه لنا وانا نكرم دعا رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم علياً وفاطمة وحسناً وحسيناً فقال اللهم هؤلاء اهل بيتي فقط قال النووي في شرحه قوله ان معاوية
قال لسعد بن ابى وقاص مانعك ان نسب البازرب قال العلماء الاحاديث الواردة التي في ظاهرها دخل
على اصحابه يجب تأويلها قالوا ولا يقع في روايات الثقات الا ما يمكن تأويله فعول معاوية هذا ليس له تصحيح
بانه امر سعد بسبه وانما سئل عن السب المانع للسب كانه ليقول بل تمنعت منه تعدياً خوفاً او غير ذلك
فان كان تورعاً واجلالاً فانت مصيب وحسن وان كان غير ذلك فله جواب آخر وهل سعد قد كان في
طائفة فلم يسب معهم وعجز عن الافكار فسأل هذا السؤال قالوا او يحتمل تأويلاً آخر ومعناه مانعك ان يخطب في
راية واجتهاده وتظهر للناس حسن رأينا واجتهادنا وانه اخطأ ودر صحيح ترمذي نيز اين حديث هست
ليكن باختصار فقط

من المدارك سولات حضرت مرتضى على كرم الله وجهه در مدارك و ديگر بعضی از تفاسير مذکور است
و در منشور نيز موجود است اما طريق صحيح ندارد و على فرض الصحة معنى اين كلام انست كه ولايت

اسی لایقصدہ لمنفعۃ ولایقصدہ بطریق الایتمام و مقصود از بنی این چنین افعال اندن مانند نکست
 زمین در وقت فکر و مانند آن اگر گویند کہ پس تخصیص نفع نیز باید کرد کہ سلوان خاطر و کسب سرور نیز
 نفع است کہ نفع آن غیر معتد بہی باشد و قصد آن غیر معتد بہ نبی باشد بلکہ تصدق مال و تداعی
 احباب و تبرک اشغال دینی - وجود دوم آنکہ شیخ عبدالحق در شرح عربی و جہانی اختیار کرده و سید جمال الدین
 نیز میل بہمان نموده - وجہ ثالث آنکہ فعل و میم عبت لا یعنی میگویند فقط در شکوہ از لقمان حکیم مروت
 ترکست لا یعنی دو چہر حصین در دعای حفظ قرآن آمدہ و از منی ان تکلف لا یعنی درین دو مقام توجیہ ملا علی
 قاری متعین است و توجیہ اول نامکن نقطہ

فائدہ باید دانست کہ حدیث اثنا عشر امیر اثنی عشر خلیفہ غیر از عدد و دوازده بیج تخصیص و تعیین را فائدہ نمیکند
 و معہذا تتمہ حدیث کلہم من قریش و من را دور دور جلان میدہم خارج از دائرہ فاطمیہ و علویہ و مائمیہ تفصیل
 ابن اجمال افہست کہ صاحب تحفہ مدحاشیہ منہیہ باب اول در مقام ذکر آیتہ ان الذین فروا و نہم و کافوا
 شیعیامی نویسد کہ متسک امامیہ است در امامت اثنا عشر حدیث متفق علیہ لایزال ہذا الذین قائما
 ما و لہم اثنی عشر خلیفہ فی بعض الروایات امیر کلہم قریش اما درین تسک بوجہ بسیار خلل است اول
 آنکہ معاد انجیش منطبق نمی شود بر ایمہ کہ او بجای امامت اینہا مینمایند زیرا کہ از ولایت اگر مجرد وجود ایشان
 در عالم گرفتہ شود بی آنکہ ایشان را دلم و نہی و حل و عقد امور است و دین و خلے باشد پس با وجود آنکہ این ارادہ
 خلاف عرف و لغت و عقل است درست نمی شود زیرا کہ بحض وجود ایشان دین پیغمبر صلی اللہ تعالی
 علیہ وآلہ وسلم قائم نمائد بلکہ بحد و ذات پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم جمیع صحابہ مرتد شدند لغو و باندہ منہ
 و قرآن مجید را تحریف نمودند و امور دینیہ را تغییر فاحش دادند بجای مسیح در وضو غسل را رواج دادند و بیات
 و شکل نماز را بالکل منسخ نمودند و مسیح مؤذہ از طرف خود قرار دادند خمس موقوف کردند و در اذان حتی علی
 خیر لعل موقوف کردہ بجای آن الصلوۃ خیر من النوم بدل کردند و سنت تراویح افزودند و چون قرآن و نماز
 و شعائر اسلام ہمہ مبطل گشت قیام دین کے ماند و اگر ولایت و تصرف و جریان او امر و نوہی ایشان
 مرا دگیریم کہ ما متعین من حیث اللغۃ و العقل پس این امر موافق زعم امامیہ گاہے واقع نشد کہ این
 دوازده تن بایکے ازینہا متصرف در امور است و دین شدہ باشد و امر و نہی او جاری گشتہ حال آنکہ
 لفظ حدیث خصوصاً لایزال صریح دلالت دارد بر آنکہ این امر شدنی است دوم آنکہ این توقیت

علیه وسلم لاری یوم احد عہد حجازہ وفد مثل بہ المشرق کون لان السد اکنتی منهم لاقنن منهم سبعین فقتلت
وان عاقبتهم فاقبوا مثل ما عقیبتهم بہ ولین صبرتم فہو خیر للعابرین قال الشیخ ابن حجر العسقلانی فی الفتح
الباری فی شرح کتاب المغازی وفی قصۃ اہل نجران من القواعد الشرعیۃ مباہلۃ الخلف اذ اصر علیہا ہریرۃ
والیہ ذہب الاوزاعی ودفع بجماعۃ من العلماء وعرفت بالتجربۃ ان من ہال وکان مبطلا لا یضی علیہ سنۃ
فلعم یتم بعد ما غیر شہر بن انتہی ولكن علی القواعد الفقہیۃ فیہ بحث لان مباہلۃ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
لوقعت کما ت من معجزاتہ واما الیوم بعد انقطاع زمان المعجزات فمعرفة الحق من الباطل انما یکون بالجمۃ
والبرہان والاخری ذلک فی مثل اثبات السرقۃ وفصل الخصومات الدنیویۃ ایضا ولم یقل بہ احد
ولعل الشیخ لذلك قال بعد ظہور الحجۃ قصہ سالم مولی ابی حذیفہ صحیح است اما متروک العمل بالظاہر است
در بخاری وسلم موجود است کہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بہین قصہ تمک کردہ رضاعہ کبیر را نیز از
محررات نکاح می شمارند و سایر امہات مؤمنین بدین انکار می کردند و تمک بحديث لا رضاع
بعد نظام میگردند و صحابہ دیگر ہمین را می پسندیدند و قصہ سالم از خصوصیات او بیشتر دند۔

سوال در حدیث من حسن اسلام المرأۃ کہ لا یغنیہ ترجمہ مشکوٰۃ تقاضا میکند کہ ضمیر مرفوع متکلم
در یعنی راجع بہر است و ضمیر منصوب موصول راجع بہ ماد کلام ملا علی قاری اقتضای عکس آن میکند
جواب درین حدیث ہر دو وجہ میتواند شد لیکن الظہر وقرب بفہم وجہ ثانی است کہ ملا علی قاری
نوشتہ اما این قدر است کہ عنی یعنی بمعنی سوداوان و بکار آمدن در لفظ قدیم استعمال نشدہ بلکہ یعنی
قصہ وارادہ و اہتمام متعل است پس ترجمہ شیخ عبدالحق من حیث اللغۃ اقویست گوید در از فہم است
و ترجمہ ملا علی قاری محتاج از کتاب مجاز است و نیز عنایت و اسناد آن بسوی افعال و اقوال در زمان
قدیم رائج نبود جواب دیگر اختلاف کہ در تفسیر این حدیث کہ شیخ عبدالحق ضمیر مرفوع را بہر و منصوب را
بہ موصول راجع نمودہ و ملا علی قاری بعکس آن مبنی بر تفسیر لفظ یعنی باید داشت اگر منتق از عنایت
بمعنی قصد باشد توجہ شیخ عبدالحق اقرب بصواب است کہ قاصد شخص می باشد نہ فعل و اگر بمعنی نفع
باشد بطریق تجوز در مصدر باشد متعلق از عنی یعنی عنایت تعدی بمعنی در سنج و ہم انداختن بمعنی ہم توجہ
شیخ علی قاری راجع است کہ نافع فعل است شخص نہ بالعکس اما اقرب از روی معنی وجہ اخیر است
بسنہ وجہ۔ اول آنکہ ملاہی غیر ہمہ و غیر نافعہ البتہ مقصود میشود پس لا یقصدہ را تخصیص باید کرد

و نشو نماهی اسلام در اوراق و شام پیدایش بعد از ان خلافت خلیفه ثانی مدعیین قوت اسلام و نفاذ احکام و این در فاسد است انام گذشت و آن حالت شباب خلافت بود باز در زمان خلیفه ثالث الخطاط خفی شروع شد و تساقط غیر ظاهر در قوی اسلام پیدایش اعضایی رئیس اسلام که از واج و اقارب پیغمبر صلی الله تعالی علیه و آله و سلم بودند با هم خلف المراج افتادند و احکام متعارض بر روی کار آوردند و در هر واقعه بعضی اعضا رئیس امت با تعطل نموداری شدند تا آنکه خلیفه وقت که بمنزله قلب وجود انسانی بود و در حرارت غریزی اسلام که عبارت از انفس مقدسه او بود از بدن است دست تدبیر کشیده مفارقت نمود و انالله و انا الیه راجعون و آنچه امام باقری و دیگر اهل تاریخ نوشته اند که خلافت خلیفه اول در ابتدا که در وقت و در آخر صفای اتم داشت و خلافت خلیفه ثانی محض صفا بود و خلافت خلیفه ثالث لولش صفا و آخرش که در وقت پیداکرد و خلافت خلیفه رابعه تمامه آن در که در وقت گذشت اشاره است با آنچه مذکور شد انتهای کلامه و الايضانی الفتاح و بحجته تخصیص کن عدد چهار چنین گفته اند که عالم لاهوت گرفته تا عالم ناسوت بهین عدد ساری و جاری است زیرا که اصول کمالات الهیه چهار اند ابدل غلظ و تدبیر و تجلی و اسم مبارک الله که اسم ذات است مرکب از چهار حرف است و طریقی مستقیم ابدان الصراط المستقیم اشاره بآنست منقسم است بر چهار قسم شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت و بیشتر سماهی حسنی مرکب از چهار ذات است چون قادر و کریم و رحمن و رحیم و قهار و جبار و رزاق من حیث الخط و از صفات الهی آنچه جمیع علمیه جمیع طوائف است و دلائل مستعیه بدان معتقد اند چهار صفت است جوده و علم و قدرت و عبادات و در عالم ملکوت اصول خود ملائکه چهار اند جبریل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل علیهم السلام و کتب منزه نیز چهار اند تورات و انجیل و زبور و فرقان و کعبه معظمه چهار رکن دارد و جمیع اجسام مرکب از چهار عنصر اند و اوقاتا رابعه فلک مدار احکام نجوم اند و بنای وجود انسانی بر چهار خلط است و جهات مقصوده با حرکت نیز چهار اند مشرق و مغرب و جنوب و شمال و مراتب ترفیات وجود انسانی نیز چهار است طفلی و جوانی و کهنه و دین خوخت و در هر سال چهار فصل است ریح و خریف و صیف و شتاد و همراه هر روز چهار دور میکنند چهار جمعه و علی هذا القیاس و اصول شریعت نیز چهار است کتاب و سنت و جماع و قیاس و نکاح با چهار وزن حلال است و عدد وفات چهار ماه دوه روز است فقط سیکر پیونده ضعیف عبد العزیز عفی عنه که در مذهب فقیر اهل سنت و جماعت است و کسانی که مخالف اهل سنت و جماعت اند خواه از کفر باشند خواه از شکوین بکلمه اسلام مثل روافض و خوارج و نواصب و غیر آن همه را باطل

ولایت میکند بر آنکه قیام دین بعد از انقضای ولایت ایشان منقطع شود پس خلفای مذکورین با قیام
قیامت باقی نیابند والا سیف مودت که لازمال هذا الدین قائم الی قیام القیامت و یلیهم فی ذلک اثنا عشر
خليفة در صورت طول عمر ایام اخیر که صاحب الزمان است این انقطاع متصور نیست پس لابد مراد دوم
و دیگر آنکه کسی از آنها این مقدار عمر ندارد که استیفا زمان تکلیف نماید - سوم آنکه کلمه صریح خاص است
بر آنکه امر جامع و قد مشترک دوازده قرشیت است و پس در مخطات الواقع علی هذا الزعم و اگر این مختص
می بود بدیفر مودت که کلمه من عمرتی اومن ولد فاطمة اومن ولد الحسین و نحو ذلک و ظاهر است که ذکر امر عام
در مقام تعیین و امتیاز و تخصیص نامناسب است متناهی آنکه گویند قائم مقام این بادشاه بعد از وی چند کس
خواهند بود کلمه من بنی آدم اول نسبت این کلام را به پیغمبر صلی الله تعالی علیه وآله وسلم نمودن که انفع نصحا و ابلغ
باغ کمال من و یاسی است دوم باوصف این اراده و در کار این راضی صریح گمان بدون بنیابت تفاوت
ست و بنحویست سوم آنکه در حدیث لفظ خلیفه یا امیر واقع است و این بنده گواران گاه است امیر خلیفه
نشده اند اگر در حدیث لفظ امام واقع می شد گناش داشت که این اشخاص را از ان لفظ مراد می توانست
گرفت حال آنکه لفظ خلیفه و امیر واقع است خاصه که مقررین بذکر ولایت که مراد تصرف و مداخلت
ست این احتمال را گناش نماند انتہی کلام الشریف فائده صاحب تحفه در حاشیه منہیہ میفرماید بان
اسعدک السفی الدارین کہ ہمگی مدت خلافت حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه وآله وسلم شش سال
است بموجب منطوق حدیث صحیح اختلاف بعدی ثلثون سنه اعلم و انقضای خلافت را دو طریق
متصور است اول آنکه در عین کمال داوود تمام خود بخود آجال اخرا ئیمه منقضی شود و دوم آنکه تساقط قوی
و ضمحلال بینہ آن بتدریج رود و بطور آجال طبعیہ منقضی گردد و انقضای خلافت بہین طریق اخیر واقع
شده زیرا کہ انتقال دفعی از خیر محض بسوی شر محض در مجاری عادت الہیہ محال است چنانچہ در قاعدہ
اشرف و انتقال با مکان احسن از عقول فعالہ مایہ ہولای عنما سر قرار دہ اند چون ازین طریق برای
انقضای خلافت ارشده پیغمبر صلی الله تعالی علیه وآله وسلم متعین شد لازم آمد تحقق استنار العیون
در خلافت و ازینجا ست کہ عدد چہار برای خلفا متعین شد پس سن اول سبا است کہ حرارت و رطوبت
در ان سن کمال و غور موجودی باشد و بدل حاصل زائد از قدر متحمل می آید پس نشوونمای ظاہر رو میابد
و بہین بود حالت خلیفہ اول کہ در عرصہ دو سال و چند ماہ تمام جزیرہ عرب از لوٹ مریدین پاک شد

معرفة الفاعل والاطلاع على معانيه اشكل الامر على كثير من الناس وان لم يجدوا المقصد في وجوده فلا وجه
للتشريع علينا اذا قلنا بمثله - اجاب عنها بعض العلماء حاصل تشريع اهل السنة ان ايجاب العلم بشئ انما يكون
لما يتعلق به معاملة عمل واماما لا يتعلق بشئ منها فلا فائدة في ايجابه ولا وعيد على جملة وليس الايجاب في التشريع
نظير كما يدل عليه استقرار الشرائع ولتقصية النظر الفقهي من استنباط الامر والنهي بالمصلحة والمفاسد بل
الكلام ايضا من عدم خلوه احكامه تعالى عن الفوائد العامة الى العباد وذا عند القائلين باحسن القبح العقليين انهم
فالعلم بالوجه الجزئي الشخصي انما يجب فيما يحتاج اليه شخصه كالنبي والكتاب المعين للامامة والسيد للعبادة والزوج
للزوجة مثلافان هذا العلم الجزئي يورث علوما كثيرة بوقوعها كبريات لصغريات سهلة الحصول مثالا يقال هذا
خبر النبي محمد صلى الله عليه وآله وسلم وكل خبره حق وهذا حكم القرآن وكل حكمه حق ولذلك درو تعلموا من انسابكم
ما تصلون به ارحاكم واماما لا يحتاج الى شخصه كالانبياء الماضيين والملائكة المقربين ولكن يحتاج الى نوعه من
جهة انهم سفيرة الله بينه وبين عبادهم فيكفي الايمان بهم بالاجمال والاحتاجة الى نوعه كحركات السيارات
فلا يجب العلم اصلا بالوجه الكلي والبالا بالوجه الجزئي وما يتعلق به الحاجة بالوجه الجزئي ودون الكلي بحسب العلم
بجزئيا لا كليا كهلل رمضان واوقات الصلوة واذا عرفت هذا فالامام الغائب على تقدير امامة ليس
صاحب شرع جديد ولا له احكام ناسخة ولا هو ما يصل حكمه اليها بحسب الاحوال في المباحات كنصب
الامراء والقضاة وتقسيم بيت المال وما يتعلق بالسلاطين والتفرقة بين الحق والباطل من المذنب
بحاجة فيهم الى اجتهدين فلا طائل في ايجاب معرفة الوعيد على جملة ان الملائكة المقربين والانبياء الماضيين
مع انهم مما يجب الايمان بهم لا يجب علينا معرفتهم باشخاصهم واذا عرفت هذا ظهر ان ما ذكره في القالب على
اهل السنة لا يتوجه عليهم فان الملك عاد لا كان اوجا بر ايجب اطاعته في بعض المباحات فلما لم يعرف
اوصى فذلك الى انكار حكمه او اهماله وفيه ترك الواجب ويدل على ذلك قوله صلى الله عليه وآله وسلم
امام زمانه بالاضافة الى زمان المكلف وافراد الامام فان الملوك الماضيين لا حاجة اليهم في هذا الامر فلا يجب
معرفةهم واما الائمة الاوصياء فعند القائلين بذلك يجب معرفتهم جميعا لا معرفة صاحب الزمان فقط بل يجب
ان يكون معرفة الائمة الماضيين اشد وجوب عنده لانهم قد روى عنهم اخبار واحكام بحسب قبولها والعمل بها
كحال النبي صلى الله عليه وآله وسلم دون امام الحال واما قوله ان العمل على القرآن غير صحيح لان اضافة الامام
الى زمان ذلك الشخص يشعر بتبدل الائمة والقرآن المجيد لا تبدل بحمد الله على مرور الازمان فغير صحيح ذلك

میدانند و بنزادول نیز است اما مذاهب مختلفه اهل سنت و جماعت مثل اشعریه و ماتریدی و معتزله و مثل حنفی و شافعی و مالکی و حنبلی و نقیبات و مثل قادری و چشتی و نقشبندی و سهروردی و سلوک پس اینهمه را فقیر بر حق میدانند و ترجیح یکی بر دیگری بوجهیکه تخطیه آن دیگر باشد یا بنحو تبصیل تفسیر آن بود هرگز مذاهب فقیر نیست و همه را تابع کتاب و سنت می انگارند و اختلاف اینها را اختلاف در فهم کتاب و سنت میدانند و کل مجتهد صعب و الله یحیی الحق و یمیدی السبیل و بهین جهت مذاهب هر یک را از اینها و مشرب مشایخ طریق را دلائل و شواهد عند الطلب و تفتیش مذکور میکند جا بلان آنرا حاصل بر مذاهب عقیده میکنند و در واقع درین قسم بر اختلافها فقیر را بهین اسلام و ارجح نمودار شده و تعصب برای هر یک مذاهب مبتدعه و کفره در مقابل آنها عین صواب و عبادت است و الله اعلم و علمه احکم و انهم و همچنین اختلاف متقدم و ضمه و اختلاف منسخر با هم و اختلاف صوفیه صافی و علماء ظاهر که کلمات آنها در فرقهها بر عمل نیک حل میکند و هر کس را از اینها در فهم کتاب و سنت و استنباط مسائل بمشرب خود معذور و ماجر می پندارد و بزبان قال و حال میگوید: اذ رضیت عنی کرام عشیرتی فلا زال غضبان علی لیا مہا۔

قال الشيخ بهار الدين الملی فی شرح الحدیث السادس و الثمین من البعین هذا الحدیث و کذا الحدیث المتفق علیه بین الخاصة والعامة من قوله صلى الله تعالى علیه وآله وسلم من مات ولم یعرف امام زمانه مات میتة جاهلیة ظاهره علی ما ذهب الیه الامامیة من ان امام زماننا هو الغائب المنتظر و مخالفه هم یشتغون علمهم بانه اذا لم یکن التوصل الیه و اخذ المسایل الدینیة عنه فای ثمرة یترب علی مجرد معرفته حتی یکون من مات و لیس عارفا به فقد مات میتة جاهلیة و الامامیة یقولون لیست الثمرة مختصرة فی مشاهدته و اخذ المسائل عن بل نفس التصدیق بوجوده و انه خلیفة الله فی الارض امر مطلوب لذاته و رکن من ارکان الایمان و التصدیق من کان فی عصر النبی علیه السلام بوجوده و نبوته ثم قال الامامیة ان تشیعکم علینا مقلوب علیکم لانکم تمیمون الی ان المراد بامام الزمان فی هذا الحدیث صاحب الشوکه من لوک الدنیا و ان کان عالما او جاهلا او فاسقا فای ثمرة یترب علی معرفته اجمال الفاسق لیكون من مات و لم یعرفه فقد مات میتة جاهلیة و لما استشعرنا بعض مخالفینهم ذهب الی ان المراد بالامام فی الحدیث الكتاب و قال الامامیة ان اضافة الامام الی زمان ذلك الشخص تدل علی تبدل الایمتی الازمنة و القرآن العزیز لا تبدل له بحمد الله علی مر الزمان و ایضا لما المراد بمعرفة الكتاب التي اذا لم یحصل الانسان مات میتة جاهلیة ان ارید بها

فی الامور اللتی تعلقی بسیاسة المدینة والملک اذ لا تصور الابعد المعرفة والافتقاد فهذه المعرفة فی الوجوب
 کمعرفة الوالدین فی حق الولد ومعرفة السید فی حق العبد ومعرفة الزوج فی حق الزوجة ولا یقتضی فی وجوبها
 المعرفة کون الوالدین فاسقین او جاهلین ولا کون السید جاهلا او فاسقا لان حق اطاعة ثابت فی کل حال ولما
 حق واجب لا یتأقی الابعد معرفة وما یتوقف علیه الواجب واجب قوله قالت العامیة ان اضافة الامام الی الزمان
 یشعر بتبدل الائمة فی الازمنة اولی هذا حق فان امام زمان بنی اسرائیل کان التوراة وامام زمان النصارى کان
 الانجیل وامام زمان هذه الامة هو القرآن ولا یتأقی عدم تبدل القرآن اضافة الامام الی الزمان بل انما یتأقی
 عدم تبدل امام الزمان وهو متبدل قطعا وبالحکمة هذا التکلیف مثل قولنا ان نبی زاننا محمد صلی الله علیه وآله
 وسلم وبذا زمان نبوة محمد صلی الله علیه وآله وسلم وذلان یومن بنبی زمانه وهو شائع فاعلم ان ما ذکره
 منقطعة بحضرة قوله ان ارید معرفة الفاظه ومعانیه اشکل الامر علی کثیر من الناس اتقول الاشکال فی ذلك
 فان معرفة معانیه اللتی لابد منها فی التدریس بدین الاسلام یحصل ببراجعة العلماء والمفسرین بل بالتواتر
 المنزل بمنزلة العلم الاحساسی فان کون الصلوة فريضة والزکوة واجبة والزنا حراما وسرقة کبيرة وغير
 ذلك کذلك الاحتیاج الی معرفة صیغ الالفاظ والتکلیف النورية والوجوه للعربیة فی ذلك قطعا وهو ظاهر
 جمعه ۱۹ صفر ۱۲۱۵ هـ

نایب

سوال وجواب حدیث من مات ولم یعرف امام زمانه مات میتة جاهلیة صحیح الاسناد است ومقوله
 جناب نبوی است صلی الله تعالی علیه وآله وسلم معنی معرفت ووجوب اطاعت است ودر صورت وجود
 امام وتمدید از منازعت و مخالفت چنانکه از لفظ مات و میتة جاهلیة ظاهر است که اهل جاهلیت ابتلع
 رئیس واحدند اشتند و هر فرقہ برای خود رئیس میکردند فقط و منازعت امام است که از شرفای اہلبیت
 نقل میکنند اکثر شیعه نقل میکنند و در تواریخ اہل سنت دعوی ملک گیر می و خروج بالسیف بادعوی ہزار
 برادر خود و غیره منقول است و آنچه از ابن جریر نقل کرده کہ من مات و لم یسجد لایمام مات میتة
 جاهلیة صحیح است لیکن مراد است کہ بعد از انعقاد امامت امام باجماع اہل حل و عقد اگر عادل باشد
 و تسلط و استیلا بر بلا منازع اگر جائز باشد توقف در معیت رو نیست و بعضی صحابه کہ با خلفا وقت
 خود معیت نکردند اند و توقف نموده اند قبل از انعقاد و تسلط انها بود فقط کلام ابن تیمیہ فی منہج السنہ و غیره
 من الکتاب محش جبرانی بعض المواضع لاسیما فی تفریط عن اہل البیت و فی منع نیادة النبی علیه السلام

لان زمان الحال عند التحقيق ليس قسماً ثالثاً من الزمان ودار الماضى والاستقبال بل هو جزء منهما متصل
بالآن الحاضر ويختلف امتداد تلك الاجزاء قصرها عنه بحسب الاغراض والانظار فهذه الساعة وهذه اليوم و
هذه الشهر وهذه السنة وهذه القرن وهذه المائتة من الهجرة وكل ذلك ارضته حال فالمراد ان لم يعرف الامر
زمانه من الكتب ولم يعرف نسخ الكتب السابقة من التوراة والانجيل والديسانية وزندوستا وبيد الهنود و
ما هو موجود ومعمول بينى الناس ولم يعرف لطلان الكتب المنقرضة بعده مثل كرنه السكه وكلام المبتين الكلدانيين
ولم يعرف ان كتب هذه المذاهب ليست واجبة الاتباع كما يظن من جهة المقلدين من كل مذهب باتميتة
مهايلية وبها معنى صحيح وغرض ستقيم وبقار القرآن المجيد على مرور الزمان لا ينافيه ثم قوله والبضا فالمراد بمعرفة
الكتاب الماعزنة الفاظه ومعانيه فيشكل الامر على اكثر الناس واما مجرد التصديق لوجوده فلا وجه للتشنيع
عليها اذ قلنا بثلثة البضا غير فان المراد ليس نفس التصديق لوجوده بل التصديق بانه حق وانه كلام الله والامر
واجب الاتباع والفرق بين الوعيد على تارك العلم وبين الوعيد على الجاهل عن الامام الغائب ظاهر فان القرآن
المجيد اوامير الله اشرف نوره موجودا في ايدى الناس متداول متلو يمكن الوصول الى معرفة احكامه لكل من العوام
والخواص بواسطة او بلا واسطة والايان الاجامى به اصل لاستنباط علوم لا يحصى والتفريق بين الحق والباطل
فاحمال وبذا العلم حتى ان يكون مورد اللوعيد ولا كذلك الامام الغائب وقع في مهادى الياس طابوه
ولا يمكن الوصول اليه الا لمن ركب جناح النقاوا واتخذ تدا الهوار فوجه التشنيع اندراج الناس تحت
الوعيد بلا طائل ويظهر من هذا ان نيل الاتصال الروحاني المودى الى التقرب في المعاد او الاستعداد
والشوق بخروجه المفيد لثواب النصرة والتأييد لا يفيد في هذا المقام لعدم توقيفه على التصديق بالوجود فان
ذلك يحصل المحبة مع من مات ومع من فيظن وجوده وخروجه والله اعلم
اجاب عنه عالم آخر قوله ليست الثمرة منحصرة في مشاهدته واخذ السائل عنه بل نفس التصديق بوجوده
وايه حليفه السدى الاخر امر مطلوب لذاته وكن من اركان الايمان اقول هذا غير مسلم فان الدلائل التي
اوردت الامامية في كتبهم اثبت الاحتياج الى الامام في اخذ السائل وكشف الاختلافات ولا شك ان
وجوده بدون هذه الثمرة لا ينبغي يدفع هذا الاحتياج فيكون وجوده كالعدم واذا لم يثبت له الوجود المفيد
فامى فائدة في التصديق بوجوده بل لا يمكن التصديق بوجوده الا بملاحظة تلك الفائدة - قوله ان
تشنيعكم علينا مقول عليكم اقول لا تشنيع في ذلك على اهل السنة فان اطاعة الرئيس واجبة عندهم

پیش از آن مخلوق مشعر است بآنکه حق سبحانه بود خلق الخلق در خلق است و آن موصوف حلاست و هر سجدانه
 متعال عن جمیع ذلک علو اکبر و شرح از حدیث بروجه که شبیه مرتفع شود و اشکال مندرج گردد چنانکه از وجدان
 خود این نفی فیه و با کلام کبرای صوفیه سنجیده نبی بر تبهید مقدمه الیست و آن است که حضرت حق سبحان را من
 حیث توجیه الی العالم ظهور مراتب و حصر است مرتبه اولی یعنی است کلی جمعی شامل جمیع فیضات ازلیه و حدیه
 و جامع جمیع حقائق کونیة و الهیة اما فی تفصیل و امتیاز بعضی ان بعضی و این را تعین اول گویند و فوق آن لاتعین
 و اطلاق است مرتبه ثانیه تفصیل و تمیز مرتبه اولی است و این مرتبه را تعین ثانی خوانند و درین مرتبه حقائق
 کونیة و الهیة از یکدیگر ممتاز اند حقائق الهی را وحدت است حقیقی و کثرتی نسبی و حقائق کونی را عکس آن
 کثرت نیست حقیقی و وحدتی نسبی و درین دو مرتبه حقائق کونیة را اصلا از وجود خارجی تفصیل نیست و بوی خود
 و تمیز خارجی نشیده مرتبه ثالثه عالم ازواج مجوده بسیطه است که ادراک آن متصور نیست جز قوت عقلیه را
 بمشاهده آثار و احکام آن مرتبه رابعه عالم مثال است که آله ادراک آن خیل است مرتبه خامسه عالم حسن و شیا
 است که مدک میشود و جواس ظاهری مرتبه سادسه احدیت و آن جمیع مراتب است و آن مرتبه انسان
 کاملست و چون هر یک ازین مراتب بنظر عملی در مقام حقیقه مطلقه را پس بر سبیل تشبیه و مجاز بگویم
 این ازان سوال توان کرد و چون آن سوال مقیده شود قبل از آن مخلوق الخلق مقصود از آن مرتبه تواند بود از مرتبه
 الهی که مقدم باشد بقدم ذاتی بر مراتب خلقیه اما تقدی بی واسطه و شک نیست که آن مرتبه تعین ثانی است
 چنانچه مذکور شد و مراد بعد از آن در جواب سوال شده است آن مرتبه است نه معنی متعارف لغوی و لهذا بگویم
 را که از لوازم است از فوق و تحت نفی فرموده مناسبت بین الحنین است که چنانچه سحاب رفیق حجاب
 و ساتر آفتاب نمیشود و همچنین کثرت حقائق الهی نسبی است نه حقیقی و کثرت حقائق کونی اگرچه حقیقی است
 اما علمی غیبی نه خارجی شهادتی و از بعضی موارد و اطلاقات این طائفه چنان معلوم میشود که مرتبه ثانیه
 را عبارت از مرتبه اولی دانسته اند و آن بحسب ظاهر با حدیث نبوی موافق نمی نماید مگر آنکه خلق را
 که در حدیث واقع شده است یعنی تقدیر دارند تا بجا و مراد بآن تعین هر یک از حقائق و ماهیات
 باشد و قدری مخصوص و اندک معین از استعداد و قابلیت و لهذا علم بالصواب
 جواب سوال در حدیث ترمذی و ابن جریر و حاتم از حضرت امام حسن رضی الله عنه که الف شهر یکبار
 بنو امیه واقع شد و قاسم بن الفضل الحرانی آنرا شمار کرده گفته است فاذا حی الف شهر لازیه و الف شخص

نظری
از
از
در مرتبه
و نفی
ممود
ذکر
لی نماند
بر در لغت
افضل تو
و البذل
محدود
افضل

و فی انکار القوت و القطب و الاله ال و تحقیق الصوفیه و امثال ذلک و هذه الموضع منقولة موجودة عندي
و قد تصدی لرد کلامه فی زمانه جهادۃ علماء الشام و المغرب و المصغر ان ابن القیم تلمیذہ الرشید قد بالغ
فی توجیه کلامه لکن لم یقبله العلماء حتی ان المحدث و معین الدین السندی فی عصر سیدی الوالد اطال رسالۃ
فی رده و اذا کان کلامه مردودا عند علماء اهل السنة فای طعن لم یجعم فی ذلک فقط

سوال حدیث طبرستانی در رساله خود مذکور کرده در اینجا آورده که جابر البکر فرده الی آخر ما قال یومین
لغظم دم را محل گفتگو است جواب حدیث الطبر بجمع طرقه و دو جبهه مداران بر روایت انس بن مالک است
دیس و در صحیح غیر از ترمذی وجودی ندارد و آنهم لغایت مجمل و مختصر چنانچه معلوم سامی خواهد بود و امام
احمد در مناقب بر روایت سفینه نیز این حدیث را آورده اند لکن ازان معلوم میشود که سفینه نیز این قصه
از انس بن مالک شنیده بهر حال این قصه خود در روایت بخاری از انس آمده که انس دو بار حضرت علی
را در کرد و بهانه کرد که انحضرت بر سر حاجت اند وقت در آمدن نیست و غرض انس آن بود که شخصی از
انصار باین مرتبه مشرف شود چنانچه بعد از تفتیش نزد انحضرت صلی الله علیه و آله وسلم ظاهر گرد چون باریوم
حضرت علی کرم الله وجهه آواز بلند کردند و دروازه را گشودند بسمع مبارک انحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
رسید و خود ایشانرا طلبیدند و نسائی در رساله خود همین قصه را بر روایت سدی از انس آورده و گفته
فجابر البکر فرده ثم جابر عمر فرده ثم جابر علی فاذا ان له و سدی صاحب او امام است غالب که دو بار رو
کردن حضرت علی را بطریق و هم رد البکر و عمر فبید و تحمل که البکر و عمر نیز قبل از حضرت علی آمده باشند
و انس بن مالک ایشان را هم بنا بر جاب انصار آمدن نداده باشد و چون حضرت علی آمدند و سه بار
آمدند و بار سیوم آواز بلند کردند و داخل شدند با جمله لفظ و جابر البکر فرده و راجع بانس است یعنی فرده
انس نه انحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در صورت اشکال نیست که لا ینفی علی امثالکم فقط -
جواب سوال عن ابی رزین العقیل انه قال قلت یارسول الله این کان ربنا قبل ان یخلق الخلق
قال کان فی عمار ماتحه هواء و ما فوقه هواء باید دانست که صدور این کلمه چند جا بعد از شکوه نبوه بصحت
پیوسته است اما معنی آن بحسب ظاهر از اشکال خالی نیست زیرا که کلمه ان که در کلام سائل واقع شده
در لغت عرب موضوع است برای سوال از مکان و ایضا عمار که در جواب آن اندراج یافته و لغت عرب
از سخا بیت رفیق و آن از مقوله جسم است و حال و جسم را جسم می باید بود و ایضا تفتیش سوال

یعنی در ترویج حضرت سیدۃ النساء از ان ثابت میشود فقط
 بیان آنکه سیوطی در تصانیف خود طلب یا بس بسیار سے آرد این قدر التماس میدارد که سیوطی در
 تصانیف خود طلب و یا بس بسیاری آرد و اما در صد نقل میگویی که اخرج فلان من طریق فلان کذا پس
 ازین عبارت محدث ماہر را بدو وجه حال آن نقل مفہوم میشود - اول ذکر مخرج که بعضی مخرجین در کتبهای
 آنها علم اند نزد محدثین که ہر جہہ در انجاست ضعیف و منکر است لا یشاء بہ مثل تفسیر ابن مردودہ کہ کامل ابن عدی
 و تاریخ خطیب و فردوس دلی و تاریخ ابن عساکر و کتاب الغنمۃ لابن ہشیم - دوم بیان طریق کہ در ضمن آن مدارند
 حدیث از رجال مفہوم میشود و حال ان مدار نزد محدث ماہر در دست پس در حقیقت سیوطی ہم اہمال در بیان
 ننمودہ و در تفسیر در مشور اکثر این طریق بیان را مسلوک مینماید در کتب دیگر نیز در حقیقت تصنیف سیوطی ہمین
 یک کتاب است یعنی در مشور دیگر جمیع رسائل او مثل اتفاق و بدو رسافوہ و شرح الصدور و غیر ذلک ہمہ مخرج
 از ہمین کتاب اند و علی بن القیاس و جمیع احوال اصل جامع صغیر است نیز انہی معنی ملحوظ دارد فقط

المسرح الجلیل و فضیلت سخن

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رسالہ

نحمدہ و نصلی علی نبیہ الکریم و علی آلہ ذوی الفضل العظیم و صحبہ اولی الفخر الحسبم - اما بعد چون از تسبیح و تمییز
 شفعہ ثناعتیہ بعون عنایت الہی فراغت حاصل شد بجنہ اردوستان صادق و یاران موافق بآرزوی
 تمام داشت نیاق مالاکلام مستعد حامی نمودند کہ مسئلہ تفصیل را نیز تفصیلی لایق داده شود تا درین مباحث کہ
 نقل ہر مجلس مشغلہ ہر محفل اند تعطشی باقی نماند بنا بران این رسالہ مختصر بطریق عمالہ الوقت بتحریر درآمد کہ بالا
 یدرک کلہ لایترک کلہ و سمیتہا بالمسرح الجلیل فی مسئلہ التفصیل و ما تو فیقی الا بالاند علیہ توکلت و ہو بی و نعم
 الوکیل و این رسالہ شتمل است بر یازدہ مقدمہ مقدمہ اولی باید دانست کہ فضل تقسم است بدو قسم - قسم اول
 فضل اختصاصی از جانب خدا کہ من سابقہ علی دئے تقدم خدمتی و عبادتی چیزے را بر چیزے فضل بخشند
 و ترجیح و ہدیز کہ او مالک است ہر جہہ را خواہ از ملوکات خود یا از فزونی مرتبہ و اعلامی منصب انبیاء و ہدو دین
 فضل عمومیست بغایت وسیع کہ ناطق و غیر ناطق و حیوان و جماد و نبات بلکہ جاسہ و اعراض را نیز شامل است
 مثل تفصیل ملاکہ در آفرینش کہ پیش از ہر خلقت وجود پر شسیدند و مثل تفصیل انبیاء کہ منے استعدا سابق

اشکالیکه مرفوع بود واضح شد مهربان من سلطنت نبی امیدا از ابتدای خلافت معاوی بن ابی سفیان باید گرفت
لما مات خلافت عبداللہ بن الزبیر را کہ بعد از نیکو تسلط عبدالملک استدا دیافت از میان اسقاط باید نمود
حساب درست خواهد شد و جامع الاصول در بخاری میگوید قد جابر بنی متن الحدیث ان بعد ولایت بنی امیه
کانت علی راس ثلثین سنه من وفات النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم و ہونی آخر سنۃ البعین ہز
الہجرۃ و کان القضاء دولۃ ہم علی بیانی مسلم انحراسانی فی سنۃ اثین و ثلثین و مائۃ فیکون ذلک اثین
و تسعین سنۃ یسقط منہا مائۃ خلافت عبداللہ بن الزبیر و ہی ثمان سنین و ثمانیۃ اشہر بقی ثلث و ثمانون
سنۃ و اربعۃ اشہر و ہی الف شہر انتہی بلفظہ -

سوال لفظ مصطفی در القاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و لفظ مفضل در القاب امیر المؤمنین کرم اللہ
وجہہ القدر بہر وجہ خاص تخصیص یافته کہ بعد علم رسیدہ در کتب قدیم این قدر تخصیص یافته نمیشود معلوم
نیست کہ کدام نام نان شہرت یافته جواب وجہ تلیقب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مصطفی در وجہ
لدنیہ و سیرۃ شامیہ و شرح دلائل الخیرات ہمین مذکور است کہ ان الصطفی من ولد ابراہیم اسمعیل
و الصطفی من ولد اسمعیل کنانۃ و الصطفی قریشی کنانۃ و الصطفی ہاشمی کنانۃ و الصطفی من بنی ہاشم و جبر
اصطفی در حق حضرت موسی و حضرت مریم بلکہ در تمام رسل و انبیاء وارد است کہ و السلام علی عبادہ الذین
اصطفی لیکن مصطفی خاص کہ مرتبہ بچند مرتبہ واقع شدہ باشد مخصوص با نجاب است و در سیرۃ شامیہ
و موابہ مذکور است کہ المصطفی من اشہر اسماء صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اما استعمال این اسم در صدر اول
کثر بود مگر در کلام ابن مسعود در روایتی دیدہ شد و تلیقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ بمرتبہ در احادیث دیدہ نشدہ
و نہ در صدر اول این لفظ مستعمل بود و در احادیث صحیحہ کنیت ایشان بابو تراب و ابوالدرداء بنی تميم و تلیقب
ایشان بذوی القرنین و یسوب الدین و صدیق و فاروق و سابق و یسوب الامۃ و یسوب المؤمنین و
یسوب قریش و بیضۃ البلد و امین و شریف و مادی و مہدی و غیرہ مروجی و ثابت است
و مرزا محمد بن معتمد خان حارثی مصنف مشہور این شہر در سالہ فضائل خلفا و فضائل اہلبیت کہ این
ہر دو رسالہ از عمدہ تصانیف اویند تلیقب ایشان بمرتبہ نیز ذکر نمودہ اما اینوقت فقیر را یاد نیست کہ کبکدام
حدیث درین باب نسک کردہ از حدیث انس بن مالک در قصہ ترفیع حضرت سیدۃ النساء خطیبہ حضرت
البکرہ صدیق و حضرت فاروق ایشان را لفظی مفہوم میشود کہ مرتضی و مختار بودند حضرت امیر دین امر

یعنی صورت نوعیہ یا صورت صنفیہ او مثل تفصیلت نماز گزارندہ بر روزہ دار یا تفصیلت صبا فرائض بر صاحب نوافل و این چند صورت است اول اینکه شخص باشد کہ تمام فرائض ادا میکند و دیگر بعض فرائض را ادا میکند بعض را ترک میکند و نوافل را میکند و یا هر دو باشد کہ تمام فرائض را ادا میکند و نوافل را ندہ تر بجای آرد لیکن نوافل یکے زائد بر نوافل دیگرے باشد و نیز رگی و تفصیلت بشخصے باشد کہ ذکر بسیار د نماز میکند و دیگرے باشد کہ در خارج نماز ذکر بسیار میکند و صورت دوم آنکہ دو کس باشند از مجاہدان کہ یکے از انہا در معرکہ فجاہاد بسیار میکند و در مواضع خطرناک می در آید و دیگرے در ملک متقاتلین و دفع اعدا و چپ و راست سعی بسیار میکند صورت سیوم آنکہ دو شخصے باشند کہ یکے جہاد بسیار میکند و دیگرے نماز و روزہ بسیار مشغول میماند صورت چهارم آنکہ دو شخص باشند از مجتہدین کہ اجتہاد میکنند و یکے را احصائے حق بیشتر دست می دہد از دیگرے و علی ہذا القیاس سورب یا محمل است و برای تمثیل و تفہیم بقدر کہ مذکور شد کافیست باجملہ حاصل این وجہ نیست کہ ذات عمل یکے افضل از ذات عمل دیگر باشد و دوم نسبت عمل یعنی علت غائی و غرض کہ از ادعوت شرع نیت گویند مثلاً شخصے بعمل خود محض رضائے الہی را قصد میکند و امری دیگر بادی مخلوط نمے نماید و دیگرے باشد کہ در عمل با او مساویت اما قصد رضای الہی قصد دارد و مدح و ثناء مردم یا دیگر وجوہ نفع دنیوی را بادی مخلوط میکند سیوم کیفیت عمل مثلاً شخصے باشد کہ بر عمل را با جمیع حقوق و سنن و آداب ادا میکند و دیگر بعضے از سنن و آداب را فوت میکند اگرچہ باطل نمیکند یا شخصے باشد کہ عمل او صاف است از لوث کبار و اصرار بر صغائر و دیگر با و طاعت و عبادت ارتکاب کبار و اصرار بر صغائر نماید و علی ہذا القیاس تفاوت بتصور قلب و عدم آن و تلاوت قرآن و ذکر بر طہارت و عدم آن چہا کہ نسبت عمل پس در اولی فرائض برابر باشد و یکے نوافل زائد دارد و دیگرے و یاد و کس باشند کہ در ابتدائی عمل برابر باشند و یکے پیش از دیگرے ذات یافت و آن دیگر بعد از وی زندہ ماند و فرائض و نوافل بسیار بجاء آورد و چنانچہ در حدیث صحیح در مثل آن دو شخص است کہ فرمود فان صلوتہ بعد صلوتہ و صیامہ بعد صیامہ بنجم زمان عمل پس شخصے کہ قصد سلام یا در ایام قضا یا در وقتیکہ بر مسلمین جاوہ افتادہ باشد علی و طاعتی نماید یا جہادے و صدقہ و انفاقی بجاء آورد بہتر است از کسی کہ بعد از قوت اسلام و استغناء از آن بعمل آرد و الاصل فیہ قولہ تعالی لا یتومی منکم من الفق من قبل الفتح و قال اولئک اعظم درجۃ من الذین الفقوا من بعد و قالوا و قولہ علیہ السلام فی حق الصحابۃ لا ینفق احکم مثل احد نہیا

عبادات و ریاضات با نزال و حی مشرف شدند و از همین جنس است تفضیل سیدنا ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر جمیع اطفال و تفضیل زانیه حضرت صالح علیه السلام بر شتران عالم و تفضیل ابراهیم که در فدی حضرت اسماعیل علی نبینا و علیه السلام بجای آمد بر جمیع ضحایا و بدایا و تفضیل مکه و مدینه بر جمیع شهرها و تفضیل مساجد بر سایر بقاع و تفضیل حبه اسود بر جمیع احجار و تفضیل ماه رمضان بر سایر ماهها و در جمعه و عرفه و عاشوره بر دیگر روزها و در روز نیکجه بر بقیه ایام و شب قدر بر شبهای دیگر و نماز فرض بر نفل و نماز عصر و صبح بر دیگر افاض و تفضیل سجود بر قعود و در ارکان نماز و تفضیل بعض از کار بر بعض و ازین تمثیلات واضح است که درین قسم فضل نیز اقسام است پس گاهی وجه فضل معقول بشر میشود مثل تفضیل مساجد بر دیگر بقاع که محل ذکر الهی اند لیکن تخصیص این بقیه بآنکه مسجد کرده شده محض اجابت او تعالی است و گاهی وجه فضل بیچ بچ مثل بشرفی آید مثل تفضیل حجر اسود بر سایر احجار و تفضیل بقیه کعبه بر دیگر بقاع و نیز آن فضل گاهی صلی میشود مثل تفضیل حجر اسود بر سایر احجار و گاهی تبعی طفیلی مثل تفضیل ذبیح اسماعیل و تفضیل حضرت ابراهیم ابن رسول الله علیهما السلام با بجمله دار فضل درین قسم تخصیص مجرد است بلا علی و بلا سعی -

قسم دوم فضل جزائی که بمقابله عمل عطا شود و این قسم نسبت بقسم سابق خصوصیت دارد که در غیر اهل عمل یافت نمی شود و آنها سه گروه اند ملائکه و جن و انس و مرجع این فضل در آخر کار همان فضل اختصاصی است چنانچه واضح خواهد شد و این قسم فضل بیشتر محل تنازع و اختلاف است باشد بخلاف فضل اختصاصی که در این محض شاع کفایت میکند و نیز در اینجا باید فهمید که جمیع صحابه را فضل اختصاصی ثابت است بدلیل اختلافی اصحاب و انصار و اصحاب ادا و انواجا و مطهرات و بنات و کرامات را نیز چنانچه ظاهر است لیکن چون در فضیلت این بزرگان فیما بینهم سیر و دو ظاهر از بعض احادیث آنست که آنهم فضل اختصاصیست لیکن نظر دقیق و اکثر احادیث حکم میکند که از قسم فضل جزائست آنرا در ترتیب خلافت و وجدان منصب و زارت اگر حکم تفضیل اختصاصی بعضی بر بعضی نموده آید نسب بینا می چنانچه فابی علی الا تقدیم الی بکر و امثالها بران گواه است مقدمه ثانیه فضل جزائی که بمقابله عمل است نیز اقسام دارد و حالا دران اقسام نظر تعمق باید کرد و در محل نزاع قسمی را که احتی و ادولی بالا اعتبار است جاری باید داشت تا مورد فضل جزائی تسعین شود و نزاع مرتفع شود پس اول باید دانست که عامل را در عمل خود بهیئت وجه فضیلت بر غیر خود میتواند بود و و راسی این بهیئت وجه و وجهی دیگر دار فضل نمیتواند شد اول ما هیئت

و اولاد مغیره صلی الله علیه و آله و سلم دوم آنکه برای فاضل درجه از قرب و منزلت و ساکن جنت مقرر شود
اعلی و ارفع از درجه مفضل و ذلک تحقیقا معنی الفضل و الالم یظهر الفضل و کان الفضل مجرد اللفظ لا معنی له
و درین امر خصوصیت است که غیر از عالمین را میسر نیست و لهذا در غیر فضل جزای بالاصالت متحقق نمیشود
و در اینجا نیز باید دانست که دخول جنت و علوم مرتبه در آن گاهی مبنی الفضل اختصاصی می باشد بدون سابقه
عمل چنانچه اطفال مؤمنین را علی الخصوص اطفال انبیا را مقدمه چهارم کل من امرنا بتخلیه فهو ذو فضله
درین مقدمه حدیثی که در خاطر میگذرد آنست که ابوین کافرین را نیز تعظیم و احسان و تذل واجب است
بقوله تعالی و خفض لها جناح الذل من الرحمة حال آنکه هیچ فضیلت ندارند و جالبش آنکه تعظیم ایشان و عزت
شرع تعظیم نیست بلکه نوعیت از بر و احسان و بر و احسان را تعظیم نتوان گفت و مجرد تذل نیز تعظیم نیست لان الانسان
قد یتذل من ینکاف ضرره چه قسم تعظیم ابوین کافرین در شرع مأمور نباشد حال آنکه بر ارباب آنها واجب است
قال الله تعالی لا تجدوا یومنون بالهدی و الیوم الآخر لیاوون من عاد الله در سوره و لو کانوا ابا ربهم و قوله تعالی
اذ قالوا القوم انابرکم و ما تعبدون من دون الله کفرنا بکم و بما بیننا و بینکم العداوة و البغضاء ابدیاً حتی
تومنوا بالهدی و حده بلکه تعظیم کشرعی آنست که مبنی باشد بر محبت الله و فی الله و ولایت و دوستی از اولی معنی
و غیره اهل فضل برگزیده شرع وارد شده که مایل علیه التخصیص مقدمه پنجم بقین معلوم است که بعد از تعظیم
حضرت جل و علی در شرع تعظیم انبیا آنقدر مستحب و واجب است که دیگرے را نیست و هیچ کس مستحق تعظیم
نیست غیر از انبیا و بعد از انبیا از اوج مطهرات آنجناب را آنقدر استحقاق تعظیم تخص قرآنی ثابت است که
هرگز برای دیگران نیست قال الله تعالی النبی اولی بالمؤمنین من النفسهم و ازواجیه امهاتهم و نیز در حق ازواج
مطهرات فضیلت صحبت آن سرور صلی الله علیه و آله و سلم زیاده بر صحابه و دیگر متحقق است زیرا که صحبت
ایشان اعلی است از صحبت غیر ایشان و با فضیلت صحبت حق امومت دینی نیز متحقق است مقدمه
ششم هرگاه سخن در فضیلت جاری شود مطلق نباید پرسید زیرا که مفاضله متحقق نمیتواند شد الا در آن
و چیزی که تفصیل آنها از یک وجه بوده باشد و با هم در آن وجه زیاده و کم بوده باشند و اگر فضل آنها اندو وجه
باشد پس مفاضله در آنها واقع نمیشود زیرا که هرگاه بگویم حتی بدین فضل پس گویا چنان گفته باشم ای بدین
اکثر اوصاف یا بیشتر کافیه پس نتوان گفت که رمضان بهتر است یا ناته صلاح و کعبه بهتر است یا نماز
و میتوان گفت که مکه بهتر است یا مدینه و رمضان بهتر است یا ذیحجه و نماز بهتر است یا زکوة و ناته صلاح

ما بلغ هذا حدیم والانصحة وبخین اتفاق یکدم لوجه الله در وقت فقر و احتیاج و صحت بهتر است از اتفاق مضاعف
مضاعف آن در وقت غنا و ثروت یا وصیت بآن عند الموت و همچنین ادوی فرائض در حال غنی و مرض و سفر
و شفت و قلت فرصت و در فراموشی بهتر است از غیر آن و همچنین در قرب موت و آخر عمر شغل عبادت بهتر
است از شغل در اول عمر و عمره و فی رمضان تعدل حجة و من تقرب فیه بحسنة من الخیر کان کمن ادى فريضة
فی ما سواه و من ادى فريضة فیه کان کمن ادى سبعین فريضة فیما سواه و افضل الصیام بعد شهر رمضان شهر
المحرم احادیث صحیح اند و اجماع است بآنکه جمیع طاعات در شهر حرام مضاعف میشوند و ششم مکان عمل مثل
نماز که در مسجد الحرام یا در مسجد بنده او اگر ده شود بهتر از هزار نماز است در جای دیگر و روزه در دار الحرب محل جای
بهتر است از غیر آن من صام یوما فی سبیل الله حرمة الله علی النار تنقظم اضافت بامور خارجیة مثل فاعل
یا مشارک و یا مقارن پس یک رکعت از بنی یا همراه نبی بهتر است از غیر آن و همچنین صیام و صدقه و جهاد
که از پیغمبر یا همراه پیغمبر واقع شود هزاران درجه بهتر از غیر آن است و لهذا اصحاب باجمعهم اعمال خود را که بعد از
رحلت پیغمبر کرده بودند هرگز موازی اعمال خود که همراه پیغمبر کرده بودند نمیدانستند و در حدیث صحیح است
عمره فی رمضان تعدل حجة معی و در قرآن جایجا اشاره باین مضمون است قوله تعالی لکن الرسول والذین
امنوا معه جاهدوا با ما لهم و انفسهم اولئک لهم الخیرات و اولئک هم المفلحون و از همین جا بطل شد قول ابو تقم
جایی حیث قال جائز ان طال عمر امرء ان یعمل ما یوازی عمل النبی و نیز ظاهر شد که انس بن مالک و ابو امامه
بابلی و عبداللہ بن بشیر و عبداللہ بن احارث بن ابی جاز و سهل بن سعد ساعدی و جابر بن عبداللہ انصاری
که عمر طویل یافتند و عمل بسیار کردند هرگز افضل نمیتوانند شد بر خلفاء اربعه و ابو عبیدة بن الجراح و زید بن حارث
و جعفر بن ابی طالب و صعب بن عمیر و سعد بن معاذ و عثمان بن مظعون حالانکه بعضی از اولین تابعین و سال
بلکه نو سال بعد از آخرین زنده ماندند و طاعت نیز بسیار بجا آوردند و بهین سبب قطع میکنم باینکه هر که از صحابا
در وقت موت انحضرت صلی الله علیه و آله و سلم افضل بود از دیگر کسی آن مفضل هرگز بدرجه اولی نمیتواند
شد بسبب اعمالی که بعد از موت انحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بجا آورد و مقدمه سیوم نتیجه فضل خواه
فضل اختصاصی بود بغیر عمل خواه فضل جزائی بود بمقابله عمل و چیزی است اول آنکه حق تعالی تعظیم فاضل را
و جب کند در دنیا بر مفضل و درین امر شریک اند جمیع افاضل خواه مثل کمیه و مسجد و روز جمعه و شهر رمضان
و نایه صلح و غیره بمن الجمادات و الحیوانات و الاعراض باشند خواه مثل انبیا و ملائک و صحابه و ازواج مطهره

و در میان صحابه سبقت و تقدیم را بموجب الیستوی منکم من الفتح و قاتل اعتبار باید کرد
 زیرا که هر قدر تقدیم و سبق بیشتر مع احتیاج اسلام و تقویت آن پیشتر چنانچه حدیث فقال صدقت
 و قلتم کذب و دلالت بر آن دارد پس باین اعتبار کسانیکه قبل از هجرت با عمل اسلام قیام نموده اند
 افضل باشند از من بعد خود مثل ابوبکر و عمر و عثمان و علی و حمزه و جعفر و عثمان بن مظعون و طلحه و زبیر و عصب
 بن عمیر و عبد الرحمن و عبد الله بن مسعود و سعید بن زید و زید بن حارث و ابوعبیده بن الجراح و بلال و سعد
 بن ابی وقاص و عمار بن یاسر و ابوسلمه بن الاشعث و عبد الله بن ابی جحش و غیر هم رضی الله تعالی عنهم
 اجمعین بعد از آن اهل بدر با اهل مشاهد مشبهه ابوجهل و ابی بن کعب و ابی بن کعب و ابی بن کعب و ابی بن کعب
 سکینه و صفار و قلوب و خلوص نیاات حاضران این واقعه مخصوص نبض قرآنی است قال الله تعالی لقد

رضی الله عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجرة فعلم ما فی قلوبهم و انزال السکینه علیهم و انما هم فتاح قریباتا
 بعد از آن با قطع هیچ مشبه نیست که در افضل تواند بود زیرا که در هر مشبه جماعه از منافقین و ارباب

اغراض فاسده و بنویز نیر شریک بوده اند قال الله تعالی و ممن حولکم من الاعراب منافقون و من اهل
 المدینه مرد و اهل النفاق و اهلهم تعلیم تعلیم بر اینک فیمابین این اشخاص کدام یک افضلست و همین است محل

نزاع زیرا که کلام در خلفاء اربعه است و اینها همه متفق اند در سابقیت و تقدم و حضور و مشاهد فاضله مقدمه
 و هم تعین افضل را دو طریق است اول نص شایع دوم تتبع احوال و اعمال تفصیلیه گویند که طریق اول

مسدود است بجهت تعارض نصوص گویم تعارض و فنی می افتد که یک لفظ در حق و کس صحیح و مشهور شده
 باشد و دلالت بر افضلیت هر دو کند و عند تحقیق چنین نیست بلکه لفظ افضل و خیر که نص در مدعا است

در حق ابوبکر و عمر رضی الله عنهما صحیح و مشهور است و لفظ سیادت و احبیت در حق علی و فاطمه و عائشه رضی الله
 عنهما و روایافته و سابق گذشت که معنی سیادت و شرف و احبیت دلالت بر فضل خراسی نمی کند

پس در حقیقت تعارضی نیست اما طریق دوم که تتبع احوال اعمال است پس از آنجمله جهاد است که عمده
 اعمال دینی است و ذروه سنام اسلام است و نبض قرآنی در افضلست قال الله تعالی الیستوی

القاعدون من المؤمنین غیر ادلی الضرر و المجاهدون فی سبیل الله با مو الهم و انفسهم فضل الله المجاهدین
 با مو الهم و انفسهم علی القاعدین در جهاد و کلا و عد الله بحسنی فضل الله المجاهدین علی القاعدین اجرا عظیما

در جات منه و مغفوره و رحمة و کان الله غفورا رحیما - گویند مرتضی علی رضی الله عنه در جهاد افضل بود

بهترین یا خصما پیغمبر پس ازینجا معلوم شد که تفضیل حضرت ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه و سلم مثل بحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنهما
 زیرا که فضل حضرت ابراهیم بنی عمل نیست بلکه اختصاص بحیثیت مقدمه نظم علوم و حیثیت کاهن لطیفی تبعیت میباشند مثل اعلای در اولاد
 سفار آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم تبعیت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و این اعلای وجه دلالت بر افضلیت تفضیل جزای
 نمیکند و الا از اولج مطهرات آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کبریت تبعیت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 در درجه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم خواهند بود افضل باشند از جمیع انبیاء و کبریا صحابه و سهو خلاف الاجماع
 و گاهی بطریق اصالت می باشد در مقابل عمل و این دلالت میکند بر افضلیت و تفضیل جزای و علی
 بذالقیاس تقدم در دخول جنت و ورود حوض و شفاعت و موقف و حساب هر دو قسم است یک قسم
 از ان دلالت بر افضلیت تفضیل جزای دارد و یک قسم نه مثل تقدم است مصطفویه درین امور بر انبیاء
 دیگر قال الله تعالی بهم و از و اجماع فی ظلال علی الاراک مستکون و قال الحقنا بهم و فریهم الی غیمه ذلک
 مقدمه هشتم سیادت غیر فضل است زیرا که سیادت دلالت بر شرف این شخص میکند
 بوجه من الوجه اصلا کان او تباعا پس اولاد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسبب شرفی که دارند اسادات
 اند نسبت بامت و فضل موقوف بر جزای عمل است و همچنین امارت موقوف بر فضل نیست بدلیل
 آنکه عمر بن الخطاب مامور بود باطاعت عمر بن العاص در حالت امارت او و عمر بن العاص را بر و
 فضل نبود بالا جماع و از اینجا معلوم شد که وجوب طاعت شخصی بر شخصی من حیث اشرع نیز دلالت
 بر فضل مطاع بر مطیع نمیکند کالمراه و الرقیق و الرعینه و الولد الامور من باطاعته الزج و السيد و السلطان
 و الابوین و الایمل ذلک علی فضل المطاع منهم علی المطیع مقدمه نهم وجه هفتگانه مفاضله چون باهم
 متعارض شوند از روی آیات و احادیث احو و اولی باعتبار راقعین باید کرد پس باقطع از شریعت
 ثابت است که کسیت عمل را در جنب کیفیت آن اعتبار نیست و نیز کسیت کیفیت را در جنب زمان عمل
 اعتبار نیست بقوله تعالی لا یتوی منکم من الفق من قبل الفقه و قاتل و ان یقدر خود از روی احادیث
 صحیحه ثابت است که عمل صحابه را در حضور پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم هیچ عمل برابر نمیشود پس در عمل که
 با پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم شریک شوند هیچ بان برابر نمیشود زیرا که بشا رکت جماعت در عمل آن
 عمل را هدایت و جدانیت بهم میرسد مثل کیفیت و جدانیه فراج که در هر جزو از اجزاء مرکب متمیز و متشابه
 میگردد و لهذا جماعت را مشرع ساخته اند و این اعتبار صحابه را فضل جزای بر جمیع امت ثابت است

آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شخصے را در مقدمہ کہ تعلق بعلم دادہ زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
عامل نمیزمود و در بیچ مقدمہ مگر کسیکہ در ان باب اکل باشد از دیگران و بالقطع معلوم است کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ابو بکر را رضی اللہ عنہ بر نماز حج و جہاد امیر ساخته و عمر را رضی اللہ عنہ بر صدق
عامل فرمودہ و نزد محمد ثن اکثر روایات صدقات از طرف ابو بکر رسیدہ و مسائل نزکوۃ را او شرح دادہ و حدیث
نزکوۃ کہ از امر رضی علی مروی شدہ بدیدہ صحت نرسیدہ و در دوس و ہمسہ واقع شدہ کہ بیچ کس از علمای اسلام
بدان عمل نکرده و ہوان فی خمس و عشرین من الابل خمس شیاہ و نیز معلوم است کہ ابو بکر عمر ہمیشہ مسافر و متصلا
و شیر و فدیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می بودند و ہر قدر کہ صحبت پیغمبر میسر باشد اطلاع بر احکام و فتاویٰ
بیشتر و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بغیر از علم نام کس را مشیہ و فدیہ خود نمی ساخت - اندیم بروایت و
فتاویٰ پس ابو بکر زندہ نماذ بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مگر اندکے و مردم بسبب آنکہ قریب العهد
بر پیغمبر بودند محتاج نشدند بروایت ان و نیز از دینہ ہجرون گرفت مگر براسے حج و عمرہ تا مردم بلاد و از
روایت میگردند و باوصف اینہمہ از یکصد و چہل و پنج حدیث صحیح مرویست کہ اجلار صحابہ از روایت
کرده اند نہم علی بن ابی طالب و عمر بن الخطاب و عثمان بن عفان و علی مرتضی با وجود طول عمر کہ قریب
بسی سال بعد از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امتداد یافت و باوصف سیر و دور در بلاد و کثرت احتیاج
مردم بروایت و کثرت تقریبات رعایت کہ وقت اختلاف آراء و تنازع اہوا بود و چکی روایات او
پانصد و ہشتاد و شش حدیث است پس اگر مدت حیات ابو بکر با مدت حیات دیگران و موانع روایت
او با موانع دیگران قیاس کنیم معلوم میشود کہ نزد ابو بکر اصناف علم دیگران بود برہمین قیاس باید کرد
فتاویٰ را و همچنین است حال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ زیرا کہ مسندات او پانصد و سی و سہ
حدیث است و فتاویٰ از دنیا دادہ از حد بلکہ دہہ سہ سہ فقہی تکلم فرمودہ و تحقیق حق نمودہ و مسائل حق
و سلوک و تفسیر را نیز بیان مستوفی دادہ حتی کہ از مجموعہ احکام و معطایات او کتا بے مستقل شانی و دہہ سہ
علم توان بر آورد و پنجاچہ صاحب الذلۃ انخفا رحمہ اللہ درین باب اسمی و افزونہ سودہ و چکین روایات و فتاویٰ
اوراد و فقہیات جمع نمودہ رسالہ مستقل ترتیب دادہ و در عقائد و سلوک نیز قدر کافی تالیف نمودہ و
معلوم است کہ حیات علی مرتضی رضی اللہ عنہ بعد وفات آن سرور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قریب ہشتاد
سال زیادہ از مدت حیات عمر است رضی اللہ عنہ و درین مدت و از زمانہ علی مرتضی رضی اللہ عنہ

از صدیق و فاروق رضی اللہ عنہما - گویم جہاد را سه قسم است اول جہاد زبانی کہ بہ دعوت اسلام و فہمائیدن
 شرائع و وعظ و نصیحت و ترغیب و ترہیب و اقامتہ اولہ و دفع شہادت مخالفین میباشد - دوم جہاد کے کہ
 نزدیک جنگ میشود و تدبیر و رای و الفتای عرب در دل مخالفین و جمع مردم برای قتال و استمال قلوب
 مجاہدین و تکثیر سواد موافقین و تفریق جماعت اعدا و بذل مال در اعداد آلات جہاد از سپاہ و شتران
 و سلاح و یراق سیوم جہاد بدست خود بطعن و ضرب و مصارعت پہلوانان و منازعت با قرآن و استعمال
 سیف و سنان و بلاشبہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدو قسم اول از جہاد مشغول بودند بقسم ثالث
 و قسم ثالث بالیقین او دن مراتب جہاد است بدیل آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مامور بودند بجہاد
 قال اللہ تعالیٰ یا ایہا النبی جاہد الکفار و المنافقین و اغلظ علیہم و قال فقاتل فی سبیل اللہ لعلک
 الافشک الی غیر ذلک من الآیات و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اختیار نفرمودند کہ دو قسم اول را پس
 لایہ آن دو قسم اعلیٰ و فضل باشند از غیر خود و درین دو قسم ابوبکر و عمر بر جمیع صحابہ پیش قدم بودند کہ بدعت
 ابوبکر در اول اسلام عمر صحابہ سلمان شدہ اند و او ہمیشہ مشغول بود باین دعوت و از روزیکہ عمر بن الخطاب
 اسلام آمد دعوت و غلبہ اسلام افزود و عبادات اسلام را جہرا و علانیہ در مکہ رواج داد و در راس و مشورہ
 این ہر دو مشیر و وزیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بودہ اند و بیچ غزوہ مہمی نے مشورت ایشان واقع شدہ
 و در جمع مردم و تفریق جمعیت اعدا ہمیشہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مساعی جلیلہ زیادہ بردیدگان
 نمودہ اند تا بحدیکہ کافران از بقاع ایشان خائف و ہلک ایشان مستبشر می شدند و لہذا ابوسفیان
 در جنگ از حال پرسید چون معلوم کرد کہ زندہ اند نہامت بسیار کشید و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم الشیخ الناس بودند و ہمین وجہ قسم جہاد را اختیار فرمودہ پس این دو قسم فضل اند از قسم ثالث و
 ابوبکر و عمر درین جہاد ہرگز مفارقت او نسکر و ند پس جہاد ایشان افضل باشند از جہاد دیگران مثل حضرت عمر
 علیؓ و زبیر و عثمہ و مصعب و ابوطلمحہ و ابوقادہ و سعد بن معاذ و عساک بن حرب رضی اللہ عنہم نیز از نجاست
 کہ اکثر سرایای آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسر و رای حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سرانجام شدہ
 و معہذا حضرت عمر بن الخطاب در قسم ثالث ہم مشارکت کردہ کمایدل علیہ التواریخ و از آنجملہ است اہل علم گویند
 کہ حضرت علی رضی اللہ عنہ و علم فضل بود از دیگران و قد قال اللہ تعالیٰ قل بل یستوی الذین یعلمون
 و الذین لا یعلمون گویم زیادتی در علم بدو طریق توان دریافت اول کثرت روایات و فتاویٰ دوم تمثال

قرب سی کس از اولاد و برای ایشان از ضیاع و عقار بقدر یک سبب آن اغنیا بودند گذشت عزت و قبضه بلخ که هزار و سق ثمر از آن می آمد سوا می خله و در اغت نیز متر و که اوست رضی الله عنه بخلاف عمر رضی الله عنه و نیز زید حقیقی است که نه بخود لذت دنیا پر دازد و نه اقارب و اولاد خود را بدان منتفع بپسازد و حال ابو بکر همین است که مثل طلحه بن عبید الله برادر زاده داشت و مثل عبد الرحمن بن ابوبکر لیسری و مثل عائشه دختره و یکس از از اینها عامل فرمود و همچنین عمر بن خطاب را از بنی عدی عامل فرمود مگر نعمان بن عدی را که بختنان عامل فرموده و بزودی عزل نمود حال آنکه از اینها مثل سعد بن زید و ابوجهم بن خذیفه و حاجه بن خفاده و عمر بن عبد الله و عبد الله بن عمر بوده اند و رضی علی رضی الله عنه عبد الله بن عباس را عامل فرمود فرمودند و عبد الله بن عباس را بر زمین و قثم بن عباس را بر کمره و سعد بن عباس را بر بدینه و خذه بن سیره را که همیشه زاده اش بود بر کوفه و محمد بن ابی بکر را که همیشه بود بر بصره و حضرت امام حسن را رضی الله عنه بجزایر خود خلیفه ساخت و هر چند این همه اعمال و اشغال مستحان رسید لیکن در اقارب و خویشاوندان ابوبکر و عمر نیز مستحقین این مناصب بوده اند که بعد و ناپس زید اینها او فرو تم باشد از زید علی که محض بر جان خود بود و نه بر اقارب خود و آنهم در خشک خوری و خس پوشی نه در انحاء ضیاع و عقار و ازواج و سرایا و جاری و غلامان و از آنجمله است صدقه و انفاق فی سبیل الله و این خود امر ظاهر است که رضی علی را در باب مشارکت نیست با ابوبکر و عمر و اگر در بجا حوت توان زوار عثمان بن عفان توان زد که وی درین امر گوی سبقت بر بوده است و در عمارت مسجد نبوی و تسبیل سیر و رومه و تهنیت جیش العیة و مبالغ خطیره صرف نموده و جهاد با مال را با قصی الغایت رسانیده لیکن ابوبکر و عمر رضی الله عنهما بروی بحسب جهاد و علم و زهد افضل بوده اند و آنچه گویند که علی رضی الله عنه هیچ گاه بت رانیه ستمیده بر خلاف ابوبکر و عمر رضی الله عنهما گویم نه پرستیدن بت بسبب صغرن تیج بزرگی ندارد و بالا جماع ثابت است که عمر رضی الله عنه علی شصت و سه سال بود و در سنه چهلیم از هجرت شهادت یافته و سی و سه سال پیش از هجرت بمشقه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم واقع شده پس عمر رضی الله عنه در وقت بمشقه و ده سال بوده باشد و درین عمر همیشه در خانه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پرورش یافته و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم مانند گاو به مشغول به بت پرستی نمود و قاعده اطفال است که آنچه از بزرگان خود می بینند موجب آن عمل میکنند و اگر بت نه پرستیدن موجب افضلیت مطلقه شود لازم آید که هر مولودی که در اسلام پیدا شود از عمره و جعفر

که در بعضی از کتب آمده است که عثمان بن عفان در وقت شهادت سی و سه ساله بود و در بعضی از کتب آمده است که عثمان بن عفان در وقت شهادت سی و سه ساله بود

برسانید عمر رضی الله عنه زیاده نمیشود الا بقدر جبل و نه حدیث و اگر متانت تقریر و قوت تفهیم و حسن تعلیم عمر را ملاحظه کنیم صریح تفاوت می برآید زیرا که در وقت علی مرتضیٰ هیچ مسئله مختلف فیها متفق نشد و تقریرات وی قاطع نزاع نگردید بخلاف عمر رضی الله عنه و از آنجمله است علم قرآن و اشتغال بقرابت او و در بنی خود با قطع معلوم است که علی مرتضیٰ را رضی الله عنه زیادتی در علم قرآن برابر بوکر و عمر رضی الله عنهما نبود بالاتفاق بین المورخین و اهل السیر بلکه ابو بکر و عمر و علی در یک مرتبه بوده اند در قرابت و عثمان را درین امر زیادت تبیین بود - مرتضیٰ هم آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابو بکر را بر علی در نماز نیز دلالت میکند بر اینکه علی از ابو بکر افراتر نبود و کذا بقعه و اعلم هم نبود آری عثمان را در قرابت قرآن و جمع مردم بر قرابت و احدی و نسخ مصاحف و محافظت لفظ و رسم رحمان بین است لیکن چون جمع قرآن در صحف اول از شصتین بوقوع آمده و عثمان ازان نقل گرفته ترویج فرموده و استمداد از سعی ایشان را بر عثمان و درین امر هم فضیلت حاصل است و از آنجمله است تقوی و اتباع شریعت و بالیقین معلوم است که ابو بکر بهیچگاه مخالف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کلمه کلمه جنبه بدر صلح حدیبیه و اخذ نذر بدر بر آن معلوم است و اراده او گاهی مخالف اراده آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم نبوده و دور انشال او امر او گاهی تهادن نگرده و نیز از حال علی مرتضیٰ معلوم است که در خطبه بنت ابی جهل و در تقدیم آن تجدید مورد عتاب گردید و از عمر اگر چند جا مخالف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کنگاشتی مشوره واقع شده محض برای تشدد فی دین الله و حمیت لامر الله و غیرت مفروطه واقع شده و آخر وحی الهی موافق کنگاش مشوره او نازل گشته پس این قسم مخالفت عین اتباع و موافقت است بلکه بالاتر ازان و لهند موافقات او در مناقب او معدوم میشود و از آنجمله است زهد گویند از دنیا و اس علی بود رضی الله عنه گویم زهد نام سیر غیبتی است در طلب دنیا و در اولاد و اتباع و ازواج و حشم و خدمت بالیقین معلوم است که ابو بکر رضی الله عنه چون اسلام آورد مال بسیار داشت و آن همه را لله و فی مرضات الله رسول صفت کرد و جماعه را از ضعفه مسکین خرید و آزاد فرمود تا آنکه بیج درم از مال او باقی نماند و از بنیهای گذشت و بیج مزرعه و عقاری برای خود بخرد و برای اولاد خود نگذاشت و از بیت المال نگرفت الا بقدر قوت و باز از حصه خود که بغنایم رسید در بیت المال صرف میکرد و بخلاف مرتضیٰ علی رضی الله عنه که ضیاع و حقار بسیار گرفت و مزارع و باغات احداث فرمود و بر حال ابو بکر است حال عمر بن الخطاب نیز چنانچه جمیع صحابه انوفت باز آمد بودن او گویا داده اند امر تقضی علی چون فوت شد جهان زن گذشت و نوزده سربیه و خادمان و غلامان بسیار و

لال کنگاش صلاح و مشوره ۱۰۰ ش از بیعت اول و تشدد و حال بنی کعبه و بیعتی جز برای کس از بیعت مکرر ۱۱۰ -

این مقدمات احدی عشر تمام شد خاتمه کتاب تحفه اثناعشریه تمام شد و الحمد لله
جواب مسئله مستفسر عنهاب یا خویش معرکه الادراست آنچه فقیر را درین باب منفع است بمنوسد لکین
 لا قبل الجواب من تمهید مقدمه **اولی** آنکه مسائل قطعیه سوار کانت اعتقالاتیه اوعلیه بر دو قسم است
 اول آنکه دران مسائل تعارض دارد و اختلاف علمه واقع نه شده و دلائل مثبتة آن مسائل نیز محتمل تاویل نباشند
 مثل توحید باری عز اسمه و اثبات صفات سبعه و نحو ذلک و مسئله تفصیل بالبدیهه ازین جنس نیست و ازین
 قسم واقع نه قسم دوم آنست که اوله دران متعارض شدند و علما و مفسرین و دلائل بهم محتمل تاویل لیکن
 بترجیح مجتهدین و بردوات جانشین نزاع مرتفع شد و آخر با احد الطرفین منفع و مقرر گردید پس این قسم
 هر چند ابتدا قطعی نبود لیکن آخر باشد مثل مسئله ویت انوریه و عدم خلق قرآن و نحو ذلک مسئله تفصیل ازین قسم است
 زیرا که در صدد اول اختلافی بود جماعه تعلیل از صحابه میل تفصیل جناب بر تقصوی داشتند و بعضی اوله نیز مرید
 مذہب آنجماعه دریافت میشد و ادله مثبتة تفصیل شیخین بعضی از آنها محتمل تاویل و تخصیص بهم بودند لیکن آخر با
 جمیع جناب بر تقصوی در ایام خلافت نقد این مسئله را شہید و ترویج فرمودند تا کید و تقوی فرمودند که آنهمه تجاوز
 بر ہم نمود و جانب تفصیل شیخین معین گشت اگر تفصیل آن روایات را سیر کرده شود دفتر کتب میباید
 طولانی مجلس آنکه هشتاد نفر از اجله اصحاب و احباب آنجناب مسئله تفصیل شیخین را رواست کرده اند و
 بتقریبات مختلفه مسئله را از آنجناب شنیده اند و از قطعی و بعضی محدثین دیگر از آنجناب روایات جمیع
 آورده اند که فرمودند لا یفصلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدتہ حد المفتری و این الفاظ کمال صراحت دارد
 بر قطعیت اذ لا حقیرة فی المظنیات بالاجماع مقدمه **ثانیه** گاهی اصل مسئله قطعی میباشد و تعیین نیست
 ان ظنی مثل آنکه اثبات صفات سبعه باشد قطعی است و تعیین زیادت آنها بر ذات باری را تعیین
 آنها مران ذات را یا لا یعین و لا غیر بودن ظنی است و همچنین مسئله عدم خلق قرآن قطعی است و تعیین کیفیت
 آنکه قدیم کلام نفسی است یا الفاظ کلیه بی خصوصیات محل ظنی است بذات فی الاعتقادات اما فی العمادات
 فامثله کثیره و مثاله حجة الوداع فان اصل الذک قطعی لا مجال للتشکیک فیه و تعیین کیفیت که قرآن بود یا منفع
 یا از او ظنی است و لهذا اختلف فیه العلماء مع الاتفاق فی الاصل مسئله تفصیل هم ازین باب است
 زیرا که اصل تفصیل قطعی است لیکن معنی ان صایطعیا بعد النزاع و التعارض و کیفیت آن تفصیل از
 کدام چیز است در کثرت ثواب با عظم نفع فی الاسلام یا امر دیگر ظنی است لایزحی فیه القطع باحد ازین

و سلمان و عطاء و عماد افضل باشد و آنها بجملة است خلافت و حسن سیاست و کفایت مہبات آن کہ تحقیق
 مجمع جمیع اعمال خیر اسلام است و در اینجا خود افضلیت ابو بکر و عمر ظاهر و باہر است زیرا کہ اول بعد موت پیغمبر
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فتنہ مرتدین واقع شد و در آن واقع صعب ہیچ کس ثابت تر از ابو بکر نبود بحسن سیاست
 و تدبیر و کفایت او ان فتنہ بکلی منتفی شد باز با کسری و قیصر مناعت افتاد و غلبہ اسلام روز بروز در ترقی و تزیین
 شد تا آنکہ فارس و عراق و شام و دار اسلام شد و فقرار مسلمین اغنیاء شدند و دلیل ایشان عزیز شد و هرگز در میان
 ایشان اختلاف نیفتاد و ہمہ مشغول بقراوت قرآن و تفقہ فی الدین و عبادات و ریاضات گشتند و در عہد
 حضرت عمر ہمہ ایمنی بکمال خود رسیدند بخلات حضرت رضی علی کہ صدقت از ہیچ قریب فرج نشد و غیر از خانہ
 جنگی و قتال و جدال اہل اسلام با کاسے نماند و قراوت قرآن و عبادات ہمہ منسی و فراموش گشت و غیر
 از طعن در کیر اسی اسلام و تجسس عیوب یکدیگر و بدگفتن بعض بر بعض را شنیدند شستہ پس مثل آفتاب
 روشن گشت کہ حضرت ابو بکر و عمر راضی اللہ عنہما ہم در جہاد و ہم در علم و ہم در قراوت ہم در زہد و ہم در تقوی
 و حبشہ و صدقہ و حسن سیاست خلافت و طاعت خدا و رسول و محبت دین و ترویج احکام شریعت مرتبہ
 ایست کہ دیگرے را اصلاح نیست و ہمین امور را مشاع موقع فضل و بزرگی گردانیدہ و سابق گذشت کہ سیاست
 و علویت و قرب قراوت بار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بلاغت عبارت و فصاحت الفاظ و قوت
 و جلالت و تشبہ با زبانی نیزہ بازی را با این فضل کہ متنازعہ فیہ است سیاسی نیست مقدمہ باز و ہم نمایان
 التقدین علیہ اختلاف است کہ کدام یک افضل است و در اینجا حصول قطع مارا ممکن نیست زیرا کہ فضائل
 این ہر دو متقاوم اند پس عثمان را در خدمت قرآن و کثرت قراوت ان بالا جماع افضلیت است و علی را
 بر نسبت بلو در فتوی و اجتہاد و روایت احادیث رحمان ظاہر است و علی را مقامات عمدہ است در جہاد
 بدست وطن و ضرب دشمنان و اعلانت فیمہ است در جہاد و بیدل مال و در رض قرآن جہاد بالنفس و المال
 را در یک پلہ گذاشتہ اند قال اللہ تعالی لا یستوی القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرۃ المجاہدون فی
 سبیل اللہ باموالہم و انفسہم فضل اللہ المجاہدین باموالہم و انفسہم علی القاعدین در حق عثمان را احتیاط
 و توریع عظیم بود در قتل سلم و صبری عظیم بود بر قتل خود و شقت حصار و علی راضی اللہ عنہ منصبی است
 بس فیمہ در کف لبان از اعداء و تخم غیر کلمتہ الحق در حق آنها با بحد فضائل ختین باہم متعارض مانہ و در فضل
 اختصاصی کہ عبارت از ختینہ است ہر دو شریک و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال والیہ مرجع الامال - و چون

ثم قال لانهم انكروا خلافة ابى بكر وقد جمعت الصحابة على خلافة وفي تيمته الفتاوى والرافضى الغالى الذى ينكر خلافة ابى بكر لا يجوز اصله خلفه وفي المرفعينانى ويكره الصلوة خلف صاحب هوى او بدعة ولا يجوز خلف الرافضى ثم قال وحاصله ان كان هوى يكفر به لا يجوز ولا يجوز ويكره وفي الفتاوى البدعية من انكر امامته ابى بكر رضى الله عنه فهو كافر وقال بعضهم هو مبتدع والصحيح انه كافر وكذلك من انكر خلافة عمر رضى الله عنه اما الشافعية فقد قال القاضى حسين فى تعليقه من سب النبى يكفر بذلك ومن سب جميعا بافسق اما من سب اثنين واثنين فوجبان احدهما يكفر لان الامامة جمعت على امامتهم والثانى لفسق ولا يكفر واما المالكية فالاصح عندهم ترك التكفير وقال محمد بن يوسف الغزبانى وسئل عن شتم ابى بكر فقال يقال كافر قيل فصل على عليه قال لا ومن كفر الرافضية احمد بن يوسف وابو بكر بن باني وقال لا يؤكل ذبا لحم لانهم مرتدون وقال عبد الله بن ادريس احد ائمة الكوفية ليس للرافضى شفعة وانما اشقة للمسلم باجملة الاثر وابات حنيفة بكفير است وازيناب وخواشاق حنيفة است كه كافر واجب القتل است واكثر شافعية ومالكية وحنابلة نيز يقتل ساب قولى واده اندود بعضى اكرتب ویده شد كه سب ابى بكر كفر عند الحنفية على احد الوجهين عند الشافعية وزندقة يقتل به عند احمد وشبهه يذهب المالكية انه يجلد فليس بكفر درنجا ومقدمه را بخاطر شريف جا بايد داد كه صل اشتباه خواهد شد **الاولى** ان سب اثنين ليس بكفر عند التحقيق واستحلال سبهما كما يفعله اشية كقرانه انكار لما علم بالضرورة من دين محمد صلى الله عليه وآله وسلم وعلى هذا فلا يرد ان بعض الصحابة سب ابابكر كخويزى صلى الله عليه وآله وسلم ولم يحكم النبى صلى الله عليه وآله وسلم بكفره وكذا بعض الصحابة سبوا عثمان وقالوا انه يقتل اذ انه قد فجر وكذا ما ورد فى الصحيحين ان عبا ساجار الى عمر دمه على رضى الله عنها وهو يقول يا امير المؤمنين ارحنى من هذا الغادر الا انى الظالم الى غير ذلك وكذا ما روى عن على رضى الله عنه انه لم يكفر شائمة ولا امر يقتله بل قال سبب او عفون وبكل ذلك فى من لا يعتقد حل السب وشتم ولكنه يفرط منه لشدة التعصب والحالة مقتضية للالفة والمحبة فلا يتمسك على مقتضى عقيدته كما ان الابن رجا سائر الادب مع والده مع ان اعتقاد تعظيم الوالد مطلقا مجبول عليه البشر وهذا يتجلى التعارض فى الروايات والثمانية ان لزوم الكفر شئى والائمة شئى آخر وفى هذه الصورة يتحقق لزوم الكفر لا التهمة وقد اطلع الامام احمد رحمه الله على ان يسمى من لزمه الكفر وان كان مقربا بالاسلام ظاهرا زنديقا وهذا هو الزندقة فانه يبطا الكفر واطهار الاسلام وذلك لان السباب لا يكره وعمر رضى الله عنها اناس بها من الاسلام فانه

تعارض الطنون ومنشأه ان اقسام تفضیل و وجوبه کثیره جدا من اراد استیغافها فاعلیه بمطالعه کتاب سراج الجلیل فی مباحث التفضیل محلی ازان لعلم می آید تفضیل گاه به اصطفا می میباشد که به نسبت عملی حق تعالی بعض مخلوقات را بر بعض دیگر ترجیح میدهد مثل تفضیل لغت الکعبه علی سائر البقاع و الحجر الاسود علی سائر الاحجار و لیل القدر علی سائر الالیالی و یوم الجمعة علی سائر الایام و شهر رمضان علی سائر الشهور و الانبیاء علی جمیع الامم و منه ما یمکن تفضیله تبعاً لاداتی تفضیل ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم علی سائر الاطفال و تفضیل بناته و ذواته علی سائر النساء و تفضیل نبی باشم علی سائر القبا اهل و این قسم تفضیل هرگز متعارفیه نیست و گاه به جزائی میباشد و مقابل عمل و هو المتنازع فیه - باز وجه تفضیل خیلی مختلف اند بعضی از آنها در اصطلاحی که مخاطب شرع بان واقع است اصلاً اعتبار ندارد مثل فوت بدن فرد سیت و بلاغت لسان و حسن سیاست ملک و حسن تدبیر در امور دنیوی و بعضی از آنها در شرع معتبرند و آنها بسیار اند منها التقوی بدلیل قوله تعالی ان الکرکم عند الله القاکم و منها العلم قال الله تعالی قل هل یتوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون و منها الجهاد قال الله تعالی و فضل الله المجاهدین علی القاعدین اجر عظیم و منها حسن الخلق فقد ورد فی الحدیث خیرکم خیرکم لاهله و منها کثرة الحجة و کثرة الذکر علی هذا القیاس بعد از تتبع دلائل کتاب و سنت و وجه بسیار برای تفضیل پیدا میشوند که گاه در محله و مقامی یکے را اعتبار کرده اند و گاه به در محل و دیگر و دیگر را چون هر دو مقدمه هستند میگویم که اصل تفضیل حضرات شجین رضی الله عنهما بر حضرت مرتضوی قسم ثانی قطعی است و تعیین یافته تفضیل ظنی پس مومن محتاط را باید که اصل تفضیل را معتقد باشد و تعیین کیفیت آنرا مفوض الی علم الله و اندوان ترجیح عنده احد الوجود بسبب تتبع الدلائل و الغور فیها فمرحبا و ابلا و الا از اصل این عقیده که قطعی است بیرون نرود فقط

قال فی الخلاصة الرافضی ان فضل علیا علی غیره فهو مبتدع و لو انک خلافة الصدیق رضی الله عنه فهو کافر و قال فی الجبر الرافق شرح کثیر الدقائق بعد نقل هذه العبارة و اکتفی فی فتح القدر غیره بالصمدی فی هذا الحكم و مل مرادهم بانکار اختلافه انکار استحقاقها لهما فهو مخالف لاجماع الصحابة و فی شرح موهب الرحمن و لا خلف اسی لا یجوز الصلوة خلف منکر خلافة ابی بکر ادر عثمان رضی الله عنهما و یصح اسی مع الکراهته خلف من یفضل علیا رضی الله عنه لانه مبتدع و فی المحيط عن محمد حرمه الله لا یجوز الصلوة خلف الرافض

درین سه طایفه جمیع جواب فرق درناکین و قاسطین محض منی بر واقع است بیان علم نیست زیرا که بر قاسطین غلبه که ممکن نیست دسی میشود و صورت نه بست و لفظ اغتم درناکین نیز محمول بر غنیمت محض یعنی جمع و احراز نه بر غنیمت حقیقی چنانچه اموال حضرت طلحه بر انبای ایشان رد کرده اند و حکم نبات است که مقبولی که داشت نگذاشته باشد وقف بیت المال است و آنکه ثابت است مالش برومرد و او آنکه مصر است مالش مجبوس نه مقصوم و غنیمت اموال و سبی ذراری مارقین که از زبان حکمه روایت نموده نزد اهل حدیث دلیل مسلم نیست بلکه در کتب صحیحه همین قدر مذکور است که ایشان طعن میکردند که مال الهی اباح و ما تمهم و حرم اموالهم و روایات خلاف آن در حق مارقین موجود است که عند الافاقه نقل کرده فرستاده خواهد شد و حق هم همین است زیرا که حکمه این طعن پیش از قتل نهروان میکردند و قتل نهروان با مارقین بعد از آن واقع شده پس طعن بچیزی که هنوز بوقوع نیامده چه معنی دارد و معنی ایشان در ذراری همراه نداشتند با جمله باعتبار سیر و حدیث این عبارت مختل و مبهم معلوم میشود فقط

سوال و جواب صایت که مخلف فیه است اگر صایت خلاف است که در صورت وقوع آن تفیق و تخطیه تمام مهاجرین و انصار لازم می آید سوال و جواب در باب مذکور در کتب اهل سنت غیر از دعوی ارث صحیح نشده و صاحب ملل و نحل موافق روایات شیعه هر دو شق ارث و همه آورده و آنچه در بعضی روایات اهل سنت که بنابت ضعیف اند لفظ همه در دعوی واقع شده نیز از قبیل اختلاط و تلبیس رجال شیعه است در معارج النبوة هم ازین قسم روایات گرفته ترجمه کرده باشند فقط

و كَرْنِ الْكَافِي لِلْكَلْبِي لما ورد ابو الحسن موسى عليه السلام على الهدي يراه يرد المظالم فقال يا امير المؤمنين يا ابا المظالم لا ترد فقال له وما ذلك يا ابا الحسن قال ان الله تبارك وتعالى لما فتح على نبيه صلى الله عليه وآله وسلم فذك دما والا لم يوجع عليها بخيل ولا ركاب فانزل الله على نبيه صلى الله عليه وآله وسلم وآت و لا تقرني حقه فلم يد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم من هم ..... فراجع في ذلك جبريل عليه السلام و راجع ربه فاوحى الله ان ارفع فذك الى فاطمة فدعا رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فقال يا فاطمة ان الله امرني ان ارفع اليك فذك فقالت قبلت يا رسول الله ان الله و منك فلم ينزل و كلا بها فيها حياة رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فلما ولي ابو بكر الفرج عنها و كلا بها فاستف آت ان يرد ما عليها فقال لها انسي باسود و اسمر يشبه لك فجات يا امير المؤمنين

یہی انہا خافا وصیۃ الرسول وخصما حق اہل بیتہ فہو یعتقد ہما مثل فرعون ولمان ولا یستقل سبھا لاجل انہما
صاحب الرسول ووزیراہ وجموہاہ والا یكون التزام الکفر ولكن هذا لا یحار منہ غیر مسموع لان الشہادۃ بالحق
والقطع بالنجاة ثبت فی حقہما ما علم بالضرورة من الدین فکفر منکر خلافتہما و مستحل سبھا کفر زندقتہ والحاول
کفر محمود وخواوہذہ المقتویۃ ایضا تنفع فی حل الروایات المتخالفۃ والحد الہادی الی سبیل الرشاد فقط

فت اذا كان شخصا حاضرا فی مجلس لیسب فیہ الصحابة الکبار فجب علیہ الافکار بالقول والفعل ان قدر
لقوله صلى الله عليه وآله وسلم من راسی منکر افلیغیہ بید الحدیث فان لم یقدر وجب علیہ القيام لقوله تعالیٰ
واذ ارایت الذین یخوضون فی آیاتنا فاعرض عنهم حتی یخوضوا فی حدیث غیرہ واما نینسبک الشیطان
فلا تقع بعد الذکر مع القوم الظالمین فان لم یقدر علی القيام ایضا و یخاف منهم ضرر اعظیما فلیصبر کما
القلب و یتقی علی ما ورد فی حدیث الصحیح اذا رایتهم الذین یسبون اصحابی فقولوا لعنة الله علی شرکم
وہذا شان سائر الکثرات والله اعلم فقط آدمیم بوجاز اقتدار الشیعی پس اگر شیخ اذنا کفر صحابہ کبار و امہات المؤمنین
نرسیدہ باشند بلکہ محض بر ذکر ظلم و غضب و جور اکتفا میکنند فلا باس باقتداء عند الضرورة بدلیل مافی التجاری
وسلم فی المشکوۃ ایضا ان الناس قالوا العثمان رضی اللہ عنہ و ہو محصور فی الدار انک الم عامۃ قد نزل کبایتی
وانما یصلی بنا امام فتنة فقال عثمان رضی اللہ عنہ اذا احسن الناس فاحسن معهم واذا اساءوا فاجتنب اساءتہم او
كما قال واقتدار الشیعی ہم بشر طریقت کہ در ارکان صلوٰۃ و واجبات وضو کل کثرت غسل جلیین والا
درست نیست اگرے در مسائل اجتہادیہ کہ در غیر منصوصات قطعیہ علماء را فیما بینہم در فرضیت و مذہبیت
المعنی بعد خلاف واقع است اخلال بان واجبات باک وارد کالترفیب والینۃ عند الشافعی و نقص
الوجود بالدم السائل عند ابی حنیفۃ رحمۃ اللہ علیہ و ہذا نجایم مذہب متاخرین خفیہ است ہمین است
کہ اقتدار نباید کرد المذہب منصور و اقویست کہ بلاشبہ مقتدا جائز است بدلیل اقتدار امام ابو یوسف
با یارون الرشید کہ بعد از قصد لامت کردہ بود و مذہب تحقیق آنست کہ در مسائل اجتہادیہ حق تابع جہل
است بخلاف مسائل منصوصہ کہ برخلاف آن اجتہاد کردن اصلا مسموع نیست فقط

سوال فی الملل والنحل و ما فقیہ الحکمن من الخوارج وعن علی المرتضیٰ کرم اللہ وجہہ ان قاتل الناکثین
والعاسطین والدارقین فقاتل الناکثین فاعتنم امور الہم ما و سبی ذرایرہم و فاسادہم فقاتل معاندا القاطنین
وما اغتنم امور الہم و سبی ثم رضی بالتحکم و قاتل معاندا المارقین و اغتنم امور الہم و سبی ذرایرہم و سبب فرق

و دومی آنچه بر آید پاک است اگر سنی بعد از نشر قضیب سه بار بکلوخه استنجا کند آنکلوخ نزد ایشان سجده گاه می تواند شد و سوراوب وقتی میباشد که این قسم میگفت خاکیکه بر آن شیمه سجده کنند سنیان بآن استنجا کنند حالانکه بالعکس گفته است یعنی خاکیکه محل استنجا سنیان است سجده گاه ایشان می تواند شد و اصلا درین کلام سوراوب نیست و فرق ظاهر بین قولنا التراب الذی یستنجی به السنی یسجدون علیه و بین قولنا التراب الذی یسجدون علیه استنجا به السنی و للوجوب للوحشته بقول الاخر لا القول الاول معنی این شعر نیست غرض باید فرمود اصلا معنی که در سوراوب باشد متوجه نمی شود و دلیل برین آنست که در سباق این شعر شعر دیگر نوشته مراد از آنان صریح تر معلوم میشود شعر روزی گفتیم کلوخ استنجا را به خوش باش که شیمان تبو سجده کنند حاصل آنکه مشبه سوراوب درین شعر از قبیل ابیاهام العکس است که قضیه در آن یکس آن مشبه میشود لامهات بل قلیل این ابیاهام دفع میگردد کما لا یخفی علی امثالکم فقط

مسئله سوم آنکه دیاب المیت مدایت تطهیر در تحفه انشا مشربیه واقع شده که این آیت دلالت دارد بر عدم عصمت اهل بیت حالانکه نفس نفیس آنجناب نیز داخل البیت است و عصمت ایشان مقطوع میباشد و آبش آنست که نفس نفیس آنجناب از البیت درین آیت مخصوص تخصیص عقلی است زیرا که عصمت آنجناب بدلائل عقلیه و یقینیّه ثابت است و المصوم طاهر و تطهیر الطاهر غیر معقول لما فیہ من تحصیل البی حاصل مانده تخصیص ذات پاک رب العزت از عموم آیه و الله علی کل شیء قدیر لان القدره انما تتعلق بالممكن لا بالواجب فلا بالمتنوع وهو تخصیص العقلی جواب دیگر آنکه سلما دخل فی اهل البیت فی ذلک الاية ايضا لكن المرادة تطهیر جماعه بعضهم طاهر و بعضهم غیر طاهر معقول از متعلق التطهیر بكون غیر الطاهر فلا یلزم تحصیل البی و حاصل آنکه مراده تطهیر کل مجموعی منافی طهارت و عصمت بعضی از آن کل مجموعی نمیتواند شد فلا یلزم محذور و ذلك لان اكل المجموعی انما كان موضوعا كانت القضية فی حکم شخصیه و برقع التناقض باحتلافات اكل و اگر کما فی المثال الشهد الزنجی اسود اسی بعضه و الزنجی الیس باسود اسی کله و بهیچا لان عدم عصمت اكل المجموعی تصدیق بانقضاء عصمت بعض اجزائه و لا یلزم انتفاء عصمت جمیع اجزائه حتی یلزم المحال و جواب ثالث همانست که بان منتهی شون فقط

سوال و جواب اما توجیه اشعری بقول قاتل الزبیر فی النار بان ذلك بسبب قتل نفسه لا بقتل الزبیر

علیه السلام برین منبر الایمان ایستاده و فرمود که ای کاتبان کتب حق و کتاب کفار و منافقان و منافقان
یا نبوت محمد فات کتاب کتبه لی ابن ابی قحافة کل شیء فابیت فانتزعه من یدها و نظرفیه ثم نقل فیه و محاه
وخرقه و قال لها هذا لم یحب علیہ الودک یحلیل ولا رکاب فضعی الجبال فی رقابنا فقال له المهدی حد بانی
فقال حد منها جبل احد و حد منها سیف البحر و حد منها دونه الجندل یحیی عن علی خمسة عشر لیلة من اللدنیة و حدنها
عزیزش مصر فقال له کلهذا قال نعم یا امیر المؤمنین هذا کله هذا کله ثم یصلی علیه و سلم
بحلیل ولا رکاب فقال کثیر و النظر فیه -

سوال این حدود و اربعه فک که مذکور شد مسافت مابین این حدود و زیاده بر و صوبه هندوستان میشود
و مذکور شد که دکلاهی سید النساء علیها السلام در زمان جناب آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر آن تهرت
بعقد معلوم است که هند ملک مصر فتح نشده بود و بعد وفات آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در خلافت حضرت
عمر رضی الله عنه فتح شده جواب حدیثی که از کلینی مرقوم فرموده فرستاده اند طرفه مدونع ای بنی بزموت
است اصل این قصه که در کتب اهل سنت و اوست نیست که رفری مهدی عباسی بامام موسی
کاظم بطریق مباحثت گفت که بجای دعوی شما بربا بابت فک است بیاید تا فک را بر شما در کنم و شما
فرمودند که فک را اگر بجمع حدودان بمایید بپذیر قبول میکنم مهدی پرسید که حدود فک کدام کدام است
ایشان فرمودند که یک حد او سمرقند است و حد دوم افریقیه و حد سوم کناره دیایه شورا طرف عدن
تا اقصای یمن و عرض ایشان آن بود که دعوی ما با شما بابت خلافت است نه بابت فک فقط یمن
قصه را و ات اینها باین ترتیب دعایت کرده اند حالت اصح کتب ایشان نیست فقط

مسئله اولی از مسائل مستفسر بها قصه رباعی است که در باب مکانه از تحفه ثمانیه عشریه مرقوم
است جوایش آنکه این طعن بر شیعیه است و حاصل مذمب آنها که سجود بر خاک و انچه از جنس خاک است
منعین میدانند و خصوصیت خاک که خاک تربت مطهره حضرت امام شهید است رضی الله عنه یا خاک دیگر
اصطلاح مذمب ایشان نیست امی معمول ایشان این قسم واقع شده که آن خاک را نسبت بر تربت
مطهره و انجناب میکنند و معینا درین اشعاری نیست با آنکه خاک سجده گاه اینها قابل استغفار و استنجاء
است تا منظره سوادب باشد و معاذ الله من ذلک بلکه امر بالعکس است میگوید که اگر کسی بخاک استنجاء
کند نزد ایشان محل سجده گاه میتواند شد بنا بر سلسله فقهیه اینها که انچه بعد از شستن و شستن بسیار از بول

سوال سیوم آنکه شخصی از بزرگان اجازت مرید کردن دارد و مرید بقدر حوصله و تعلیم احکام شریعت و طریقت هم میکند و مرید شدن او درست است یا نه

سوال چهارم آنکه اکثر مردمان خواص و عوام مایان بعضی در طریقه علییه قادرید و بعضی در سلسله حبشیه از اولاد حضرت شیخ فرید شکر گنج و بعضی در سلسله سهروردیه از اولاد شیخ بهاء الدین زکریا ملتانی و بعضی سلسله دیگر از خلفای آن سلسل و بعضی بواسطت میان محمد میضان شاه مرید شده ایم و میان موصوف از مایان توپار شش چیز که مضمون آیهان لایله کن است انچه و آنچه در شرع شریف است یا نهی از ان واقع است عموماً کانیده اند و نیز مرشداری فیما بین بنی اعلام مقرر ساخته اند و بعضی شخصاً از کلمه نفی که از همه پیران یا خلفای آنها رسیده آمد مثل کثکول حضرت شاه کلیم الله جهان آبادی و قول بحمل و ارشاد اطفالین حضرت شیخ نظام الدین مانوسی قدس سره تعلیم شده پس مریدی مایان از اندیشان دست است یا نه و نیز برگشتن ازین تمهید واجب است یا نه مینواید و جواب را -

جواب سوال اول - قول بوجود وجود بوجهی که مخالف احکام شرع نباشد یعنی جمیع موجودات را منظر حق دانند و وجود را واحد انگار و هر مرتبه را از وجود حکم جدا گان ثابت کنند و بعضی مراتب موصوف بعیدیت و در بعضی بالو هیئت و در بعضی حلال و در بعضی حرام و در بعضی ظاهر و در بعضی مخفی و مراتب وجود را هم خلط نکنند و بگویند که هر مرتبه وجود حکم دارد و اگر حفظ مراتب نکنی زندگی به دنیای بگوید العبد عیدان ترقی و الارب رب و ان نزل عین ایمان و مسلمانی است شائبه کفر درین نیست و مشایخ کبار و علمای نامدار باین قول تصریحات و در میان ان تصنیفات فرموده اند از قادریان این دبار شیخ عبد الرزاق و از چشتیان حضرت سید کیسودان و سید جعفر علی و از نقشبندیان حضرت خواجه باقی بالله و حضرت خواجه عبید الله احرار و مولانا عبد الرحمن طامبی و مولانا عبد الغفور لاری و شیخ عبد الرزاق کاشی و از مشایخ عرب شیخ محی الدین عری و شیخ صدق الدین قونوی و شیخ عبد الکریم جملی و شیخ عبد الوهاب و از علمای مدینه منوره حضرت شیخ ابراهیم کردی و از مشایخ مکه منظمه شیخ حسام الدین علی متقی و دیگر علمای مثل شیخ عبد الحق دهلوی و مرجع البحرین باین قول نقل اند پس این قول را کفر و نسبت تکفیر این همه مسلمانان کردن است معاذ الله من ذلک و در کلام حضرت غوث الاعظم و حضرت خواجه بزرگ و حضرت خواجه قطب الدین اشارات باین یافته میشود و از حضرت خواجه فرید الدین شکر گنج متواتر منقول است که مریدان خود را بزرگان پنجابی تلقین ذکر میفرمودند که در صبر و جفا

فتوئیه فاسد مخالف بقواعد الاصول لانه ثبت فی الاصول ان تعلیق الحكم باوصف مشعر لعلیه ذلک الیحد
لذلک الحكم فالحکم بكونه نارا محتل يقتل الزیر لا بغيره علی ان التمسک به فی الحق طلقه والزیر سوا رحمت
التوبة عنہا ام لایل خطا هما خطا اثنان فیل زلات الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام فقط

مسائل متفرقة

سوال ما قولہم اندین صورت کہ شخصے بوجہ دت شہود قائل است و میگوید کہ انزال کتب و ارسال
رسل برای ہمین مطلب بود و شخصے کہ معنی کلمہ طیب بطور وحدت وجود یا بطور وحدت شہود لغہیہ
ایمان بکلمہ طیبہ درست نکند اگرچہ ایمان بر سالت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موجب ایمان
بیحد و جار من عنده شد باعث نجات او ہم گردید لیکن بسبب عدم تصدیق بمعنی توحید مذکور شرک گشت
اگرچہ علماء محمد شین و ائمہ مجتہدین باشند پس شخصیکہ این عقیدہ دارد داخل نہ مرتب اہل سنت ہست نیست
و نماز خلف اوچہ حکم دارد بنیو اوجرد اجواب اگر شخصے قائل بوجہ دت وجود باشد بنی غلو و افراطیست
در میان مرتبہ واجب و ممکن فرق کند و همچنین در میان مسلم و کافر و از میان بنی و دجال و نماز و زنا و خوگ
و بز و کسانے را کہ قائل بوجہ دت وجود نبودند از محدثان و فقہائی متکلمین تکفیر و فضلیل ننماید و بدانکہ انبیا
ہم در دریافت نکردن این مسئلہ معذور اند پس نماز در پس این قسم شخص جائز است زیرا کہ بسیاری از
ائمۃ الہدی مثل شیخ الکبر و دیگر صوفیہ ہمین قسم گذشتہ اند و نماز عقب انہا چہ قسم جائز باشد و اگر قائل
بوجہ دت وجود غلو و افراطی نماید بوجہیکہ مذکور شد البتہ مبتدع است و لا یجوز الصلوٰۃ خلف المبتدع و در
کتب فقہیہ وارد است واللہ اعلم۔

سوال می کنند ہم استفتایمخواہند طالب العلمان و کافہ مسلمین از علمایان دین و مفتیان شریعتین
کہ کسیکہ قائل کشف وحدت وجود و صحن کشف وحدت شہود است شائبہ الحاد و اتحاد و اباحت و حلول
اکلی طبعی مسلمان است و نیز حضرت غوث الاعظم و حضرت خواجہ معین الدین چشتی و حضرت قطب الدین
و حضرت خواجہ فرید الدین گدس سہ ہم این مشرب میدانند یا نہ۔

سوال دوم شخصے از اہل قبلہ و شہادت است و باوصف آن حتی المقدور در اعم و اغلب احوال
بظاہر و باطن بر شرع شریف قائم است اورا کافر گفتن و احکام ارتداد بر روی جاری کردن درست
است یا نہ و ہر کہ جاری کند حکم آن چیست۔

مذمت شکستن عهد بشدت مذکور است بسیار اند ان الذین یشرکون بعهد الله وایمانهم ثنا قلیلا وفضل
به الالفاظ حقین یقتضون عهد الله من بعد میثاقه او کما عاهدوا بنی فزیر من بعد میثاقهم ودر حدیث صحیح مذکور است که
آیه المناقش ثلثه وان صلح جمعی ودر علم اسلام اذ حدث کذب واذاد واذ غلف واذ اعاد عهد -

سوال برای طواف قبور و طواف کفنه را تکفیر نموده شود یا نه

جواب آنکه طواف کردن قبور صلحا و اولیا بلا شبهه بعت است زیرا که در زمان سابق نبود و حالا اختلاف
است که این بعت حرام است یا مباح بعضی در کتب فقه مباح نوشته اند و اصح آنست که مباح نیست زیرا
که مشابیهت بابت پرستان النعمه آید که آنها را اگر در میان عمل میکردند و نیز طواف در شرع محض بر
کعبه وارد شده قبر بزرگ را مشابیهت کعبه کردی غیب نیست اما هر که این عمل بنماید او را کافر گفتن و از دایره ایمان
خارج ساختن بسبب شنیع و قبیح است و همچنین تکفیر کننده را تکفیر کردن بسبب قبیح است فقط

استعداد و ارواح بندگان دو قسم است قسمی قسمت که با بزرگان نده هم مانند آن بعمل می آید
یعنی وعای ایشان را اقرب الی الاجابة فیه و ایشان را واسطه درخواست مطالب خود سازد و ایشان را
مرتبه بجز توسط اهمیت در زمین خود نهند و مانند عینک بنهند و هذا جائز لما استنباه و قسمی آنست که در وجه
مقتصد بر ایشان باشد چنانچه در مملکت ایشان در اندین طلب یا در آن مستقل اند و مرتبه از قرب حق دارند که تدبیر الهی
را تابع مرضی خود تو اند ساخت و بهر قسم است که عوالم بآن استعداد می طلبند و این قسم شرک محض است
مشرکان زمان جاہلیت زیاده برین در حق اصنام خود اعتقاد و اشتقاق از تحمیر تم فی الامور فاستنباه
باصحاب القبور حدیث نیست قول بزرگ نیست و لدعان شتی منها اذ تحمیر تم نظر الی الدلائل المتعارضه فی
عل بعض الاشیاء و در متنها فاکر کوا اجتهاد کم و تعلد و این قدرات و هذا القول منقول عن عبداللہ بن مسعود
و سفیان الثوری و منها انکم اذا تحمیر تم فی الامور الدنیویة و ضایق بسبب ذلک قلبکم فانظروا الی حال اصحاب القبور
کیف حرکوا الدنیا و استقبالوا الآخرة و اعلموا انکم ایضا صارتون الی ما صاروا و انهم العلم یسهل علیکم مصاب الدنیا
و شد اما با کمالیض و معنی استماد نیست فقط -

سوال اتفاق دارند علما و حکما بطل کفار هم که ارجاع راجع موت فانیست پس وجه تخصیص شهیدان
که منطوق قرآنست و انبیاء علیهم السلام چیست -

جواب ارجاع راجع موت فانیست بلکه اقطاع خلق به بدن است لیکن ارجاع حاکم را بهر حق

این لفظ را بگویند دلیل تها این دلیل صریح بر اعراف وحدت وجود است و در احادیث صحیح اشارت بهین معنی آمده در حدیث ترمذی است **لا اِلهَ اِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ لَا تَاْخُذُہٗ سِنَةٌ وَّ نَوْمٌ وَّ لَیْسَ لَہٗ کُفٌ وَّ غَیْرٌ مِّمَّا فِی السَّمٰوٰتِ وَ اَلْاَرْضِ سَیِّدُ السَّمٰوٰتِ وَ اَلْاَرْضِ ہُوَ الَّذِیْ یُحْیِیْ وَ یُمِیْتُ ہُوَ الَّذِیْ یُغْنِیْکَ عَنِ الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَةِ ہُوَ الَّذِیْ یُغْنِیْکَ عَنِ الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَةِ ہُوَ الَّذِیْ یُغْنِیْکَ عَنِ الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَةِ** است اذ انصفت من الکر و فقل ربنا لک الحمد فلان الله یقول علی لسان عبده سمع الله من جمده بلکه در آیات بسمل اشارت با یعنی واقع شده صریح ترین آیات سنو بهم آیاتانی الآفاق و فی انفسهم حتی تبین لهم انه الحق اولی کیف بر یک الله علی کل شیء شہید الا انهم فی موتہ من قتلہ بهم الا انه بكل شیء محیط فایما تولوا فثم وجه الله و ما ریت اذ مریت و لکن الله یرى آن الذین یرئو انما یرئون الله ید الله فوق ایدہم جواب سوال دوم - شخصی که از اہل قبلہ باشد یعنی اعتقاد بقضاء اہل سنت داشته باشد و اگر کافر فتن و احکام کفر باو سے جاری ساختن خلاف طریق اہل اسلام است و ہر کہ مسلمان را کافر گوید مستحق تعزیر است در فتاوی عالمگیری مینویسد من تفت مسلماً یا فاسق یا ابن فاسق یا کافر یا یہودی یا نصرانی الی ان قال عذر و در حدیث کہ در مشکوہ شریف وارد است کہ ہر کہ لا الہ الا الله گوید اور نسبت بکفر کردن و انا سلام بیرون کردن نشاید قال رسول الله صلعم ثلاث من اهل الایمان الکف عن قال لا الہ الا الله لا یکفر و ینب و لا تخرج من الاسلام بمل الی آخره رواہ ابو داؤد -

جواب سوال سیوم - مرید شدن آنکس درست است کہ بدان پنج شرط تحقیق باشد شرط اول علم کتاب و سنت رسول داشته باشد خواه خوانده باشد خواه از عالم یاد داشته باشد - شرط دوم آنکہ مصروف بعدالت و تقوی باشد و اجتناب از کبائر و عدم اصرار بر صغائر نماید و شش با سپہم آنکہ نسبت رغبت از دنیا و رغبہ در آخرت باشد و بر طاعات موکدہ و از کفر منقولہ کہ در احادیث صحیحہ آمده اند مداومت نماید و شرط چہدم آنکہ امر معروف و نہی از منکر گزیرد باشد و شش با پنجم آنکہ از مثل سخن این امر گزشتہ باشد و صحبت معتد بہا ایشان نموده باشد پس ہر گاہ این شروط در شخصی تحقق شدہ مرید شدن آن درست است چنانچہ در قول جمیل فی بیان سوار السبیل تفصیل این شروط مذکور است -

جواب سوال چہارم - مرید شدن این قسم اشخاص ہم درست است و برگشتن از ان حرام بلکه گناہ کبیرہ زیرا کہ مرید شدن عہد بستن است بر دوست یکے از بندگان کہ واسطہ ورود اسلحہ ناخوب بنمیر است صلعم و پیغمبر ناسب خدا است پس گویا با خدا عہد بسته ہر گاہ آنرا بشکند عہد خدا شکستہ باشد و لهذا در آیت مجید ان الذین یرئو انما یرئون الله ید الله فوق ایدہم من نکت فلما ینکث علی انفسہ و آیاتیکہ و ان

و بتائے طریقہ چشتیہ بر احداث محبت مغرور و شوق و جهد و ملازم عشق است تا آنکه خیال معشوق حقیقی غالب آید و همه خیالات را محو مطلق سازد و بهر حال ازین طرق ثلثه هر چه مناسب فراق باشد ایما باید فرمود و بهر حال بهر سه طریق بسوی امر واحد است مصرعه خواب یک خواب است باشد مختلف تعبیرها +

فائده - این قول که طعم الیست یست القلب حدیث نیست کلام بعضی از تجو به کاران است گویند مراد از طعام میت طعامی است که تا چهل روز میخورانند و وجملات قلب آنست که بیشتر از هنگام سنج موت میت و هم بعد از آن خیال سر انجلم این طعام و تقسیم آن فیما بین الاقربا یا مسکن مساجد و انگیزه خاطر میشود کسانیکه این طعام با آنها میرسد لذت موت متوقع چشم دوخته برین طعام میباشند مقصود شرع است که از موت میت عبرت گیرند و پند پذیرند در تفکر آخرت مشغول شوند و از غفلت بپوشیدار شوند و این مقصود ازین صحت بالکلیه مقصود میگردد و در آنچه در حدیث صحیح آمده است و در صحاح سته موجود است همین قدر است که نبی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم عن طعام الیست و چراغ نور و خمن بر قبر بنابرترین تشو بهر در حدیث صحیح ممنوع است اما اگر برای خواهل ان اعمیه با وقت اجتماع زائرین بقدر حاجت یک چراغ برافروزند مضائقه ندارد -

سوال در مقدمه شیرینی قهوه و شیرینی و حلوائی تفریه های که مردم در بر روی آنها بطریق تشکیک می نهند قول صحیح و مرجع نزد آنجناب چیست جواب مکروه است -

سوال در حدیث آمده است اللهم انجعل قبری و ثنائی بعد پس و ثنیت قبلکم کدام فعل زائرین باشد میشود جواب و ثنه عبارت است از سجده کردن و دیگر هم اسم شرک بجا آوردن -

سوال بر قبور مسلمانان که برگ سبز یا گل و خوشبو می نهند سنت است یا استحباب یا اسراف بیفایده یا مباح فی نفع و ضرر هر چه از روی دلیل شرعی ثابت شود بیان فرمایند -

جواب در حدیث آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم یکبار بر دو قبر گذشتند که صاحب آن هر دو قبر عذاب کرده می شدند فرمودند که ایشان عذاب کرده میشوند و چیزی بیکه شاق نبوده بر ایشان پس یک جریده نخل را طلبیده در میان شق کرده یک یک نصف بران دو قبر نهاده فرمودند تخفیف عنها العذاب ما لم یسا و درین علما اختلاف کرده اند بعضی گفته اند که این برای توقیت و تخفیف عذاب بود و بعضی گفتند که این حکم عام است تا خشک شدن تخفیف عذاب باشد زیرا که شاخ سبز

بقا حیات روح است و شهادت او و امر زائد با این بقا غایت میشود که حاصل از تعلق به بدن و نبوی
 نیز همان دو امر بود اول ترقی در اجر بعدیت صحیح که نمی آید بلکه الی یوم القیامه دوم رزق متوسط بدن دیگر
 اخروی که ارواح الشهادت فی اجواف طیف خضر تعلق فی ثمار الخبثه تاوسی الی قنابل معلقه تحت العرش و در
 نص قرآنی و سوره بقره سوره آل عمران اشاره صریح باین دو وجه است و انبیاء را زیاده برین عرض احوال است
 و توجه باصلاح امور ایشان زیاده تر از حیات است باقی مجرد شعور به بعض احوال و لذت و تألم لازم بقا در روح است
 که لطیفه در آنست و حیات با معنی مشترک است در مومنین و کفار زیرا که ارواح همه با بقیت و از شعور
 و ادراک که ذاتی اوست منسلخ نشد و در مکاشفه شیخ اکبر و ملاقات با آدمی و دیگر پیش از ظهور حضرت آدم
 محمول بر تیشیل بعض کمال اجداد نبی آدم ایشانست پیش از ظم شهادتی نوع افسان و ظاهراً است که
 اگر این بزرگ غیر از آدم ابو البشر میبودند خود را از اجداد ایشان چگونه میکردند چون آن بزرگ بدست خود منسل
 و ملاقات با ایشان نمود بر تیشیل سابق خود اطلاع و او حضرت محمد و رضی الله عنه در مکاتیب خود بهم تحقیق
 نموده اند و باین تقریر تحریف شد زیرا که ایشان کتمان خود را از نوع ظهور نفی مروت کرده اند و شاید
 در آن مصد فیوض و مبدأ انتظام نشاء باشد چو این منقطع گشت آنرا موت خوانند و بعد آدم نیز چنین
 است که کمال نسل ایشان در بعض اوقات ظهور مثالی نموده مبدأ ظهور بر رکات و انتظام اشارات گردیده اند
سوال و جواب درباره نقل اموات - حکایت نقل اموات و توکیل ملکی برین کار در کتب عظام
 بسیار مذکور است و حدیثی هم درین باب در همین کتب می آید و بعضی ازین جماعت تمسک میکنند بلفظ
 مشهور که حدیث بودش مخدوش است و میگوید ان الله ملکایحی الابل الی الال و بحديث صحيح المر
 مع من احب و سئل رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن الرجل يحب القوم ولا يلحق بهم فقال هو منهم
 او معهم ولا يلحقه ما في هذا التمسك و يرويه الحكايات ما استهزأ على اسننه من ان الميت يدفن في التربة
 التي طلق منها و ما ورد في الاحاديث الصحيحة من قوله عليه الصلوة والسلام ادفنوا موتاكم وسط قوم صالحين
 فان الميت يتأذى من جار السموم كما يتأذى الحي فانه لو ثبت نقل الاموات لم يكن للتحقق التلوي بمجاورة القبور
فائده معلوم خاطر شریف باد که بنابر طریقه قادریه بر تصفیه روح است و چون آئینه از که ورت صاف
 شد بیشک صور عالی در آن منعطف خواهند شد و بنا بر طریقه نقشبندیه برین تصویر است که صور ذمینه
 نه کیست حضرت حق را در لطیفه قلبیه جامیدهند و همیشه تصور المخطط نظری سازند تا آنکه لقبوت علم حضوری

تصرفات داد و داشتند بعد از مات چون بهمان قرب باقی اند نیز تصرفات دارند چنانچه در حسین تعلق کلی
بجسد داشتند یا بیشتر از آن انکار استمداد و آنچه صحیح نمی نماید مگر آنکه از اول امر منکر شوند ای تعلق روح را
شدن بالکلیه و جمیع وجوه بعد مفارقت و زوال علاقه حیاتی و آن خلاف منصوص است و بر این تفتیر
زیارت و رفتن بقبور همه لغو و بی معنی گردد و آن امری دیگر است که عامه اخبار و آثار و آل بر خلاف آنست
و نیست صورت استمداد مگر همین که محتاج طلب کند حاجت خود از جناب غرت الهی توسل روحانیة بنده که مختار
و مکرم درگاه والا است و گوید خداوند ابرکت این بنده که تو رحمت و اکرام کرده او را بر آورده گردان حاجت
مرا بیا کند آن بنده مقرب و مکرم را که اے بنده خدا دولی و عی شفاعت کن مرا و بخواجه از خدا تعالی
مطلوب مرا تا قضا کند حاجت مرا پس نیست بنده در میان مگر وسیله و قادر و معطی و مسئول پروردگار
است تعالی شانده و در وی هیچ شائبه شرک نیست چنانکه منکر و هم کرده و آن چنانست که توسل و طلب
دعا از صاحبان و دوستان خدا و احوال حیات کند و آن جائز است با اتفاق پس آن حرام جائز نباشد
و فرقی نیست در ادراج کاملان و در صین حیات و بعد از مات مگر تشرقی کمال و در شرح مشکوٰۃ و در شرح
صدور سیوطی مفصل ذکر کرده و سیر و احادیث با تعدد طرق نموده اما نذر می کنند آنرا عوام پس می آیند یکی
بعضی از قبور صلح را و میگویند اے سید اگر قضا کنی حاجت مرا پس برای تو این قدر از زرباطعام است
در بخور اوق گفته که این نذر باطل است باجماع زیرا که آن نذر مخلوق است و آن جائز نیست بلکه گویند
نذر کرم بر اے تو که اگر قضا کنی حاجت مرا بخور انم فقر را طعام برادر این سید مقرب مرحوم مکرم تو پس
بدرستی که این نذر جائز است زیرا که مصرف نذر فقر اند و آن یافته شد و جائز نیست که صرف کرده
آن طعام مثلاً بر اے تو نگر اے یا شریفی -

فائدہ - والذی رالذی یقع من اکثر العوام بان باقی الی قبر بعض الصالحین و یرفع ستره علی راسه قال
یا سیدی فلان ان قضیت حاجتی کرد الفناک و معانات المریض فلک منی من الذنب او من
الطعام او من الکسوة او من الشمع او من الذنب مثلاً کذا باطل اجماعاً نعم لوقال یا الذی نرت لک ان
شفیت مریضی او نحو یا ان اطعم الفقراء الذین بیاب السید نفسه او نحو یا ادا شتر حصیر المسجدا و زیتا و قود یا
او در اسم لمن یقوم بشعار یا مما یکون فیه نفع للفقراء و الذی نور الله و ذکر الشیخ انما هو محل تصرف النذر
المستحقه العاکفین برابطه او مسجد او جامع بهذا الاعتبار او مصرف النذر للفقراء قد اجماعاً مصرف لکن

تسبیح میکند و مقاربت تسبیح موجب تخفیف عذاب است و مکروه است غازی با گیاهی یا چوبی را که تجویر
 روئیده بر کندن اگر سبز باشد زیرا که آن تسبیح میکند ما دام که تر است و موجب تخفیف عذاب و انس میت
 میباشد چنانچه آنحضرت علیه الصلوة والسلام دو شاخ نواز خربار بر سر قبر پانها ده فرمودند ما دام که خشک نشود
 بر برکت تسبیح در عذاب این تخفیف ماند و لهذا تسکین کرده اند بعضی بنهادن گل را بر قبور لیکن گویند که اگر
 تصدق کند بقیمت گلها بهتر باشد و اگر انچه بر قبر روئیده خشک شود بر کندن آن مکروه نیست و اما
 استمداد ابل قبور در غیر نبی صلی الله علیه و آله وسلم یا غیر انبیا علیهم السلام منکر شده اند از بسیاری
 از فقها میگویند که نیست زیارت مگر بر اسرار رسانیدن نفع با موت بدعا و استغفار و قائل گشته اند
 بآن بعضی از ایشان و ظاهراً است که از فقها آنانکه قائل تسبیح و ادراک میت اند قائل بحج از اند و آنکه منکر
 اند آنرا نیز انکار کنند و آن امریست ثابت و مقرر نزد مشایخ صوفیه از اهل کشف و کمال تا آنکه گویند اکثر
 رافضی و فتوح از ارواح رسیده امام شافعی رحمه الله تعالی علیه گفته که قبر امام موسی کاظم علیه السلام
 تریاق مجرب است مراجعت و دعا و تحمید الاسلام گفته بهر که استمداد کرده شود بوسی در حیات استمداد
 کرده شود بوسی بعد از ممات امام رهپی گفته چون می آید زائر نزد قبر حاصل میشود نفس او را تعلقی خاص
 بقبر چنانکه نفس صاحب قبر را بسبب این هر دو تعلق حاصل میشود میان هر دو نفس مقابله معنوی و علاقه
 مخصوص پس اگر نفس فوتی تر باشد نفس زائر مستفیض شود و اگر بالعکس بود بر عکس شود و در شرح
 مقاصد ذکر کرده نفع یافته میشود بزیارت قبور و استعانت بنفوس اخبار از اموات بدستیکه نفس
 مفارقه را تعلقی هست بیدن و ترستی که دفن کرده شود در آن پس چون زیارت میکند زنده آن تربت
 را و متوجه میشود بسوی نفس میت حاصل میشود میان هر دو نفس ملاقات و فائضات و اختلاف کرد
 اند در آنکه امدادی قوی تر است از امداد میت یا بالعکس مختار بعضی محققین ثانی است و درین باب بعضی
 روایات کنند که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم چون متجسس شوید شما در امور یعنی برآمد کار یا پسند
 جوئید از اصحاب قبور شیخ اجل در شرح مشکوٰه گفته که یا نفع نمیشود در کتاب و سنت و اقوال سلف صالح
 چیزی بیکه مخالف و منافی این باشد و رد کند آنرا و باجماع بعد از آن که ثابت شد که روح باقی است و او را تعلق
 خاص با جزا و بدن بعد مفارقت از دوسه و تعلق کیفیت و حیث نیست که بدان علم بشود بزرگان قبر و احوال
 ایشان دارد و ارواح کمال که در حین حیات ایشان بسبب قرب مکانات و منزلت از رب العزت کرامات

که داور غه این کار اند سپرد میکنند و روح لور احاضری داده باز بر سر تن مرده اومی رسانند و روح صالحان و مومنان را در مائے آسمان میکشاند و با کشنده و ملائکه با هم خوش میشوند و روح خوب است از طرف زمین آمده رحمت خدا بر تو باد و بدان بدن که تو آباد کرده بودی داور آنا علیین که مقام حضور ملائکه معنویت و کمالان از اومی رسانند و حاضر می اورا داده و عمل نامه او سپرده باز بر سر بدن او می آرند هنوز آن بدن در شست و شوی و تمیز و تکفین میباشد که فرشتگان این ارواح در دست گرفته حاضر میباشد و چون جهان را بهر کشته میسوزند و معقبر او با آتش می نهند و وحش ما همراه بدن نهاده خود میسوزند چون موم از دفن او فارغ شوند باز از سوختن فرارغ یابند و فرشته که نام یکی منکر و نام دیگر نکیر است آمده اومی نشانند و امام و بابایان منی فطراب و شمشاد پیش می نشینند و بعضی را گمان میشود که وقت غروب آفتاب است و میگویند که نه و تر مرا بگذار که از نماز عصر فارغ شوم که آفتاب بغروب نزدیک است و وقت مهر و دهر حال از بهر بیت می پرسند که پدر و کار تو کیست و دین تو چیست و مدین خود تابع کیستی و در حق ایشان یعنی محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم چه اعتقاد داری میگویند که معبود من خداست و دین من اسلام است و پیغمبر من محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم ایشان کتاب حق تعالی ما را رسانیده و دین حقیقت ایشان معیانم و بابایان گروهیم و متابعت ایشان کردم پس ادا آگاه میسازند و آن عمل از اعمال او بعد از ایمان که بران بخشیده و میگویند اکنون براحت خواب کن چنانکه عروس خواب میکند منی برج و قهر او را تمام نظر کشاده میسازند و روشن میکنند و مدیحه اول از طرف نار میکشایند و میگویند که بزمین حقتعالی بلائی بزرگ از سر تو دفع کرد و او را مسدود میکنند و بعد از آن دیر چه بجانب بهشت میکشایند و این کس از زندگی و خوشبوی او بهره مند و متلذذ میشود پس ازین بعد عرصه شخصه می آید بلطف و جمال میگویند که من قرآنم که ملازم من کردی یا فلان علمم که با من در دنیا نسبت داشتی یا علل صانع تو ام که در دنیا باس خاطر من میکردی اینست اسباب راحت تو از رزق و فرش و لباس پس آهسته آهسته بطریق سیر بطرف آن طرف میگردد و دین اثنا باقر بیان و عزیزان و دوستان خود که از اینجا برگشته اند ملاقات مینمایند آنها بطور ضیافتها و گاهای برای نزهت بطرف مکان خود میسوزند و گاهای بطریق موانعت و نهیست پیش این می آیند و هر روز چسبیدگی دل با نجات سلی از یادگاری این جهان افزون میشود و ابل غلات را در اینجا چهار نوع مکان میباشد یک مکان خانه گویا جوش آبکی

لا یحل صرفه الا الی الفقراء لا الی ذی علم علمه ولا لذی نسب لنسبه ولا لمخاضی الشیخ الا ان یکون واحدا
من الفقراء واذ عرفت ہا فمنا یجوز من الدراہم ونحوہا وینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا الیہم فہم بالاجماع
مالم یقصد تصرفہا او الفقراء الاحیاء قولہ واحد او قد ابتلی الناس بذلک کذا فی المنہر الغائق والبحر الرائق و
عالمگیری لایجوز ان تصرف ذلک لضمی غیر محتاج ولا تصرف ذی نصب ولم یشب فی الشریع جوارہ صرف
للغنیاء بالاجماع علی حوتہ لئلا یخلق ولا یقصد ولا یشغل الذرۃ بدوانہ حرام بالاحت ولا یجوز لہم الشیخ اخذہ ولا اکلہ ولا
بصرف فیہ لوجوبہ من الوجوہ لان کیم فقیہ اولہ عیال فقرہا جازون عن الکسب وہم مضطرون فمما خذ نہ علی
سبیل الصدقۃ المبتدأہ فاخذہ ایضا مکرہ مالم یقصد بہ النادر التقریب الی اللہ تعالیٰ و صرفہ الی الفقراء یقطع
النظر عن نذر الشیخ فاذا علمت ہذا فمنا یأخذ من الدراہم والشمع والزیت وغیرہا وینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا
الیہم فہم فہم بالاجماع المسلمین مالم یقصد صرفہا الفقراء الاحیاء لا الفقراء قولہ واحد لہ البحر الرائق - النذر الذی
یقع للمامات و ما یؤخذ من الدراہم والشمع والزیت ونحوہا الی ضرائح الاولیاء الکرام تقربا الیہم فہم بالاجماع
باطل وحرام مالم یقصد واصرہا الفقراء او قد ابتلی الناس بذلک ولا یشمانی ہذہ الاعصار وقد بسطہ
العلامة قاسم فی شرح در العار و لہذا قال الامام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ لو کان العوام عندی لا تمنعہم بلادی
و ذلک لانہم لا یستہدون فاکمل بہ تیغیر کل فی الدر المختار فی آخر باب الصوم .

سوال بر مرد و چہ میگزرد و کجا میماند جواب در وقت نزع ملا بکان حاضر میشوند از تابعان حضرت
عزرائیل در درجہ راجزہ بدن میکشند و چون وقت گرفتن باشد حضرت عزرائیل از دست خود
میگیرند و حقیقہا ایں طبقہ زمین را چنان حاضر پیش ایشان ساختہ است کہ طبق طعام پیش
خونندہ و ایشانرا چندان انگشتہا روست قبض دادہ است کہ ہر یکے بکار خود مشغول میباشند
بجا بودان و مگر پرامن جم نمیشود ہمینکہ ایشان در دست خود گرفتہ اند جمعی دیگر از خدم ایشان اند
ایشان میگنند اگر این شخص از اہل نجات است ملایکہ خوش روی و خوشبوے و خوشخوے و بارچہ کا
عزیر از خوشبوی بہشت مطر ساختہ میگنند و اگر از اہل دوزخ و شقاوت ست ملائکہ مقابل آنها دریاچہ
پلاس بدو میگنند بطرف آسمان می برند و بر لے روح کافر در لے آسمان نمی کشایند و لعنت میفرستند
و میگنند بیرید اور البوی مود او کہ لایوہ است پس ملائکہ اورا بالاسے سجین می افگندہ و انجا علی نامہ
میرسانند و سجین نام سنگیست بالای دوزخ نہادہ و در انجا نویسندگان اعمال کفار جمع میشوند و بجلانگہ

نہیں ہند و بعض اس را عذاب فرد گر سنگی و بر سنگی گرفتار ساختہ بذلت تمام در بند میگردد و انندو کسے
را کہ زکوٰۃ نداده آن مال را صفہا ساختہ آتش دوزخ گرم کرده بر جبین و سر و پہلو و پشت داغ میدہند
لیکن این تعذیبہا در حق کسے دائم نیست بعض را دام درہمین تکلیف میگردد و بعض را ہر روز و قتی
تعذیب میکنند و قتی میرمانند و بعض را تا شب جمعہ یا تا رمضان یا وقت وصول شفاعت عذاب کردہ
آزاد میکنند فقط۔

سوال بعض بعض جہلا میگویند کہ قتی کہ کسے اولیا الدے میر حضرت جبریل برای غسل دادن
و دفن کردن می آیند کسانیکہ انجین اعتقاد میدارند عند الشرح شریف چہ حکم دارد۔
جواب این قول ایشان نے دلیل است پس قبول نباید کرد و قائل اور اور مسئلہ جاہل نیست فقط

سوالات قاضی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

روز سے بجناب والا پیر و مرشد بنا تعلیم چند مقامات کہ معروف و مشہور اند و از حقیقتش چنانچہ می آید
ہیچکس آگاہ نہ منہلہ کیے است عرض نمودم کہ گنج مخفی کرا میگویند جناب والا اشارہ بوجود انسان فرمود
باز سوال کردم کہ بعضے گویند کہ حقتعالی را مکان نیست و بعضے گویند کہ نیست این را ہم اشارہ بانسان
فرمودند من بعد ان حدیث فرمودند لا یسغنی الارض ولا السماء و لکن یسغنی قلوب المؤمنین فقط
باز سوال کردم کہ حق تعالی قدیم است یا جدید ارشاد فرمودند کہ جدید از کجا آمدہ و قدیم کجا رفتہ نہ آمدہ است
نہ رفتہ الان کما کان باز سوال کردم کہ بعضے گویند کہ دیدار او تعالی نیست مولانا فرمود کہ من کان فی
ہذہ اعمی فہو فی الآخرة اعمی باز سوال کردم کہ این وجود آدمی از چہ تخم مکنون گشتہ کہ در ان کل مخلوقات
ہوید ایشود فرمود کہ این مقام مشکل است بجز توجہ مرشد کامل انجا نرسی باز سوال کردم کہ این تن خاکی
از کدام شخص است فرمود کہ متحرک تن بلع است متحرک روح نور و متحرک نور ذات عزیز من این مقام ہر اکا مثنوی
دانستن کمال محال است و شب و روز بگذرد فکر و سیر و طیر آن مقامات مانند بجز طالب صادق
و توجہ مرشد کامل حصول انتہائی تواند شد باز سوال کردم کہ عبادت چند نوع است فرمود کہ یکے بر تن
دوم بردل سیم بر جان این ہر سہ مقام را شریعت و طریقت و حقیقت گویند و انجا ہم مقام مشکل است
لا یخطر علی صورکم دلا اموالکم و اعیالکم و افعالکم و لکن یخطر علی قلوبکم دنیا نکم تا کہ ان مقام یعنی این مقام دریا

قدم مکان در بار باندگان که بایشان عقدا و رجوع داشت - سوم مکانهای سیر و تماشا مانند آب زمزم
و مساجد متبرکه و مکانهای دیگر از حیات و برزخیت چهارم مکانهای ملاقات دوستان و همسایگان
مانند دیوانخانههای دجوتره های و یا مکان بود و باش ادرست میشود و از دنیا نمی برند این مکانها در آخر
عمر او متبرک میسازند چون تمام شد از اینجا میزند و گمان نکنی که این مکانها همه در قبرنگ است این قبرنگ
در دوازده است بران مکانها بعضی این مکانها در جو آسمان و زمین است و بعضی در آسمان و در زمین و بعضی
را در قندیلهاست بر نور که معلق اند زیر عرش و در زمین و در اینجا محض براس لذت بزرگواری و نماز و زیارت
مکانات متبرکه مشغول میباشد و بزرگان قوم بستانهای بچکان که از اینجا رفته اند با هم مقرر میکنند که روزی
با هم ترویج نمایند و در اینجا از لذتها همه لذت است مگر لذت جماع و از عبادتها همه عبادت است مگر روزه
و در اوقات متبرکه مانند شب قدر و شب جمعه بر غززان خود در دنیا که با دوگاری آنها سیدان گذاره میکنند
و بر احوال اهل خود از زندگان مطلع میشوند گاهی بر آمدن بر آنها و گاهی بر اطلاع احوال ایشان در آیتها که
انجام منسوب اند و گاهی بر سایندن ملایکه حفظ احوال ایشان را که فرشتگان احوال و پیغامها و زندگان را
با ایشان ملاقات کرده میگویند و ایشان را حواس دریافت کسیکه بر ایشان میرسد و وعام میکنند و سخن
میگویند قائم است و آنها را همچنانکه در دنیا اموات غیب مکشوف میشود و آنچه شرفی و ناشرفی است بواسطه
ارواح طیبه از ملا اعلی و متکفلان کارخانه تضا و قدر دریافت میشود و گاهی خود با خلاف در خواب ملاقات
میکند و گاهی ملک موکل بر وجهای بصورت ایشان متشکل شده بر احوال نیک و بد اطلاع میدهد و اما
کافران و منکران و منافقان در سوال متحیر میباشند و میگویند ما هیچ نمیدانیم که ایشان کیستند و دین ما
فلان دین است و مسجد ما فلان بت یا فلان روحانیت اینها را در عذاب میکشند بعضی را به پیوست
کردن هر دو جانب قبر تا استخوان اینها مثل سر مهر گردد و گاهی بسوختن با شش و گاهی بمسلط
کردن مار و کژدم و گاهی بکوفتن بگزمای آئین و آتشین تاریزه ریزه گردد و باز تا برداشتن گز جمع
گردد و همچنین بانواع عذاب تارکان نماز فرض صبح را داغ میکنند و افتر کنندگان اخبار را از نورهای
آتشین کلمات تافها پاک میکنند و کسیکه خود را خدشته باشد بهمان وضع که خود را کشته است در عالم نزع
دارند و کسی را که زن حلال گذاشته بزرنا رغبت میکند طبق طعام کیکی پاکیزه و یکے متعفن و نجس حاضر
کرده آن ناپاک را میخورانند و کسیکه نمخورد در نهری از نخل خبیث انداخته در دهن او سنگ زده بر آمدن

اول قل الروح من امر ربي قدم روح وجودی که در رک رک فرشته پیوسته میگردد و سپس روح
نوری است که در همه اعضا سی تجلی گوناگون میگردد و بدین حق تعالی ایضا توجه را چهار قسم است اول به الفا
سمی است معنی آن اینست که انداختن یعنی مثال پنجه بروقتیکه خالی میشود از آب بپر کرده میدهند
الغرض هر روز به توجه قدس میداده باشند دوم به اخذ سمی است یعنی آن نیست که مثال
گل و کچد است که زیر و زبر گل و بمیان آن کجده است و دهند در چند روز خوشبو بکنجده افزایند و چون
پارچه که بالا بپایند و زیر خشک بچین آن اثر ضرر و فساد بر کس و جسم به انعکاس سمی است
که در اهل چشتیان بسیار است که آنرا اهل چشتیان صحبت میگویند و معنی آن عکس است هر روز
مطلوب را مثال عکس آفتاب میداده باشند الغرض این هر سه طریق فی زمانه بسیار تر جاری است
در همه طریقی چه چشتیه چه قادریه چه نقشبندیه و غیره و چهارم به اتحاد سمی است معنی آن نیست که در جنس
آئین شده یک شده باشد باطن و ظاهر هر دو الغرض پیر و مرشد مدبر را مثال خود چه ظاهر چه باطن میگردد و در
مثال شهید است که وصل در وصل میگردد و او مگر این توجه شاذ است یعنی در برابر یک نفس میگردد
و در هر وقتیکه بر فرار بزرگان خود رود مشرق روی پشت بجانب قبله سواره فاتحه خوانده جانب مینه
نشسته و یکبار سبح قدوس ربنا و رب الملائکه و الروح بخواند و یا اسم ذات بعد خاموش بمراقبه
بنشیند هر وقتیکه رخصت شود این گفته آید که السلام علیک یا ذا الروح و بدیگست هزار دو فاتحه
خوانده بجانب مینه نشسته بمراقبه بنشیند بروقتیکه برخاسته شود السلام علیکم گفته آید و بنابر
ملاقات چه مرشد خود چه غیر چه زنده و چه مرده سی و یکبار سوره انا انزلنا بر خود دم کرده تصور نماید
ملاقات خواهد شد ضرر مگر با وضو خواند بصدق دل ذکر قلبی کما بینی بحضرت ابراهیم صلی الله علیه و سلم
و ذکر روحی بحضرت عیسی بنیصر صلی الله علیه و سلم و ذکر سر بحضرت موسی بنیصر صلی الله علیه و سلم و ذکر خفی و خفی
انحضرت خاتم النبیین حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم فقط تمام شد
قولہ دلائل العالم مد با اعتبار وجود علمی عالم است که بر بعضی کمال کشف میشود و با اعتبار وجود عینی
اولیاد کتب تصوف واقع است که العالم قدیم فی العلم حادث فی العین و نیز اطلاق علم احوالنا بر میل
مجاز بر بعضی از مراتب خفیه که در حقیقت آن شتاب و تفصیل بعضی از اسماء و صفات الهی است جلشانه
نیز واقع میشود و در قدم آن مراتب سخنی نیست و نیز دلائل العالم مد بر تقدیر حدوث نیز صادق است

و حصول نشود از جمیع لذت رحمانی و نورانی فائده نیابد باز سوال کردم که عبادت امیر و فقیر و وکیل کسان
یکسان است یا بتفاوت فرمود که بسا تفاوت است که عبادت اهل فقر امیر را داد نمودن کفر و ضلالت
است و اتیصال اهل فقر و دیگر کسان را انجام شد کامل می بایکد این مراتب را تلقین نماید باز سوال
کردم که فقر چند نوع است فرمود که دو قسم یکی ظاهر و دوم باطن این هر دو مقام هم بدون توجه مرشد
کامل نمیشد و متجلی نمیشود باز سوال کردم که دم چند نوع است فرمود سه روش یکی شهوت دوم
طبع سیوم خشم باز سوال کردم که هر سه چگونه مطلق میشوند یعنی ازین خلاصی چگونه میشود فرمود که بوقت خلوت
معلوم خواهد شد باز سوال کردم که نعمه اودین چه نظر است فرمود که این مقام هم بطلب و مشا بدت
صادق نهیائیده خواهد شد باز سوال کردم که در قالب خاکی از کد امراه می آید و کد ام راه میرود فرمود که
بغیر است که شناختن این هر دو مقام را در شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت بر جمیع انسان فرض
بود و بسبب کسب این مقامات را نداند حیوان مطلق است بلکه آوازنده نباید گفت گویا مرده است باز سوال
کردم که علم را یعنی دانستن را حدیثی هست یا نه فرمود که خدا عظیم است که می شناسد رب را با اسم
مریوب آن بی کل شئی باز سوال کردم که موکل عناصر کد ام است فرمود که موکل خاک جبرئیل و موکل آب
میکائیل و موکل آتش عزرائیل و موکل هوا اسرافیل باز سوال کردم که آدم را حقیقت جامع چگونه گفته اند
و چه سبب است فرمود بلی تحقیق آنست که ثلاثه معدنیات در چشم انسان بذات موجود است و نمایان
باز عرض کردم که مرا چگونه ازین آگاهی باشد و هم تمامی اعضیات مرقوم بعد فرمود که انشاء الله تعالی بعرضه
قریب بتوازین علم آگاه کرده خواهم داد نفس را چهار قسم است اول نفس ناطقه است که مثال پنج است
معنی آن گویائی فصیح و لطیف گوناگون دل همسپیده نزد بعض علماء و جهلا خاطر پذیرد پسند باشد
دوم نفس مامره است مثال شاخ است معنی آن گویائی بی حصول که آرزو سخن لا ابالی میگورند و بطعام
لطیف و همه چیز بس و غیره خیال بدست و دافارسی هوا و هوس میگورند سیوم نفس مطمئنه است
معنی آن گویائی کلیم نیک بخوبی احسن معنی فعل و غیره و گاه بی بدتا از سر و پا کس وقت بموجب
امر و نهی حتی سبحانه و جل شانہ عمل نمیکند و کس وقت غیر فرض و شریعت یعنی بیرون از هر دو
الفاظ نمیکند چهارم نفس لوامه معنی آن اینست که شب و روز هر لحظه و هر دم بموجب شریعت و طریقت
و حقیقت و معرفت میگردد و الفرض بیرون ان چهار طریقههاست نمیکند ایضاً روح را قسم سوم است

زیر که مدت معینه از ابتدای خلق عالم تا حال هم معلوم نیست اگر تعیین مدت کسی میکند از ابتداء خلقت آدم علیه السلام میکند نه از خلق اصول عالم آری این قدر مجلا معلوم است که عالم حادث است خلق بعد از آن نقطه سوال نویسانین کتاب مجالس الابرار منظور است اگر معتبر باشد نویسانیده شود جواب متبر است والله اعلم بالصواب -

سوال مسئله دیگر عدالت که اندوخته تخمین که در آن پر دل خان در روشن خان از جمله پسران زاهدان مومنت اعلی رامن بطن السریه حسین علیخان پسر زاهد خان مذکور رامن بطن الزجبه المنکوحه قرار داده با ولاد پر دل خان مذکور آن مجله متروکات زاهد خان مورث اعلی مذکور چیز می رسد یا نه جواب چون بموجب شرع شریف فعل مسلمانان حتی الامکان بر سفاح و زنا محمول نمیشود لهذا با ولاد پر دل خان در روشن خان که از جمله پسران زاهد خان مورث اعلی من بطن السریه انحصار شرعی می رسد والله اعلم بالصواب سوال علمای دین و فقیهان شرعیان اندین مسئله چه میفرمایند که شیخ به تقریب از تقریبات دوسه روز پیشتر با همان روز مجلس خرامیه و منتهیات مثل نوبت و قص و سر و باظروف فقره و فرشت ابریشمی در خانه خود مجتمع نموده دعوت عام دوستان خود بمکان علمیه نماید یا در خانه کدام کس که مشمول این جلسه نشده باشد بفرستد خورون آن طعام عام و حاضر عند الشرع بشهرت جائز باشد یا ناروا همچنین ازین طعام شادی و میوه اشخاص که مفید شب میمانند فرستاد و ایشان خوردن جائز است و یا همچنین کفار و قسم ذمیہ انیکس از آن طعام ده کس بهساید را خوراند یا ادا سے کفار و شریانه جواب اگر دعوت از قبل رفتن معلوم شد که در آنجا لهو و لعب دعوات شرعی اند اجابت نکند و اگر بعد رفتن دید و این شخص را دعوت انکار است نشیند و بخورد و اگر قادی باشد بر منع منع کند و الا صبر کند و اگر دعوت اخلاص باشد و قدرت بر منع ندارد و بیرون آید و نشیند و اگر لهو و لعب بر دست خوان باشد لائق نیست نشستن و خوردن اگر چه دعوت باشد و طعام که بخانه مردم فرستاد اگر ازال حلال باشد خوردش جائز است و همچنین حکم کفار است اگر از وجه حلال است ساقط خواهد شد بشرط بودن جواز مساکین و الا لا و من دعی الی و لیته او طعام فمجد شده بخا و غنار فلا باس بان یقعد و یاکل قال ابو حنیفه رحمه الله علیه اتبلیت بهذا مرة فصبرت و هذا لان اجابته الدعوة سنة قال علیه السلام من لم یحب الدعوات فقد عصی الله انما القاسم فلما تیر که ما اقمترت بمن المبعوثه سن غیره و صلوٰۃ جنازه و اجته الاقامته وان حضر تها ناسحات فان قد علی اللع منهم فلان لم یقعد بل یصبر و هذا

ایشان مثل حضار بر کوشه بد را احد اهل بیعت الرضوان و امثال ایشان که نذر کس اند از صحابه که پیشتر
 بجهنت شده اند اما ما سواى ایشان را تفویض لعلم علام الغیوب باید کرد نه با قطع جنتی باید دانست نه دورى
 و حکم طعام الکفار من المشركين و الموالکة مع الاکثر علی سفرتهم و فی اوینهم ان کان مع ظهور منکر کاظم
 و الخضر و اوائى الذئب و الفضة و التلطح بالنجاسات کا حشاء البقر و غیره با و زمرته الجوس حرام و انکانت الا
 اللتى یاکل فیها المسلم خالية عن النجاسة لان ذلك مشاركة معهم فی شعاثهم و ان خلا عن هذا المفاسد فهو
 مباح لبشر و الطهارة فی التفسیر الکبیر للعلم الرازى قال کثیر من الفقهاء انما یکل نکلح الکتابیة
 اللتى و انت بالتوراة و الانجیل قبل نزول القرآن قالوا و الدلیل علیہ قوله من تبکم فمن و ان بالکتاب
 بعد نزول القرآن خرج عن حکم اهل الکتاب انتهى - یکره الاکل و الشرب فی او انى للمشركين قبل
 الغسل لان الغالب و الظاهر من اوینهم النجاسة و انهم یستعملون الخمر و یشربون ذلك و یا کلون و
 یطعمون فی قدورهم و فی قصاعهم و اوینهم مکروه الاکل فیها قبل الغسل اعتبارا لظاهر کما کره التوضی بسوء
 الدجاجة لانها لاتتوقى من النجاسة غالبا لان الاصل فی الاشیاء الطهارة و تشکیکها فی النجاسة فلم یثبت
 النجاسة بالشک هذا اذا لم یعلم نجاسة الاوائى فاذا علم فانه لا یجوز ان یشرب فیها قبل الغسل و لو اکل و شرب
 کان مشابها فاکلا حراما هذا حاصل ما ذکر فی الذخیرة قال العبد الصالح السد تعالی رما یتلینا من شر امرئ یمن و یخجل
 و اللین و یحسین و سائر المناجات من الهیوة علی هذا الاحتمال تلویث اوینهم و ان نساہم لاتتوقى عن السمرقین
 و کذا یا کلون لحم ما قتلوه و فکما میتة فلعی المجتب ان لم یجد فی اوینهم ان یشترک علیهم ان یقتنوا عن السمرقین
 و المیتة فان شق علیهم ما یرهم ان یعطوا او ان یشربوا فیها او یسئلوا ایدیهم برئى من المسلمین و الا فالاباحة
 فتتوسى و التور التقوی کذا فی نصاب الاحتساب فقط و ههنا تفصیل لابد من معرفة ان الاکل مع الجوس و
 مع غیر الجوس من اهل الشکر بل یباح اولاً حکى عن المحاکم بن عبد الرحمن الکاتب انه کان یقول ان
 ابتلى به المسلم مرة او مرتین فلا بأس به لما روى ان النبى صلى الله عليه وآله وسلم کان یاکل فانه کافر
 فقال اکل معک یا محمد فقال نعم فقد اکل النبى صلى الله عليه وآله وسلم مع الکافر مرة او مرتین اتالیف قلبه
 علی الاسلام فاما علی الدوله فانه مکروه بنیاهن من خا طعمهم و موالاتهم و تکثیر سوادهم و روى انه علیه مصلوة
 و السلام قال من ابغض ان تاكل مع غیر اهل دینک و هذا یدل علی انه لا یاکل مع غیر اهل ملت و قد و نیا
 انه اکل مع غیر اهل دینه فلا بد من التوفیق و وجهه ما مدینا اولاً بالاکل مرة او مرتین و یحل هذا الحدیث

میباشد حالانکہ معتقد تفضیلش نہیں گودو اشعری شوری راو تبیین افضل قرار میدہد زیرا کہ تفضیل نشین بر غیر ایشان نزد او قطعی نیست مجتہد فہم است لکن اقاویل صحابہ این تاویل را گنجاہش نمیدہد کما لا یخفی ولہذا اکثر اشاعرہ ہمین باختیار کردہ اند و بجز امامتہ المفضول مع وجود الفاضل و قال بعضهم بالتفضیل یعنی ان کان نصب الافضل موجب ثواب القنۃ بجز العدول عنہ الی غیرہ والا لا۔

فی العالم کیستہ تا قلعہ عن فتاویٰ قاضی خان رحیل قال مالی صدقہ علی فقرا کتہ ان فعلت کذا فمخت قصہ علی فقرا بلخ اولدہ ازہی جاز و یخرج عن النذر اتہی این جواب و نقد است و نیز غیر قدر بالاولی قیاس باید کرد سوال الامام الغزالی رحمۃ اللہ علیہ رسالتہ فی بیان مایکفر بہ و مالا یکفر بہ ذکر فیہا بعد کلام طویل اعلم ان شرح مایکفر بہ و مالا یکفر بہ سیستہ عنی شرح حاطیہ لایستقر الی ذکر المقالات و للذہاب و ذکر شہبہ کل واحد و دلیلہ و وجہ بعدہ عن الظاہر و وجہ تاویلہ و ذلک لاجتوبہ مجلدات و لیس یسیر بشرح ذلک اوقاتی فاقنع الآن بوصیۃ و قانون اما الوصیۃ فان کتف سلتک من اہل القبۃ ما لکنک ما و اسواتا کلین للالہ الامام محمد رسول اللہ عنہ غیر منافقین لہا و المنافقہ تجزیر ہم للکذب علیہ بعدہ او بغير عندہ فان التکفیر فیہ خطر و السکوت لایخطر فیہ۔ اما القانون فہو ان تعلم ان اصل الایمان ثلثۃ الایمان باللہ و بالرسول و بالیوم الآخر و ما عداء فرع فاعلم انہ لا تکفیر فی الفرع اصلا لکن فی بعضها تخطیۃ کما فی الفقہیات فی بعد ما تبدل کما تخطأ المتعلق بالامامۃ و احوال الصحابہ و اعلم ان الخطأ فی اصل الامامۃ و تعینہا و شرطہا و ما يتعلق بہا لا یوجب شیء منہا التکفیر و لا یلیق فیہ ان یقوم یظنون امر الامامۃ و یجولون الایمان بالامام مقرون بالایمان باللہ و برسولہ و لا الی خصوصہم المکفرین لہم مجوز مذہبہم فی الامامۃ فکل ذلک اسراف اولیس فی الوجود من القولین تکذیب الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مہما و حد التکذیب و جب التکفیر الی آخر ما قال فی کلام طویل و ہذا کلام الامام موافق لما و در فی العقائد من انہ لا تکفر اہل القبۃ و مخالف لما ذکر فی الفتاویٰ من تکفیر من انکر خلافتہ الثانیین رضی اللہ عنہما فقط

سوال دیگر محدثین بر علم فقہ عمل میکنند یا نہ بعض شخص میگویند کہ محدثین بر علم فقہ عمل نمیکند جواب علمای محدثین بیک مذہب از مذہب مجتہدین نمی باشند پس بعضی اعمال ایشان مطابق کتب فقہ میباشد و بعضی دیگر مطابق کتب دیگر فقط

سوال اگر کسی غیر عشرہ مبشرہ و کسرہ دیگر سوا از ایشان مردمان این زمانہ را قطعی بہشتی و یا قطعی دوزخی اقرار و تصدیق کند حکم او عند الشہد چیست جواب کسی کہ بیک غیر خبرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق

فروع فيها انص فيقام فيها احد الصورة الثانية ليست من تلك الاحوال لانهم اذا اخذوا المال خرجوا من الصورة الاولى يعني صورة القتل فقط بلا اخذ المال يدخلوا في الصورة الثانية اى اخذ المال والقتل لان المال الماخوذ لا يبلغ نصابا فلم يدخل تحت حكم انص فبقى الامر على اصل القصاص وهذا الفرق دقيق يحتاج الى تأمل عميق -

سوال نوكرى انگيز جائز است يا نه جواب اگر نوكرى را بجناب محصيت كبره متوقع باشد مانند مجازيه با مسلمين و ملطین و مانند آوردن شراب و گوشت مردار و خنزير و درختگان انقيس هم بغير كار ممنوع است و در هر روز كار كه اين منهيات نباشد مانند نوشتن اسود عدالت و مانند نشي گرمى و مانند قافله رسانى و نگهبانى بوليس و مانند آن ممنوع نيست فقط

حكم الافيون انه محرم اما لانه سم يضر را بينا في البدن كما هو مشروح في الطب اما لانه مفسد مخدر و دروى هم في مسنده و ابوداؤد في سننه عن ام سلمة رضى الله عنها قالت نهى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن كل مسكر و مفسد قال القسطلاني في المواهب قال العلماء المفسد كلها يورث الفتور و الخمر في الاطراف و هذا الحديث اول دليل على تحريم الخيش و غير ما من المحدثات فانها ان لم تكن مسكرة كانت مفسدة مخدرة و لذلك يكثر النوم من متعاطيها و ثقل رؤسهم بواسطة تبيخها في الدماغ و يختلف بل يحرم تعاطي اليسير الذي لا يفسد و لا يخذل قال النووي في شرح المذهب انه لا يحرم اكل القليل بخلاف انغم و الفرق ان الخيش طاهر و الخمر نجس فلما يجوز شرب قليله للنجاسة و تحققة الزكشى بانه اصح في الحديث ما اسكر كثيرا فقليله حرام و لما قول النووي انها طاهرة و ليست بنجسة فقطع به ابن دقيق العيد و حكى الاجماع عليه و قال في الافيون و هو لبن الخشخاش اتوى فعلا من الخيش و كذلك السكران ان جوز الطيب مع انه طاهر انتهى و باجملة لما كان على حرمة التخدير و التقيير او السمية فلا رجع الى القليل منه الذي لا يفعل هذه الافعال لا يكون حراما و الله اعلم فقط

علی المداد مته علی الاکل معهم ذکر القاضي الامام رکن الدین السندی ان الجوس اذا کان لا یزعم فلا یاکل بالاکل معدوان کان یزعم فلا یاکل معه لانه یظهر الکفر واکثرک فلا یاکل معه حال بالیظهر الکفر کذا فی اثر الفضل العاشر من سیر الذخیرة فقط کل هذا من مطالب المؤمنین -

سوال برکت بردن اجنه از جنس غله حقیقت دارد یا نه جواب حقیقتی رزق حیوانات از طیور و بهائم و حشرات بر زمین آفریده است و همچنین برای جنها حصه از رزق است تنخواه میشود و اینها چنانچه خود بنظر نمی آیند بر روی ایشان آن حصه را نیز بنظر نمی آید و انچه نصیب آدمیان است درست میماند فقط

فائده - مایه که در دریا بخود بخود بریزد و نزد امام مالک و امام شافعی رحمهما الله حلال است و نزد امام اعظم رحمه الله علیه درست نیست مگر در یک قول مذہب حنفی همه حلال است تفصیل این مسئله این است که اگر مایه خود بخود نیفتد بیزد و مرده بر روی آب بالا بر آید آنرا طائی گویند نزد امام شافعی و امام مالک رحمهما الله خوردن این قسم درست و حلال است و اگر مایه را موج دریا بریزد و آنرا بیزد و دریا خشک شود و بسبب خشکی مایه در این برود قسم طلال نامند همه علماء و همچنین انچه بشکار میرود و نزد هر چهار مذہب حلال است و قسم سوم آنکه بسبب افت بیزد و مثل ناله باریدن یا سردی بسیار در موسم رستگان یا گرمی در موسم تابستان و بسبب سردی و گرمی مایهیان مرده نزد امام محمد رحمه الله از عطای حنفیه حلال است و فتوی بر همین مذہب است -

سوال از مولوی عبد الجبار - از شرط نمودن نصاب و سرقه برای قطع ید و نیز از قتل قاطع طریق حد و حد صور تکیه نفس را گشته باشد و مال نگرفته باشد معلوم میشود که عدم رسیدن مال مغفرت قدر نصاب را مستطاف قطع ید است فقط نه قتل و تعصیب را در رعایت عالمگیری دال بر سقوط حد قتل و تعصیب است پس عمل بر کدام کرده شود و رعایت عالمگیری نیست و آن اخذ و قبل التوبه قتلوا او جرحوا و لکن ما اخذوا من الاموال شی نافی از تعصیب کلاً و احد منهم نصاب فالامر فی القصاص من النفس و غیره الی الاولیاء ان شاء الله استوفوا و ان شاء الله عفو اکذابی فی النهایة فقط

جواب - این روایت عالمگیری مناقض روایت سابقه نیست زیرا که روایت سابقه در صورتیست که اصلاً مال نگرفته باشد و این روایت در صورتیست که مال نافی قبیل از نصاب گرفته باشد و وجه الفرق بین صورتین ان المصدرة الاولى داخله فی الاحوال التي

کمان لفظ صواب است و نحو شاعر میگوید شعری عری و حفت ایسی فی غسق العجی و تبلیغی من لیس الی غیر ذلک
و عرف مشهور است تحصیل لفظ لایذب بجا می آید یعنی علیک کثیر الوقوع است عوض کند بذهب معنی
مفرد و جملے گزیر بسیار مستعمل شده اما محل کلمه با بر نفی پس بچند وجه معنی را فاسد میکند زیرا که برین تقدیر وجه صریحه
معلوم است یا مجهول و ضمیر عنه بر تقدیر یک وجه صریحه مجهول باشد راجع بقوم است یا به تبلیغ و لفظ فعل در مرتب
فعل مصدر است یا ماضی معلوم یا ماضی مجهول و اگر مصدر است مضاف الیه مذمب است یا صفت او است
و علی کل تقدیر معنی صحیح نیست زیرا که بر تقدیر مجهول بودن وجه معنی چنین خواهد شد و یافته نشده است از آن قوم
مذمب کردن حال آنکه سابق مذکور شده که قدیستعله قوم و همچنین اگر وجه صریحه معلوم باشد و ضمیر عنه برین تقدیر متعین
است که به تبلیغ صفر راجع خواهد شد و ضمیر و جمل بقوم یعنی نیافت آن قوم از تبلیغ صفر مذمب کاری بآن مذمبی
که کرده شده است یا مذمبی که کرده است با جمله بعد از تامل بر عاقل ذکی پوشیده خواهد ماند که محل ما بر نافی
درست نمیشود و علی کل تقدیر تعلیل فاذن تخش با تبلیغ یک محتملات و بطی ندارد و همچنین ارجاع ضمیر مفرد و بسو
قوم اگر چه نظر الی افراد اللفظ جائز است اندکین مستعمل نیست و اگر ما بر موصوله حمل کنند همین قسم قباها و پیش
می آید زیرا که بر تقدیر احتمالات بسبب دو وجه که بصیغه مجهول است یا بصیغه معلوم و ضمیر عنه راجع بقوم است یا به
تبلیغ و لفظ فعل ماضی معلوم است یا مجهول و مذمب مضاف است بلان یا موصوف است و هذا التامل جمیع
تقدیرات قابل التفات نمی ماند زیرا که اگر موصوله باشد و بصیغه مجهول و ضمیر عنه راجع بقوم پس حرف تن که
بیانیه است قبل از مذمب ضروری باید و باز فرائین موصوله بر تقدیر یک لفظ محل مصدر باشد خواه مضاف الیه
خواه صفت تبلیغ نیست و اگر مذمب را خبر گردانیده شود پس لفظ ما وجهی نه تمام می ماند و استغناء می رهم
برین طور قیاس باید نمود و علی کل تقدیر تعلیل فاذن تخش الاحار ربط نمی خورد و بنا بر همین امور محل کلمه با بظرفیه
شرطیه راجع و سبب است -

سوال در احوال و دیار تفرقه جواب در ملک دکن که است بطول سی یا چهل کرده از جانب شمال شل کمان
مقوس گردیده و در دامان کوه صحرای بسیار وسیع است و بر راه دانه این صحرا یکی از پیشینیان میگویند که
سکندر ذو القرنین دیوار سی قائم کرده است برای چند سبب یکی آنکه سیاح و حشرات موزیه مملکه بسیارند
مبادا انسان از دست آنها مضرت بیند و دوم آنکه دامن صحرا گدازه جنات و دیوانه و پر بهاد و طلسمات ایشان
در انجا بسیل است مبادا ایشان بگردند و سوم آنکه در انجا نسیمی است از سنگ که از آوادم ربا میگویند

فیما بین حکما، لکنھو در تصحیح معنی عبارت قانون اختلاف واقع
شده و نوبت بخصوصت رسیدہ برائے تصحیح آن حسبہ حکمائے
لکنھو رجوع بمجتاب مولانا شاہ عبدالغزیر صاحب

آوردند جناب مولانا صاحب ممدوح معنی عبارت مذکور کہ
فرمودند مرقوم گردید عبارت کتاب قانون اینست اما اہلبلیغ اصغر قدیستعلہ قوم
ما وجد عنہ مذہب فعل فانیہ تخین الامعار و قبض السامات دان کان لابد بعد النفع التام اتہی ما درینجا
لکدام معنی مستعمل است موصولہ یا فانیہ یا قسمی و دیگر از اقسام مذہب فعل ترکیب اضافی است یا توصیفی
جواب از مولانا عبدالغزیر ماما اہلبلیغ الاصغر الخیر علیہ السلام حیات قانون حرف واد قبل از کلمہ ما
موجود است چنانچہ مرقوم شد و ترکیب این عبارت آنست کہ با ظرفیہ است و فیہا معنی الشرط و در
حرف فضلا این مادا و امیہ نامند و جب علی صیغۃ الجہول و ضمیر عنہ راجع بسوی بلیغ اصغر است و مذہب
مرفوع منون است علی انہ مفعول بالم یسم فاعلہ لقولہ وجد فعل علی صیغۃ الجہول جزا شرطی است
اکہ در کلمہ اصغر ہمیشہ معنی عبارت این شد کہ مادامیکہ یافتہ شود از ان بلیغ اصغر جائے گزیر گزیر
کردہ شود حاصل آنیکہ حتم المقدہ استعمال بلیغ اصغر نباید کرد و لاند تخین الامعار و قبض السامات اتہی
اطبار و دیگر غیر قبل الاسبوعین یعنی قبل از رابع عشر صاحب حمی را از استعمال بلیغات منع کردہ اند
و عبارت شیخ کہ در سیاق این عبارت است دلیل صریح برین معنی است و بیان عدیل این شق
میگوید دان کان لابد بعد النفع التام حاصل این عبارت نیست کہ اگر از استعمال بلیغ اصغر جایگزین
باشد فہا و اگر ضرر باشد استعمال آن وجاہی گزیر نباشد پس استعمال آن بعد از نفع تامی باید
تا بسبب تعدیل توام مادہ بخشونت امعار چند ان ضرر زیانہ و بسبب قیوع مسام کہ لازم نفع است
قبض بسما رنگند و لفظ مذہب کہ در عرف فقہا و اہل کلام بطریقہ مختار در اعتقاد و عمل تخصیص یافتہ
ابا زار و وار ان کہ این لفظ در جای دیگر بمعنی لغوی باشد در حدیث صحیح سبت اخلار را در مرقوم

برسیده باشد توقع نجات آنها باید داشت و آنچه مردم بود که بعضی فرق ضاله نام غیر خود را میشنوند -
 مهربانان این احتمال مجرب است بلکه شان اتفاق البیت که دایما مذکرین و داعیان طریق حق حبسه جسته
 و هر قطر پیدا میشوند و اهل ضلال را بجملا بر ضلالت ایشان آگاه میسازند آری اگر جماعت را این قسم
 اتفاق افتد البته مخد و خواهد بود لیکن موافق جریان عادت الهی این احتمال وقوع ندارد و در اینجا تحقیق است
 نفیس و آن آنست که علم محیط نبوی این تفریق و تشعب را معلوم فرموده برای دفع این ضد قاعده را
 نشان داده که هر مسلمان آن قاعده را بادی توجیه عقلی بدون شنیدن این حدیث درمی یابد و آن قاعده
 آنست که در مخرج دین و منشأ آن نظر نمایند هر چند میسب که در حجاز شریف رائج باشد آنرا اقرب الی الحق
 دانند بلکه فرض ساختن حج خانه کعبه غلطه را زادگاه اجداد شرفا کیکی از اسباب این هم است تا مسلمانان
 دور دست از طریق حق و جاده مستقیم غافل نهانند و در احادیث فضائل مدینه منوره و حرمین و زمین حجاز
 شریف نظر اعمان باید فرمود که انیمنی کاشمش ظاهر میشود و از اسباب اهل سنت در ذرع با وجود مخالفت
 فیما بینهم مقبول اهل حرمین و مسکن حجاز اندک و انکار و اعتراض بدان عمل جائز دارند و در اصول ایشانرا
 اختلاف نیست که بسبب تضلیل و تکفیر رساند و تفسیر فتح العزیز این تحقیق عجیب در تحت آیت و اوجملنا
 البیت مشابه للناس بوجه ستونی مذکور است - قوله تعالی و اذ جعلنا البیت مشابیه للناس و اما و اتخذوا
 من مقام ابراهیم مصلی اعلم الله تعالی بین فی هذه الآیة الاسباب الموجهة لابراهیم و اسمعيل علیهما السلام
 بنار البیت و هی ثلثة الاول ان یکون مکان واحد مشابه لهم اسی مجعلاستمر ارجعون الیه بعد کل سنة
 و ثانی کمال العنایة بنوع الانسان لان نوع الانسان مخلوق بحیث یرزیه علومهم و کمالاتهم بخالطة
 بنی نوعهم و لذلك تری البدو من عراة عن لباس الکمال و ذلکما یقول الفلاسفة ان معاش نوع الانسان
 متوقف علی التمدن و الاجتماع و الصحبة فیستنبط کل منهم برایه شیائی که یری الاخر فیقع فی قلبه موقعا عظیما
 فیاضه و النفوس الانسانیة کالمرا یا المقابلة لتعکس فی بعضها صور البعض و الاستعدادات مختلفة متفارقة
 فلا بد من مکان جامع تحقق فی ذلک التعاکس و التقایة فیجتمع الخلق فیه کل موسم و تعکس من بعضهم الی بعض
 انوار بطینهم و یستفیه بعضهم من بعض علوم و اعتقادات سائبة یحجر الناقص و یکمل الفاسد و یتوب النایب
 و یعلم الجاہل و یضع کل واحد منهم ما لفت فی بلده و قومه من الرسوم و العادات علی محک الامتحان و معیار النقد
 و الترافیع فما شاهده مقبولا معمولا فی ذلک المجمع الیظم یخذه و لا ترک و کذلک تصریح الاعتقادات و الاعمال

چنانچه مقناطیس آهن ریاست چنانچه مهر و معروف کاه ریاست بدین اوانبساط شدید انسان را عارض میشود
و خنده غلبه میکند و بواسطه شدت انبساط و انقباض با و بلاک میگردد و الله اعلم نقطه

در بیان وضع المیزان وضع المیزان روز محشر قبل از ورود بر صراط است بلاشبه هم بدلائل عقلی
و هم بدلائل نقلی و دلائل عقلی خود ظاهر است و دلیل عقلی اینست که وضع میزان برای تعریف استحقاق دخول
در جنت و نار است پس می باید که بر دخول جنت و نار مقدم باشد و مرور بر صراط محض وسیله دخول جنت و نار است
که در حکم دخول است اما حدیث صحیح عائشه رضی الله عنها که ان لم تجزنی عند الصراط فاطلبنی عند المیزان
پس بظاهر دلالت بر خلاف این میکند لیکن این مسئله بخضرت و الدمر حرم قدس الله سره العزیز
بار نام طارعه شده بود ایشان در جواب فرمودند که این حدیث دلالت بر تقدم صراط بر میزان نمیکند بلکه
مغنیش نیست که ما را یکی ازین موطن سه گانه طلب کن که گاهی درین موطن و گاهی در آن موطن
خواهم بود چنانچه در آخر حدیث لفظ فانی لا اکاد اخطی بده الموطن الثلثه وارد شده اشاره بهین مضمون میکند
که صورت این خواهد بود که اول آنحضرت صلی الله علیه و سلم نزدیک میزان حاضر خواهند شد باز چون جماعت
از امت ایشان از دار و گیه ذل اعمال خلاص خواهند شد و بسوی بهشت روانه خواهند شد و در شانام و در
بر صراط ایشان را لغزش پا گرفت و گیر و خواهد داد آنحضرت صلی الله علیه و سلم برای تخلیص آنها بسلامت
گذرانیدن تشرف خواهند برد و چون از آنجا فارغ خواهند شد باز نزدیک میزان خواهند آمد و لقبیه است
از دار و گیر میزان خلاص خواهند فرمود و چون از آنها را در مرور بر صراط عقبه پیش خواهد آمد باز تشرف خواهند
و علی هذا القیاس چند بار بهین قسم واقع خواهد شد فلا تعارض له و حضرت و الدمر حرم قدس الله سره فرمود
با آنکه اگر شخص رئیس را مجلس ضیافت واقع شود یا مشغول خوراندن مهمانان و براتیان گردد و از و کس
پرسد که ترا کجا بجوم و کجا بیام براه من تواند گفت که اول مراد مجلس طلب و اگر نیایی بر سر دیگرهای طعام
که مقسوم میشود بطلب و اگر نیایی باز در مجلس بطلب هر چند نشستن در مجلس مقدم بر حضور عند تقسیم طعام است
که اندک فلا اشکال و اگر در اضطراب و نیمی مثل جنگ و تهیه شادی و غیر ذلک حالت میماند ابو الاثر
ملاحظه کنیم بهین قسم تردد آمد و رفت لاحق حال ایشان میباشد و این محبه مقتضای ریاست و شرف است
که تفقه بر مهم برزیده ایشانست و الله اعلم نقطه

الحکام الفرق الضاله فرق ضاله بنده اگر ضلال و بدعت آنها بحد کفر و انکار ضروریات

ويكتفون بالايان الاجمالي الحاصل لهم بمشاهدة البجزة وصدق الرسول فقط ٢٨ صفر سنة
 اما احوال الاتفاق فمنها ان الرئيس من رؤساء الجنوب من اعداء طهار خرج لطلب نذ اهل الجنوب من
 اهل الشرق فكسرتهم اولاً في نواحي كوتة ثم في حوالى رام پور ثم في نواحي كره حتى تحصن اهل الشرق في قلعة كره
 وانتشر عربان الجنوب ما بين كره ودهلي وعاتوا يميناً وشمالاً وتسلوا من وجده من قور اهل الشرق خيلاً
 ورجالاً واقاموا على نهر الجمن عند متفرعها مناسك الهندوس من الغسل والتخليق ثم قسم اعداء الجنوب الرئيس جنده الى قسمين
 معجم الانقال والاقبال وللدافع الكبار والاسواق والتجارة طائفة ساهم بالفوج المجود ليس معهم الا الخيول والاربع
 وسيف والصفاح يطيرون مع ادراج الرياح ويسيلون كماء البطاح لانهم ولاخبار وحيثون مصحرون
 في الشتاء لا يشربون فيصبرون ولا يبيع ولا يسوق معهم ولا متابع قوتهم حروب الغلاة في الفيا في والغلات
 يأكلونها مطبوخة وذا يسبقونها سقاراً ولبثوا بها سقاراً ولبثوا بها سقاراً ولبثوا بها سقاراً ولبثوا بها سقاراً
 اغصان الاشجار واسعا فيها سبوت طائفة الاولى الى شاهجهان اباد حتى حاصروا البدة انصبوا الدافع
 الكبار وسلطوا على اهل البلد يدانق كانهاهم الجلا سيرة الاحجار وجعلوا راراً على سور البلدة فجاءه امتد حصارهم
 سبع ليال وثمانية ايام حصارهم رجوعاً خائنين بل صادفت سحج حديد اعصار او اعداء اقبال ابراهيم اباداً وصادف
 حصارهم كليلاً وغرم طاهراً طاهراً ان الرئيس اهل الشرق دبو اشغ بهم الكلبير السمي باسم ترجمته بالهندية
 القمل الصغير وصل الى كره مع رجاله وسد من كره الى متفرعهم من متفرعهم الى شاهجهان اباد فحاصروا اعداء الحاصرون
 من دق عليه ووق قديمه ورجليه واما الطائفة الثانية السمي بالفوج المجود فاحاطوا بجنود اهل الشرق من كره
 الى شاهجهان اباد واحاطوا بقلعة الكسر وشرعوا بفتحها فصار ديد ورون حولها وبشبهت روثه وبله ويضرون
 على من يخرج من عسكره شاذا او محاذاً حتى وصل الشرقيون الى شاهجهان اباد واحاطوا بالفوج المجود حصارهم
 والنيب نار الفساد وسيرت طائفة المحاصرة الى ميوات واذن لهم في قطع الزراعات وذبب القرى بات
 واقام حول فوجهم المجود اما ثم ساروا الى ناحية شمال حتى وصل الى قرب باني پت وعبر نهر الجمن عند فوجهم
 دهم ما بين عشرين الى ثلثين الفا واقام سواق العدو والرا كض ما بين النهرين وسماع ذلك غير كسر
 الشمال البضا اعنى ارباب الشعور والحمى الى نواحي بهار لغور واودو داني ملك النواحي نيزان الشرور
 واما مع ذلك ليس اهل الشرق انحل من شاهجهان اباد على جناح السرعة والتجمل دخلت مامدين
 الانقال والمحال والتجمل وتابع المسير بعد امداد واحا حتى وصل الى المجوزي بقرب شاملي فارتحل الجنوبي

والہذا السبعینہ شرعت الجماعۃ فی الصلوۃ لیتفق اہل کل محلۃ وشرعت المجتہد لیتفق اہل بلدۃ بلدۃ
 وشرع الحج لیتفق اہل الآفاق کلہم علی دین واحد وملت واحدة ورسول واحد محمود ویزول البدعات والحدثات
 والثانی ان یکون للناس موضع امن لا یتعرض فیہ احد لاحد بسبب ذلک لان اصل عنایتہ اللہ تعالیٰ ان
 یامن الناس قاطبۃ فی کل الآفاق ولا یحصل بینہم الظالم والتقاتل والتناہب ولكن لما فسد الخلق ولم
 یتصور العمل فی کل البلد ان کان الخیر ان یجعل مکان خاص فیہ الامن وزمان خاص فیہ الامن والی ہذا
 اشار بنیہا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی قولہ الا ان دمارکم واعواضکم واموالکم حرام علیکم کحرمتہ بکم ہذا فی
 شہرکم ہذا فی بلکم ہذا والثالث ان یتوجه الناس فی الظاہر فی عبادتہم کالملة عنی الصلوۃ والجماع والاعمال
 الی جہۃ واحدة وسمت واحد یتفق توجہہم فی الباطن البضا الی کلمۃ واحد فان الضباط الظاہر یتلزم انضباط
 الباطن لاجتماعہ بین الظاہر والباطن کما ورد فی الحدیث فوشت قلب ہذا فاختلعت جوارحہ وذلک شرع
 الاستقبال فی الصلوۃ والطواف فی الحج وهو معنی قولہ واتخذوا من مقامہم ابراہیم مصلی فلما اقتضت ہذا لایا
 الشفۃ فی العنایتۃ الذلیلیۃ المستقیمۃ الی تکلیل فرع الانسان ان یمین اہم موضع خاص لاجل ہذا المنافع
 استعد اللہ ابراہیم واما سبیل ینا ہذا للبلیت وامرہ لک ان یحفظ واذا جازہم من جانب الرسول امراس
 حکم من احکام اللہ سواء کان من جنس الانسان اسی الوعد العام والبشارۃ العامۃ ومن جنس الخوف اسے
 الوحید العام والانداز العام قولہ علیہ السلام من علم بشیرک بملئہ ذل الجنة علی ما کان من العمل وقولہ من ارعے
 الی غیرہ وقولی غیرہ والیہ علیہ لعمۃ اللہ والملائکہ والناس اجمعین وقولہ من ظلم معاہدہم یرح راحۃ الجنة وان
 ریحہا التوجہ من سیرۃ خمیسین عاما اذا عوبہ اسی افشوه فیما بینہم وكانت الاشاعۃ والاذا عہ مضتہ لہم یوجب
 اختلاف آلاہم واعتقادہم فصار بعضهم مرتبۃ وبعضہم عبدیہ وذلک بعضہم جبریۃ وبعضہم قدریۃ وبعضہم رافضیۃ
 وبعضہم ناصب ولورودہ اسی ذلک الامر العام الی راسی الرسول والی راسی کبد الصماۃ المجتہدین بینہم وہم
 اول الامر منہم لعلہ اسے یمیز تخصیص ذلک العام وتقیید ذلک المطلق الذین یمتثلونہ منہم اسے یمیز توجہ
 ذلک التخصیص والتقیید من مواد الکتاب السنۃ ولولا فضل اللہ علیکم بارسال الرسول وخلق اولی الامر منہم
 لندبر وجوہ التطبيق بین الاختلاف ودرجۃ توفیقہم لذلک وتہتہ الاسباب لہم لا بمعتم الشیطان اسے لکن
 بمضمون احد المتطین وحرکۃ شئی فی مواضع یوہم الاختلاف جبرۃ توجب الشک فی کونہ من اللہ الا علیہم
 الذین یخوضون مواضع یوہم الاختلاف الی اللہ ولا یأخذون بالاولیٰ الفاسدۃ یتوفون علی اعتقاد التفاضل

و همچنین هر یک را از سناگان سیاره و کواکب دیگر را سولے این هفت سیاره که آنها را ثوابت میگویند و بابت و پنجاه سال یک دوره تمام میشود فقط

سوال حقیقت نزل وحیت جواب حق تعالی براسے آگاه کردن بندگان غافل و براسے سبک کردن زمین از گناہان بندگان ملایک را حکم میفرماید که قطعه را از زمین حرکت دهند اینها با دست و زمین داخل میکنند که سبب فوت حرکت آن زمین در جنبش آید فقط

سوال ابر و برق چیست و از جواب بخار با از روعے زمین و از روعے دریا طرف آسمان میرود تحت تعالی فرشته را که رحل نام دارد حکم میفرماید اینها را اول فرهم آورد که کثیف سازد نام ایشان بعد کثافت را میشود و بعد از آن حکم میشود که ترکیبی از آسمان گرفته در اینها خلط نمایند تا بقوت آن اکثر بخارات آب میگرد و چون آب میشود که ابر را بنید از بدافش کردن آنها از سوراخها که در ابر است می آید و بر زمین میریزد و براسے راندن ایشان چابک های آتشین میدهند نام آنها برق است و آواز یکد از طرف آسمان شنیده میشود گاهی تسبیح این فرشته میباشد و گاهی امر و نهی براسے تابعان خود و براسے ابر میباشد و گاهی حکم آبی بر شخص پابر زین میزند از اساعقه میگویند فقط

سوال دوم بر روز عقد نکاح اعلام کلمه با وصفت ایمان مجمل مفصل از چه راه آیا بنظر تلقین است یا استحکام عقد- جواب از روعے سرعت عزانکاح در میان مومن و کافر منع نمیگردد و ظاهر است که از انسان در حالت لاعلمی یا از روعے سهو اکثر کلمه کفر از روعه صادر میگردد که بران متنبه نمیشود درین صورت اگر نکاح متناکحین واقع شده منع نمیشود لهذا متاخرین از علماء و محاطین احتیاطا صفت ایمان مجمل و مفصل را بحضور متناکحین میگویند و میگویند تا انعقاد بحالت اسلام واقع نشود فی الحقیقت که علماء متاخرین این احتیاط را در عقد نکاح افزوده اند خالی از نزاکت اسلامی نیست کسانی که از اسلام بهره ندارند بلطف آن که میرسند و معلوم نیست که تلقین اموات و اکثر فرقه خلافیه جاریست سبب توجه آن چه بهم رسانیده اند زیرا که کل فرق اسلامی متفق اند بر اینکه ایمان بعد البعث درست نیست و عبارت از انتقال روحانی است فقط

ف اجمالاً دعای حصول مطالب و انذاع بلا و مصائب نموده می آید جمیع خاطر از نیست که جناب مدعو تعالی عالم الغیب و انخفیات است اجمالاً تفصیل و ابجا جزو تطویل بلکه سکوت و کلام نزد علم او

الی الکبا تولى ثم الی میرٹھہ ونافور وخرجہ وکول واتباع الشرقی عقبہ یرتحل خلفہ یوما ینو ما فاجنبو الی السطیح
 ان یقیم فی بلدہ او قصبتہ مدۃ یومین لجمعی الشرقی عقبہ ہما وقع الی الآن واندہ یحفظنا وایاکم عن جمیع
 الشور واما عمل ان الجنبو لا یمكنہ الصبر علی حرب الشرعیین والدخول فی صفوفہم المسترہمۃ
 المنقضۃ بالمداغ والبنادق والرجال المقابلین والشرقیون لا یکنہم اخذہ ولا قطع دائرۃ یکون جنسہ
 فرسانا یطیرون مع الراح ولا ینسبون الی مسافۃ غدوا اوروا حالکن حال سکان ہذہ البلاد است الی
 الخلل والفساد ولان زراعاتہم الخریجیۃ فذہبت وقطعۃ الربیعۃ لم یکن لہم ان یرزعو ما اذ ازعمت قسما
 علیہم الغلات وعلت اسعار الانوات ومع ذلک فالطائفان قد بسطوا یدی النیب والغارۃ واقاموا
 سنۃ الشطارۃ والافارۃ حتی ان اہل الشرق علی خلاف عادۃ تم قہ اشتغلوا بہذا العمل القبیح
 وترکوا ما کان یدینہم من الامن والامان ولتسریح واندہ المستعان وعلیہ التکلان فقط
 سوال حقیقت آسمان چیست جواب آسمان ہفت طبقہ است متفاصل دریکے ماہ است ودر
 دیگرے عطارد ودر دیگرے زہرہ ودر دیگرے آفتاب ودر دیگرے مریخ ودر دیگرے مشتری
 ودر دیگرے زحل اما زمین ظاہر قرآن دلالت میکند کہ زمین کیست ادا ہفت جزو است ہر جزوے
 دین وملت و رسم و عادت و نباتات و حیوانات قسم دیگرے داروگو یا جہان دیگر است یک ملک
 سپاہان چون برہرہ ونگ وحبش ویک ملک ہند ویک ملک چین ویک ملک ترک ویک ملک فرنگیان
 ویک ملک عرب ویک ملک فارس اما در بعض روایات وحدیث و اخبار بنی اسرائیل چنان دارد است
 کہ زمین ہم ہفت طبقہ لفافہ کیے زیر دیگر است وزیر ہر کیے الی است و انتہاے زمین ہفتم برنگے
 میشود کہ انجا اعمال کفار جمع میشوند و آنرا سجیمین میگویند وزیر آن دوزخ است و برہفت آسمان کیے
 برگرد و دیگر است و ہند آسمانہا برگرد زمین اندر زمین مدور است مانند داندہ و اریدہ و آسمانہا از ہر طرف
 بہا نقدر از زمین فاصلہ دارند کہ انجا دیدہ میشود و ہر دمانیکہ بر زمین ایستادہ باشند ہر طرف پایے آنها
 بر زمین میباشند و سر آنها جانب آسمان و این ستارہ و آفتاب و ماہ تاب در آسمان گردش
 میکنند از طرف مشرق فی برآیند و یک فاصلہ از زمین میروند و در مغرب میشوند و در ان حال نیز در آسمان
 کہ طرف پائین است روغن گشتہ باز با فی میرسند و می برآیند ہر کیے یک حرکت عالم است کہ بیان
 کردہ شد و یک حرکت خاص است لہ اور و صد یک ماہ وورہ تمام میشود و آنوقت مادہ و عرصہ ساسے

از طرف عصبیات اخوات اعمامی در صورت نبودن ابن العم در ترک مورث از ضیاع و عقار مملو که الرقبة که استفقار در آنست که ارضی معاشیه که تقسیم آن مفوض بر اے حکام الی ملک است چنانچه خدم جریان محبت و جریان در حق اولاد پسرے که روبرے پند خود فوت نموده باشند پس جمیع امور در میان شرفاے اکثرے از بلاد هندوستان که در ایشان علماء دین دار بوده اند عرف متعارف است و در کتب فقه مطبوعه است العرف غیر معتبر فی المنصوص علیه قال فی الطهارة وکان محمد بن الفضل یقول السرة الی موضع نبات اشعر من العانة لیست بحورة لتعال التمال فی الایثار عن ذلک الموضع عند الاثر و فی الشرع عند المعادة الظاهرة نوع حرج و هذا ضعیف و لعل لان التمال بخلاف النص لا اعتبار نتی -

پس اجزای امور مذکوره در میان شرفا و علماء این بلاد تا که هیچ شرعی نداشته باشند نهایت موجب قناعت و شامت بر علماء این دیار است که در خانه ایشان این عرف جاریست ایضا و حکم الله فقط -

جواب قال فی الاستبراء و النظائر القاعدة السادسة العادة محکمة و اصلها قوله علیه السلام ما راه المسلم حنا فهو عند الله حسن ثم قال اعلم ان اعتبار العادة و العرف یرجع الیه فی الفقه مسائل کثیرة حتی جمله ذلک اصلا فقال فی الاصول فی باب یتک به تحقیقة بدلالة الاستعمال و العادة فاختلف فی عطف العادة علی الاستعمال فقیل بما ترو فان ذکر المبدءی فی شرح المغنی العادة عبارة عما یستقر فی النفوس من الامور المتکررة عند الطبیع السیلة ثم قال منافع علی هذا قاعدة حد المجاری الاصح انه ما یلح الناس جاریتها و وقع التعمیر الکثیر فی بئر الاصح ان اکثر ما یستکثر و الناظر منها اصلها اکثر الحلق بالمجاری الاصح تفویض الی مدای المبتلی به لا التقدیر بشئی من العشر فی العشر و نحوه و منها یحیض و النفاس قالوا لو زاد الدم علی اکثر یحیض و النفاس ترد الی عاداتها و ذلک العمل المفید للمصلحة مفوض الی العرف بحیث لو راه راجح یطین انما یحتاج للمصلحة و منه تناول الثمار لا ساقطه و الا لنص فیہ من الایوال الربو یتبع غیره العرف فی کونه کیدا او ذفا و اما المنصوص علی کیده او وزنه فلا اعتبار فی العرف عند الی حنیفة و محظوظا لانی یوسعت ثم قال المبحث الثانی انما یعبر العادة اذا ثبتت و طردت و لذا قالوا فی البیع لو باع بدراهم و درانیة و کانا فی بلد اختلف فیها المقویع الاختلاف فی المالیة و الراجح العرف البیع الی الاغلب قال فی الهدایة لانه هو المتعارف فینصرف المطلق الیه ثم قال فی تعارض العرف مع الشرع فاذا تعارض اقدم عرف الاستعمال خصوصاً فی الایمان فاذا حلف لا یجلس علی الفرش او علی البساط او الیستغنی السراج لم یجوز بحلوسه علی الاقص و لا بالامتنعارة

که است و لکن اقال و فی النفس حاجات و فیکم فطانه و سکوتی بیان عندکم و خطاب به انچه مردم بود که کسی از زبان فقیر نقل کرد که هفت ساله عوض قطعید در حق سارق موافق شریعت عزاء محمدیه مینوایند محض غلط و او ای است بر نقل مردم زمین فقیر هر گنا عتقا و نباید کرد که فقیر سخت گرفتار این بکارت مردم این شبهه زراحی این شبهه بسبب قلت فهم و سوء حفظ و ضبط چیز با نقل میکنند در حق این مردم مثل مشهور عربی بلکه در جمیع فتنی کسی گفته فلان سبغ غیر با یقال له و یحفظ غیر با یسمع و یکتب غیر با یحفظ و غیر با یکتب راست با فتنه هم و از همین سبب ترک صحبت این مردم را اگر چه با ضبط از حقوق امراض واقع است غیبت میشلهم و انچه بدیع همدانی در حق وطن خود گفته در حق وطن خود می انگارم شعری بمندان لی بلد و لدت بارضه و لکن فی سبغ البلدان و صبیانه فی القبح مثل شیوخه و شیوخه فی القبح کالصبیان بهر حال باب غیبت مفتوح شد و از انچه میگردد ختم در همان در طه اقتادم و الله المستعان دعا آنکه فقیر معمول این مردم را که عیس هفت ساله در حق سارق مقرر کرده اند از زبان بعضی اشخاص شنیده گفته بود که این امر موافق شریعت است یعقوبیه است زیرا که مفسرین در تحت آیه قالوا جزاره من و جد فی رطله فجزاره کند لک انجری لظالمین همین معنی نوشته اند فرق اینست که در ان شریعت تا هفت سال سارق را موقوف مسروق میسند میساختند و منافع خدمت او را به سرورق میسند تا نیند و این مردم بجای استرقاق بر میکنند تا کلام را شنوده بر غیر محل حمل نموده نقل کرده باشد - تلم شد

ربا سرورق کلمه الرحمن گفته می

سوال چه بندگان علمای دین و مفتیان شرع متین اندین صورت که بعضی عرف متعارف در بلاد هندوستان و میانین مشرف اهل اسلام ایند یا از ابتداء تا الیوم جاری است و بحسب ظاهر نفس ارضی با شرع و ادب و اگر بحسب رسم و رواج که فیما بین اعیان هر بلده مرسوم است عمل می کنند و عرف و عبادت شرع مقدم می دانند چنانچه استکراه و اجتناب از کماح لامل بزواج آخر تا اینکه اگر زن میوه راضی بر نکاح شود اولیاء او از غیرت شرافت مجوز انیمعنی نهیها نخواهند شد - دوم احتیاط از تکلیف فطری که دامن شایبه طلاق باشد اندینان رجال در محاورات با نذواج اگر بالفرض و التقدر کسی از جهالت و سستی غیرتی متکلم این کلام شود و نزد هر کس مذموم و ملامتکار مناسبت و قرابت فیما بین اشترک و بهیچر خواهد بود نسیموم ترک طلب حصه خود از جانب اخوات از برادران عینی و علانی خویشین و ترک دعوی حصه خود

و من از سجدہ غیور تر م و اللہ تعالیٰ از من غیور تر است و من غیر تر حرم الفواحش ماطہ منہا و باطن چنانکہ در حدیث دیگر وارد است کہ تجویز ممانعت از طرف اولیا نساء ارا مل از اختیار نکاح دیگر کہ منع امر سے مباح است متجاوز از حد شرعی زیادہ تر از اختیار قتل نخواہد بود و جواب از صورت دوم این است کہ احتیاط از حکم طلاق از زبان رجال از عین جہت است کہ ہر گاہ تروج بنروج آخر درین دیار دنیا بین شرفا نہایت مستکہ و بالکل متروک است پس انجین زن از نرا طلاق دادن فی الواقع ایشانرا ہلاک ساختن است و طلاق ہر چند مباح است مگر انقبض المبلح است پس احتیاط از طلاق بمجملہ حسن اخلاق است عن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال انقبض الحلال الی اللہ الطلاق رواہ ابو داؤد و عن معاذ بن جبل قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا معاذ ما خلق اللہ شیئاً علی وجه الارض احب الی اللہ من العتاق ولا خلق اللہ شیئاً علی وجه الارض انقبض الیہ من الطلاق رواہ الدارقطنی و جواب از صورت سوم این است کہ بناقتن نبات حصہ خود را در ترکہ پدر باوجود نبات در اصول اراضی مملو کہ الرقبۃ صورت خود یا زمین جہت نیست کہ بتعبیہ ملت کفار ہندوستان کہ نبات را حصہ نمیدہند مسلمانان ہم بر خلاف آیتہ الوارث العیاد بابتہ منہ این امر را اختیار نمودہ اند کہ اگر چنین بودے باوجود عصبیات نبات کے سے یافتند کہ ترو ہندوستان دختر را در بیج صورت نمیدہند اگر پسر نباشد عصبیات میگنیدہ بلکہ وجہش اینست کہ چون اخوت اہل اسلام ہم در داج ہندوان دیدند و کشیند از فرط محبت کہ خواہران را برابران سے باشند ترک حصہ خود نمودہ از رضامندی خود نہ گرفتہ اند و کلمات تبری از دعوی و اسقاط حق خود از ابتدا تا الیوم بر زبان وارند و بالاتفاق میگویند کہ بریدہ زبان خواہر سے کہ از برابر خود دعوی حصہ بر زبان آورد این کلمہ زبان ہندی تمام اخوات شرفا سے این دیار مشہور و معروف شدہ است و بعد تواریتر رسیدہ پس این امر کہ عرف متعارف و عادت مستمرہ گردیدہ است خلاف منصوص نیست فی الاستنباء و النظائر ذکر الامام المعروف بہ خواہر زادہ ان الحق الموصی لہ و حق الوارث قبل القسمۃ غیر متناکد یقبل السقوط بالاسقاط انتہی دعوی این احسان کہ از طرف اخوات برائے اخوان لعجل آمدہ است مواسات بسیار از طرف برادران خصوص در ولادت فرزندان و شادای فرزندان اخوان موافق رسوم مشہورہ معروف برائے اخوات مقرر و معہود است و کذا داسے آن حقوق ہرگز برادران را بقدر مقدور جا سے عذر و انکار باقی نیست بلکہ کلمات تقاضا سے ایشان را نہایت موجب سرور و انبساط خاطر سے دانند پس اگر کسی غور کند داین معنی محمول بر رضائے بالعموم نماید ممکن است کہ از کتب فقہ صورت آن نیز استخراج کند و اگر احد سے از اخوات بلاوت دعوی حصہ خود

بشمس ان سمي التیالی فی القرآن فرشاو بساطا و سمي الشمس سر اجا و لو حلف ولا یاکل محال بحث باکل لحم السمک وان سمي الله تعالی بحافی القرآن و لو حلف لا یرکب تلک مرکب کافر لم یحث وان سمي الله تعالی و ابه و لو حلف لا یجلس تحت اسقف فجلس تحت السماء لم یحث وان سمي الله تعالی سقفا ثم قال العادة المستمرة بل تنزل منزلة الشرط قال فی الظہیریہ والمعروف عرفا کالمشروط بشرط انتهی قالوا فی الاجابات لو دفع ثوبا لی خیاط یخیط له اذ لی صباغ یصبغه له ولم تعین له اجرائم اختلاف فی الاجر و عدمه وقد جرت عادتہ بالعمل بالاجر فبل تنزل منزلة شرط الاجرة فیہ اختلاف قال الامام الاعظم لا اجر له وقال ابو یوسف ان کان الصانع حرفیا او معاملا له فله الاجر والا لا قال محمد ان کان الصانع معروفا بهذا الصبغة بالاجر و قیام حالہ لہا کان القول قوله والا فلا اعتبار للظاہر المعتمد وقال الزلیعی الفتوی علی قول محمد ولا خصوصیتہ لصلانع بل کل صانع نصبہ للعلل باجر فان السکوت کالاستحاطہ پس میگوید بحکم الله و توفیقہ - چون این مقدمہ تہید یافت و معنی عرف و عادت ظاہر شد و حقیقت تفریع مسائل کثیر و کیفیت تقدیم عرف بر شرع معلوم شد پس معلوم باید نمود کہ جواب از صورت اول این است کہ تسار ارا مل کہ بقوت ایمان آنقدر صابر و جابر بر نفس خود باشند کہ مقتضا عزت از استمتاع طعن زبان کفار این و یاد کہ تزیج بزنج دیگر از خصائص از قوم ارازل و خسائس ندارند و منافی منزلات شریف شانند اجتناب کنند و نکاح دوم را بر خود روانہ دارند از ہر اسے ایشان نزد خدا تعالی در ربہ علی و منزلتے رفیع خوابہ بودونی بجملة تشبیہ اقتضا بحال ازواج مطہرات حضرت سرور کائنات بابیشان حاصل تواند بود کہ علت امتناع مختلف است و بالفرض در صورت رضامندی این امر از طرف احدی از ایشان اگر مماثلتے از جانب اولیاء ایشان بظہور ہیوند و مخالفتے با شرع نہ از وزیر کہ در بعضی مقام و بعضی امور مقتضای فرط غیرت و شرافت و استکراہ از نسبت نقصان بذمائم عرفیہ تجاوز از حد شرعی نمودن تحسین دانستہ اند چنانکہ از ضمن صدق شجون این حدیث صحیح کہ در مسلم است مستنبط و مستقوا و دیگر و عن ابی ہریرۃ قال سعد بن عبادۃ و لو وجدت مع ابلی رجلا لم اسمہ حتی اتی باریۃ شہدا قال رسول الله صلعم نعم قال کلا و الذی یبکک باحتی ان کنت اعاجلہ بالسیف قبل ذلک قال رسول الله صلعم امعوالی ما یقول سیدکم انہ لیسور وانا انیسر نہ و الله اغیر منی و در صحیح بخاری نیز این حدیث بتفاوت بسیار وارد است پس اخبار قبل درین مقام از بہت فرط غیرت کہ متجاوز از حد شرعی است حضرت سعد رضی الله عنہ بزبان آورد و جناب رسالت مآب صلی الله علیہ وآلہ وسلم ان را مدح فرمود و گفت کہ سعد مردی غیر است

الساعی علی الارملة المسکین کالجہ فی سبیل اللہ الحدیث بلکہ این رسم را شرفای این دیار و رواج دادند
 از جلال خصائل نبی نوع فسان است شعر و قصیدہ الی طالب علم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قبل از بخت آنجا
 کہ در مدح آنجناب انشا نموده و صحیح بخاری مذکور است باین صفت توصیف فرمودہ گفت
 و ایضاً لیستغنی الغلام بوجہ سال الیتامی عصۃ الارامل

و اگر عیال کس از موثران روز بروز خود تقسیم ملوکات خود نہ کرد و زوجه و اولاد و پسر متوفی بحکایت
 و کتابت محروم ہم نہ نمود دین صورت ہم بعد از فوت پدر و اولاد پسر محبوب حصہ خود را میگیرند اگر پسر دوم
 یا اولاد پسر دوم انکار نمایند و بنازعیت پیش آیند اعیان آن بلکہ اتفاق نموده موافق همان عرف
 متعلق کہ موثران ابرو سے جاری و کشتہ اند اولاد و پسر متوفی را حصہ میدانند و در تمام شرفاء این
 دیار کہ اکثرے انایشان علمای دین و مدگر نشسته اند خانہ بخانہ ہمین تعامل و تعارف موسوم است
 و سکوت موت را موافق معتاد بمنزل تقسیم و اعطای مورث میدانند چرکہ در بعضی مقام بعضی از
 موثران کہ برو سے خود تقسیم نہ کرده فوت نموده است خود بر حصہ مورث محبوب المیراث خود موافق
 رسم و رواج آن بلکہ متصرف بوده است پس سکوت بمنزل اشتراط اعطای و تقسیم است قال فی
 الاستباه و النظائر و ما یعرف علی ان المعروف کالمشروط لوجہ الالب بنسبہا از وضع الیہا ثم ادعی انہ علامۃ
 و لا ینتفع بہ اختلاف و الفتوی انہ ان کان العرف مستطیلان الالب یدفع ذلک البہاز ملکاً لا علیمۃ لم یقبل قولہ
 فان کان العرف مشترکاً بقول الالب کذا فی مشرح منظومۃ ابن دیمان و قال قاضی خان و عندنا ابن
 الالب ان کان من کرام الناس و اشرفہم لم یقبل قولہ وان کان من اوساط الناس کان القول قولہ
 و انتہی و الکبری للقاہی ان القول للزوج بعد موتہا و علی الالب البیتۃ لان الظاہر شاہد للزوج کمن دفع ثوباً
 الی القصار لیغصرہ ولم ینکر الاجزائۃ بحیل علی الاحاطۃ بشہادۃ الظاہر پس اینجا مفہوم میشود کہ سکوت
 بشہادت تعامل فیما بین اعیان آن بلکہ قائم مقام تقسیم و اعطای خواهد بود و اقلہ اعظم بالصواب اگر کسی گوید
 کہ سکوت بنات را بر رضای استطاعت بنات بموجب تعامل متعارف معمول نموده خلاف مقصود بشبانہ
 و جبہ دارد مگر در صورت دعوی اولاد بموجب المیراث حل این منعی شکل است چرکہ طالب ایشان اگر
 بطریق وراثت است وراثت کجا است و اگر بطریق تہب است شرط تہب مفقود است پس باجماع
 این تعامل مدعی اولاد بموجب در صورت سکوت مورث موافق با شریعت و شمار است پس جواب آن

نموده است برادران با او مصارع نموده اورا رشتی نموده اند و این سخی بسیار کتر نماورست است و بنا د حکم
 منے توان کرد و انما الیتمہ العادۃ اذا غلبت وطروت کما رفتند در کتاب سمرقہ در مہاب الرحمن بطور است
 کہ در جواب قول امام یوسف در اجراءے حد بر شخصے کہ با سلمہ برائے قطع طریق و بر مصر یا در قریہ یا در میان
 دو قریہ سیر و ن آید قال بعض المتأخرین ان الباصیفة اجاب بذلک بنا علی عادیة اہل زمانہ فان الزمان فی
 المصراع فاما بین القری کا نو اچگونہ السلاح مع الفسہم فلیتحقق بذلک دفع قاصد الطریق و لو تحقق کان ثاودا
 غلامی اکلکم علیہ چہنچین عصبات ہم کہ اکثر برادران اعلیٰ مستند از اخوات اعلیٰ خوشین در صورت مذکور
 ابن العم حصہ خود را از اخوات اعلیٰ نگرفته اند و اسقاط حق خود نموده اند بلکہ این را قبضہ پنداشتہ اند کہ ما خود
 حصہ پد خود را گرفته از حصہ عم خود ہم از بنات عم خویش نگیریم و این تغافل ہم رسم مدواج این دیار گردید
 ہمین در ہر بلکہ اہتمام دارد و ظاہر است کہ این معنی مخالفتے با شریعت ندادہ والا اگر دعویٰ نمایند مخالفت کبر
 نہیں بلکہ نہی نمایند فافہم باقی ماند صورت مسئلہ دیگر دان این است کہ اگر خواہر موافق مستاد سکوت
 صندیہ و کلمات دعویٰ اسقاط را ہیج کس از زبان او نشنیدہ و ترک پد نمودہ و قبضہ و تصرف پسر ماندہ نہ ادا
 و برادر ہر دو فوت نموندہ و اولاد خواہر علق از اولاد برادر دعویٰ حصہ مادر خود با جدہ خود نمایند و اولاد پسر جواب
 منے و منہ کہ اخوات بموجب رسم و رواج و عرف متعارف این بلاد حصہ را نہ گرفته اند و ترک حق نموندہ و ہمین سبب
 ادا و ن حصہ ما با اولاد خواہر تمہل منے نمایند پس اجراءے عرف متعارف مذکور مدین صورت اعتبار مدد و پس
 منے گویم کہ جواب صورت مسئلہ مذکورہ مذیل جواب صورت چہارم برآید و معلوم گردد و منتظر باید بود و تامل
 باید نمود جواب از صورت چہارم این است کہ رسم و رواج مد میان شرفا و این دیدار این است کہ اولاد بموجب
 المیراث امورث محروم منے نمایند مثلاً شخصے دو پسر مادر یک پسر فوجہ و اولاد را گنشتہ و بروے پدر
 فوت کرد رسم و رواج این است کہ در ضمن حیات خود اموال و املاک خود را تقسیم میکنند و مقتضای غیرت
 و شرافت و جدہ و اولاد پسر متوفی را محروم و محبوب منے نمایند و چون پدر مالک املاک خود است مملوک خود
 تجویز خود تقسیم منے کند و ظاہر است کہ این رسم و رواج خلاف شریعت نیست چگونہ این رسم در میان
 شرفا و این دیار جاری نباشد زیرا کہ نسا و اہل از غیرت شرافت از نکاح دیگر اجتناب دارند و صاحب
 درین باب از لزوم شرافت شمارند اگر مورث انہاد اولاد انہارا محروم گزارد تکفل ایشان کدام کس کند عفت
 و عصمت ایشان چگونہ بر جاسے ماند و تکفل و غمخواری لامل و ایام از خضائل جلیلہ اہل اسلام است

الافظاظ ويقع الترد في ان المراد لها المدلولات الشرعية او العرفية العادوية كما في الايمان والاحزاب
 والبيوع اذ لم يرد نص ناطق بحمل اللفظ على المدلولات الشرعية فقط بخلاف نحو الطلاق والعناق
 والنكاح حيث يحل صريحها على تلك المدلولات قطعا حتى لو اراد بها غير ما لم يصدق ديانته ولا تنص
 اذا تم هذا فنقول قول صاحب الاستباه في حد الجارسي الاصح انه بعده جاريا ليس من محل النزاع
 كان الجارسي لم يحذف في الشرع فحمل على معناه العرفي امر متعين وكذا قوله ومنها وقوع التغير الكثير في البصر
 كان لكثرة من الامور الاضافية رب قليل يكون كثيرة بالنسبة الى ما هو قائل منه وبالعكس ولم يرد في
 الشرع في هذا المسئلة حد الكثرة فحمل على المعنى العرفي متعين ولما قوله الاصح تفويضه الى راسي المبني به
 الى آخره فهو يتأدى على اعتبار العادة صريحان فان التفويض الى راسي المبني به فقط لا الى العادة وقوله لو زاد
 الدم على اكثر يحض النفاس ترد الى عاداتها ليس الضامن محل النزاع كان الشرع لنفسه جعل العادة
 في امثالها مناطا وكذا قوله ومن ذلك العمل المفسد للصلوة مفوض الى العرف بحيث لو رآه رأيي نظير
 انه خارج للصلاة ليس محل النزاع لان العمل الكثير لم يبين الشارع حده وهو امر اضافي فوجب رده الى العرف
 وفيه تامل آخر وهو ان الفساد للصلاة ليس مفوضا الى العرف بل المفوض الى العرف ظن راسي انه
 خارج للصلاة ومينعها لوجه ما من فليتأمل وقوله منه تناول الثمار الساقطة قول هذا من باب الاذن
 الاجمالي الذي هو مناط اباحة التصرف في مال الغير وقد ورد نص في ثلث الدنيت كما في الصحيحين وورد
 نحوه في قوله تعالى لا جناح عليكم ان تاكلوا من ثيوبكم اوسن يوت اباكم الى قوله او صدقكم فكان الشارع
 بنفسه جعل ترك التعرض للمعاد اذا اجمالا قوله مما لا نص له من اموال الربوية الى آخره صريح في انه
 حيث لم يرد النص بكونه كيلا او وزنا يعبر فيه العرف ولا يعتبر في المنصوص عليه وقوله قال لمحت
 الثاني الى آخره اقول اعتبار العادة اذا غلبت وطردت متعين في امثال هذه الامور من البيوع
 والاحزاب اذ لم يرد في الشرع تعيين الدوام والدناية ولما قوله تعارض العرف مع الشرع فلذا تعارضنا
 بدم عرف الاستعمال اقول هذا في الايمان والوصايا والتعليقات ونحو ما مسلم اذ لا يتبع الذين من
 اللفاظ استعماله في المعاني الشرعية بل الى معانيها العرفية وبالحمل على استعمال اللفاظ التي تميز
 وفي كلها لاني احلل واحرم على ان قوله لا يجلس على القرائن والبساط ولا يستقي بالسراج ليس مطابقا
 للمثل بل ان الكلام في تعارضها مع الشرعية والمعاني العرفية لا ما يستعمل في الشرع مجازا وهذه اللفاظ

این است حقیقت حال داجر اے این تعارف این است کہ اولاد محبوب الیراث جواب میدهند کہ ہر گاہ مورث ما و تمام اعیان این بلده بموجب رسم و رواج مستمرہ بر حصہ محبوب الیراث متصرف بودہ اند پس سکوت او را بر رضا اے او کہ حصہ ما را گو از ما نہ برہے خود از ملکیت خود بر آورده فوت کردہ است اگر محمول نہ نمایند قطع نظر ازین کہ موجب طعن بر مورث از خروج او از عادت مستمرہ فیما بین برادرسی است پس ہر یک متصرف بر حصہ محبوب الیراث ہست دست بردار نہ شوند و این رسم مروج را بالکل متوقف سازند و اعیان آن بلده مجوز این معنی نمیشوند و میگویند کہ این معنی موجب خرج کثیر و وقوع منازعت و خیال در انتظام امور کہ از ابتدا تا الیوم فیما بین ہمہ جاری است و ساری است میشود و متعارف است کہ ثروت رو بروی خود خواہ بہ تحریر در قسط اس خواہ بتقریر فیما بین الناس اقرار میکنند و ہمین میگویند کہ چنانچہ این سپہر من بعد من مالک متبرکہ من است اولاد پس متوفی من ہم مالک حصہ خود ہستند بعد من حصہ خود ما را برابر چنانچہ رسم است متصرف باشند و حجت و حجب را رد بروی خود تحریر یا بہ تقریر بر طرف میسازند پس سکوت یکے از انہا بسیار کمتر و نادر است معمول بر ہمین تعارف متعارف خواہد بود اگر کسی گوید کہ انچہ از ارث بسوے ورثہ از سبب ملکیت نہ ردیہ است بعد از فوت مورث تحریر و تقریر مذکور در دفع حجت و ثبوت توہب مفید نخواہد شد۔ پس جواب نیست کہ تحریر و تقریر بر مورث را رد توہب او بر اے اولاد مخیر داشتہ اند و قول فقہار کہ اذا ہب الالب للطفل تم بالعقد درین مقام تمام دانستہ اند مخصوص در ارضی مملو کہ الرقبۃ خارجیہ کہ اقباض آن در اختیار حکام است تحریر مورث در توہب آن برای اولاد آن کافی خواہد بود و این است وجہ توافق عرف با شریع کہ رسم و رواج ہندوستان است۔

واللہ اعلم بالصواب / مولوی عبد الرحمن دہلوی

رد جواب ازہذا فیما بین الیراث و الیراث۔ قوله قال فی الاستبہاء والنظار فی القاعدة السابعة العادة تحکمیة لی آخر ما نقل اتول تحکیم العادة والعرف امر مسلم عند الفقہاء لیکن الکلام فی محل تحکیمها وظاہر ان العادة علی خلاف الشرع و کذا العرف لا حکم لہا فان من یعتقد شرب الخمر الاجل لہ شرب الخمر قطعاً و کذا اہل البلد اعتادوا امر یخالف الشرع مثل ترک الصلوة و کشف العورة لا یشترکون مہلابل یومرون بنہک تلک العادة بدلیل انکار العلما من لدن زمن الصحابة الی زماننا ہذا علی المعتادین بامثال تلک الامور فعلم ان محل حکیم العادة والعرف حیث یشتبہ الامر لاسیما فی الامور

انما استعمل فی اشئ مجازا و هذه الانفاظ انما استعمل فی کلام الله تعالی مجازا و اولی تعالی در قوله و طلع
 لایاکل مما انخرغیه ان خروج لحم السمک عن هذا البین لیس بنیاء علی حکیم المعاداة و العرف بل علی این تحقیقة
 اللحم لا تحقیق فی لحم السمک انما یولد من الدم و الدم موسی الایسکین المار فیه من باب حمل البین علی
 الحقیقة و لذا قالوا ان ما یرى فی السمک بصورة الدم لیس و ما حقیقة او یمیز عند الخفاف و الدم یسود
 و کذا یشع الارض و الدم لا یشع الارض قوله و طلع لایکرب و لیس من باب اخبار عن العرف و اشهر بل من باب
 تعارض الحقیقة و المقبول الیه العرفی کما هو مصرح فی کتب النطق و قوله المعاداة المستمرة بل ینزل منزلة انما
 انما قول هذا فی محل تعیین فیه البدل و لا یجوز صاحب العقد و ظاهر ان السمکوت فی امثال ذلک ینزل
 منزلة القول المصرح و چون این مقدمه معلوم شد حقیقت تفریع مسائل کثیره و کیفیت تقدیم عرف
 بر شرع معلوم شد که چه معنی دارد و کجاست پس نظر در جواب محیب مفصلا باید نمود و شبه نیست که آن
 اراذل بشر طریقه افعال صغارد مشته باشند و خود را بر یک خدمت و تیمارداری آنها در نکاح جس غایب
 مرتبه عالی و بیشت خواهند یافت چنانچه در حدیث صحیح وارد است در تعداد کسانی که انجناب همراه خود گذشت
 خواهند بود و امره ایتیم من زوجهای نخست نفسها علی بناتهای لیکن کلام مسائل در حق آن اراذل نیست
 بلکه در حق اولیای آن اراذل است در صورتیکه آن بیو با بزرگنکاح راضی شوند و وایرانها با کراه ماهیت
 نمایند و این معنی صریح مخالف نص است که مدعی مطلقان و ادو شده

قال الله تعالی و انما اطلقتم النساء فیلغن اجلهن فلا تعضلوهن ان سکون اندو هرگز
 اذا تراصوا بنسبهم بالمعروف و ذلک یخط به من کان یومن منکم باسده و الیوم الآخر ذلک ازکی لکم و اعلم و الله
 یعلم و انتم لا تعلمون و نیز مخالف نص صریح است قال الله تعالی و انما الایامی منکم و الصالحین بنا
 علی القاعدۃ للاصولیة ان الامر بشئ نهی عن ضده فالامر بالانکاح نهی عن الفصل او المحبس و الله
 او للتشویه قوله فی بکله تشبیه بحال انداج مطهرات حضرت سرمد کائنات مایشان حاصل تواند شد گو
 تشبیه و اتقار و خصایص نمی باشد و الامتد و تشبیه و حال مافوق الاربعه و امثال ذلک بکمال
 پیغمبر و او باشد و لیس غلیس و علی تقدیر التسلیم آن زنان اراذل که بخوشی و رضامندی خود ترک سکایه
 نمائی نمایند بجهت این تشبیه معدوما جور باشند و ای اراذل را نمی رسد که با کراه و جبر آنها را حمل
 بر تشبیه نمایند و کلام در همین است و معینا در ترک نکاح ثانی بافتخار این ترک اگر تشبیه